

II. RÁKÓCZI FERENC A ZENÉBEN

ÍRTA

HARASZTI EMIL

II. RÁKÓCZI FERENC A ZENÉBEN,

RÁKÓCZI ÉS KORÁNAK MŰVÉSZETE. A RÁKÓCZI-NÓTA. A RÁKÓCZI-INDULÓ KELETKEZÉSE. A RÁKÓCZI-INDULÓ PEST HÉTKÖZNAPI ÉLETÉBEN. A RÁKÓCZI-INDULÓ A HANGVERSENYTEREMBEN. BERLIOZ ÉS A RÁKÓCZI-INDULÓ. A RÁKÓCZI-INDULÓ A SZABADSÁGHARC ÉS AZ ABSZOLUTIZMUS IDEJÉN. A KIEGYEZÉSTŐL A FEJEDELEM HAZATÉRÉSÉIG. A TÁROGATÓ. RÁKÓCZI AZ IDEGEN ZENÉS SZÍNPADON A XIX. SZÁZAD ELEJÉN.

A szatmári béke után a magyar nép lelkében a nagy harc tovább dúlt az ország függetlenségeért. Míg a fejedelem a francia király, majd a török szultán vendége, a remény élt a szívekben; hittek a diadalmas visszatérésben. Már ez az idő is megtermékenyült Rákóczi küzdelmének eposzi lehelletétől; de a rodostói tragédia egyszerre felszabadította a néplélek teremtő erőit. A magyar szabadság hőse, akit népének fantáziája eddig is természetfölötti arányokban idealizált, a megalázott és letiport nemzet szabadságsóvárgásában eszmévé absztrahálódott, a független magyar nemzet jelképévé. Rákóczi már örök fogalom, mélységes, kiapadhatatlan, nemzeti energiaforrás, melyben a magyar lélek vészes időkben megújhódik. A száműzött Rákóczi az uralkodó fölé magasodott, a halott fejedelmet a szabadság nagy vértanúinak mártirkoszorújával övezte egész Európa. Rákóczi ihletője a népköltészetnek és a kuruc nótának. Minden nemzeti törekvésben ott kísért, ezért élhetnek vissza kalandorok, kik Rákóczi nevét tűzik zászlajukra, a hiszékeny nép bizalmával¹ s ezért látja a bécsi udvar minden magyar megmozdulásban Rákóczi szellemét.² A jozefinizmus visszahatásában, a nemzeti ébredésben, a restaurációs mozgalomban is kuruc motívumok támadnak fel. Rákóczi titokzatos ereje nem veszít intenzitásából a rákövetkező korban sem. Százat fordul az idő kereke és Rákóczi neve alatt harsan fel a világ legvérforralóbb indulója. Nemcsak magyar földön, de idegenben is folyvást nagyobbodó hullámokat vet az érdeklődés és részvétel nemes alakja, tiszta jelleme iránt. Thököly kivételével nincs a magyar történelemnek még egy hőse, aki idegen nemzetek képzeletét így felgyújtotta volna. Kossuth a tömegek szónoka és hipnotizőrje, de idegen irodalmat, drámát, operát, balét'et nein érdekelt. Rákóczi nemzetközi drámai hős, aki halála után idegen színpadon hirdeti a magyar szabadságot.

Rákóczit négyféle kapcsolat fűzi a zenéhez. Közvetlen vonatkozásban él korának barokk művészetével, közvetett kontaktusban a tőle ihletett kuruc népzenevel, a XIX. század romantikus magyar muzsikájával, mely majd szim-

fonikussá mélyül s végül az idegen művészettel, mely alakját megörökítette. Az indirekt kapcsolat jelentőségben messzire felülmúlja az egyenes vonatkozást. A magyar zene, a magyar művelődés és a magyar gondolat történetében korszakot jelent.

RÁKÓCZI ÉS KORÁNAK MŰVÉSZETE.

«Távolról mindig élesebben és csengőbben megszólalt először a szent magyar földön a Rákóczi-dal. Június 14-én 1703-ban. A lengyel lovassapat mögött jöttek a zenészek: maradványa Thököly cigányainak, kiknek buzdító zenéjét hallottuk már egyszer s kikhez később fiatalabbak szövetkeztek. Senki sem ismerte a varázsdalt, mert nem volt az induló. Az öreg karmester titkon a csaták riadásából, az álgyúk dörgéséből, a haldoklók jajából s a fékevesztett vihar zúgásából egy dalt olvasztott össze, minő még nem volt. Titkon gyakorlá be néma erdőkben és setét barlangokban. Rákóczi sem hallotta ezt soha, most először a magyar földön lépett az elő, mint Minerva, fegyveresen és sisakkal fejében.»³ A regényíró Jósika Miklós így írja le a lengyel bujdosásból hazatérő fejedelem bevonulását országába. A magyar közönség tudatában azóta is így idegződött be a fejedelem alakja, Rákóczi-indulóval és kuruc nótával. Irodalom és képzőművészet is magáévá tette ezt a felfogást. Jósika elképzelését valósították meg 1906. október 28-án, mikor Rákóczi hamvai megtértek a hazai földre. A történeti valóságot átszőtték a romantika-színeivel, a fejedelemudvari zenészei a kuruc nótákat és a Rákóczi-induló motívumait játszották a menet elvonulása alatt.

A zenetörténeti kutatás ezeket a megható, regényes mozzanatokat a nagy Rákóczi-éposz részleteinek mutatja, nem a történelmi valóság arculatának. Rákóczi udvari muzsikája a XVII. és XVIII. századbeli fejedelmi udvarok zenéje, magyar nemzeti vonás nélkül, sablonos, szinte kozmopolita jelleggel.⁴ Nem csodálkozhatunk: a barokk fejedelmi kultúra zenéjét mindenütt olasz-francia szellem hatja át, legerősebben Németországban, ahol a Parisból szerződött zenészek és táncmesterek francia művészetet honosítanak meg.³ Magyar zenekultúra Rákóczi korában anachronizmus. Évszázadok óta a nyugati zenei áramlatok hasztalan kísérelték meg a magyar ugar megtermékenyítését. A magyar népdal csak vadvirág marad, melyet nem tudnak megnevesíteni. Nótázó paraszt cseléd, falusi muzsikus cigány behozza a városba, vagy a kastélyba, ahol mint különlegesség, a külföldön is udvarképes paraszt tánc módjára, népszerűsége talál, de a kastély idegen milieu-jében, a paraszt dalból barokk hungarizmus lesz. Elsikkad a mezei illat a barokk cikornyák fojtogató levegőjében. Rákóczi udvari zenéje, hadimuzsikája idegen ültetvény magyar földön, csakúgy, mint előző uralkodóink művészete. Egyetlen adat sem bizonyítja, hogy a fejedelemhez, vagy udvarába utat talált a magyar népdal. Mint a barokk főnemesség, az ifjú fejedelmi sarj is internacionális nevelésen ment keresztül. Ifjúságában Bécs különösen maradandó hatással volt

egyéniségére. A bécsi udvar kultúrája hármás rétegződést mutatott, spanyolt, olaszt és franciát, amint a politikai és családi kapcsolatok nyomán új kulturális érintkezési felületek támadtak. Rákóczi tanúja volt I. Lipót udvara mozgalmas, nagyszabású zenei életének. Idegen kultúra sugártörésén át látta az eljövendő, független Magyarországot.

A Thaly—Káldy-féle Rákóczi kultusz azonosította a fejedelem korabeli, s méginkább a későbbi népköltészetet és népzeneét a fejedelem udvari zenéjével. Míg Riedl Frigyes és Tolnay Vilmos a kuruc balladák hamisítását bizonyították be, senki sem vizsgálta felül Káldy Gyula és követőinek visszavetített és applikált kurucnóta-romantikáját. A Rákóczi kor zenéjének történetírói a kuruc nótát állították be a fejedelem udvari muzsikájának, melyet szerintük cigányok szolgáltattak meg. A munkácsi, ungvári, sárospataki és murányi vár termeiben kuruc nótát húzott a cigány a búsuló vagy vigadó kuruc vezéreknek. A bujdosók még Rodostóban is cigány óztak. Néhány év előtt egy apokrif levelet is közzétettek, 1735. április 21, rodostói keltezéssel, Czinka Sándor tollából, ahol a vén cigány írja: «kedves Ötsem Lutzi, Jöjj mingyá majd arra az Rákótzai keservire is betanítlak, úgy mint azt a mi édes apánk fújta el ami kegyes párt fogónk halálos ágyára Rákótzai Ferencznek.»⁶ A cigányromantika még ezzel sem elégedett meg, Czinka Pannát megtette Rákóczi -udvari karmesterének. Káldy a Thaly szellemében dolgozott, azzal a különbséggel, hogy a valósággal egyáltalán nem törődött. Szubjektív zeneszerző, lelkes agitátor, aki maga is hitt a színes ábrándokban, melyekkel leplezni akarta a kuruc korszak hiteles zenei anyagban szegényes valóságát.

A barokk világ uralkodóinak udvartartásában a zenének jelentős szerep jut. Az udvari ceremóniák rendszeresen francia mintát követnek, muzsikaszótól hangosak, a mulatságok szintén. Étkezés idején az udvari zenekar valóságos hangversenyt adott, talán ez volt működésének művészetileg legfontosabb része, mert ezekből a táncdarabokból, melyek később suite formába kapcsolódtak, alakultak ki az önálló hangszeres formák. Ez az asztali zene a szimfonikus művészetnek egyik őse. Az udvari zenészek egyházi szolgálatot is teljesítettek, mégis itt inkább a vokális művészet jutott szóhoz. Végül a hadi zene, melyet trombiták, «kürtök», oboák, zinkek, «sípok» stb. és dobok szolgáltattak meg. Ünnepi alkalmakkor is játszott, újévkor, névnapon és kivételes események idején. Kisebb udvartartásban a Tafelmusik és a hadi zene trombitásai azonosak voltak, de a nagyobb udvarokban feles számban találunk kitűnő trombitaművészeket, akiket nem terheltek hadi szignálok ajakrontó játszásával, csupán asztali zenével.⁷ Ez utóbbi, mint a hadi zene, szinte kizáróan táncdarabokból állott.⁸

Rákóczinak nem volt olyan nagyszámú zenekara mint Thökölynek. Fővezérével, Bercsényivel együtt tartott zenészeket, akik majd a fejedelmi udvarban, majd a fővezér várában muzsikáltak. Az ónodi országgyűlés templomsátrában zenés misét is adtak elő. Bercsényi volt kettejük közül a nagyobb muzsikakedvelő,⁹ amiben talán része lehetett művészajlamú nejének, Csáky

Krisztinának is. Az Archívum Rákóczianum okirataiból¹⁰ és Kőrössy Györgynek, a fejedelem kincstartójának feljegyzéseiből¹¹ elég részletesen megismerjük Rákóczi—Bercsényi zenekultúráját. Hét zenész nevével találkozunk, köztük discantista, énekes és táncos is, meg egy cimbalmos, kinek hangszerét nyugaton is igen kedvelték. Karmesterük Cedron Imre, neve után alighanem francia. Munkács várának már 1681-ben volt orgonistája.¹² Tudunk Bercsényinek két oboásáról is. Az oboát éles, nazális hangja miatt főképp a francia katonaság használta. Bercsényi Csajághy János ezredest küldte Bécsbe oboistáért. A császáriak elfogták emberét és oboával nyakában felakasztották.¹³ Ismerjük Rákóczi trombitásainak díszes ruházatát: aranyzsinóros dolmány, ezüst gombokkal. Dobos András nevű híres dobosának képét Krasznahorka vára őrzi.

Az egykorú gyűjteményekből látjuk, hogy a hadi és udvari, vagy asztali zene csak a jelzésekben különbözött. Ezek a jelzések többnyire dur hangzattal szőtt variánsok, a természetes felhangok kihasználásával. Az olasz, de főképp a francia szignálok uralkodnak Európaszerte. Des Alleurs tábornagy, a nálunk időző francia katonai missziók, a kuruc seregben harcoló francia csapatok¹⁴ az alighanem velük jött solesmes-i síposok valószínűvé teszik, hogy a kuruc seregben francia, de mindenesetre idegen és semmiképpen sem magyar szignálokat használtak. Speciális magyar népi szignál, faji dallamból, témátörédekből készült hadi jelzés nem volt, mert nem lehetett. «Civil» jelzéseket paraszt síposok, toronyőrök, diákok a XVIII. századtól kezdve esetleg rögtönözhattak, de a szignálok «vezényleti nyelvét» nem improvizálhatták, mert ehhez nem volt magyar muzsikos, az idegenek pedig nem ismerték a magyar dallamanyagot; negatív bizonyosság állításunkra, hogy utánuk nem maradt semmi. Thaly a magyar és török szignálok között hasonlóságot vélt felfedezni, pedig a török hadsereg ekkor már régen frenki, azaz nyugati jelzéseket használt. A Rákóczi-induló eredetét is keresték a hadi jelzések között, még Ponor Thewrewk Emil is magyar lovassági szignálokban véli az induló tematikus anyagát.¹⁵ A rendelkezésünkre álló adatok éppen elég világosan bizonyítják, hogy Rákóczi udvari és hadi zenéjének praxisa nem különbözött a nyugati gyakorlattól.

A kamarai levéltárban még egy francia nevű zenészre akadunk: Deplume Jakabra, aki Bercsényinek László fiát, a későbbi maréchale-t «kétféle musicában instruálta».¹⁶ Thaly minden bizonyíték nélkül a muzsikos Deplume-t azonosítja az Archívum Rákóczianumban szereplő Deplume nevű tüzérszertel. Márki Sándor Thaly és Káldy romantikájának hatása alatt meg éppen azt írja, hogy gyanítani lehet, hogy Úrnapján az infulás misén Deplume és Cedron egyesített zenekara játszott.¹⁷

XIV. Lajos szenvedélyes táncos, udvarában a táncművészetnek vezető a szerepe. A francia táncok mindenütt divatba jönnek, Rákóczi udvarában is. Az Apor Péter Metamorphosis-ában emlegetett táncokat mind járhatták a kuruc főurak, akiket a fejedelemmel együtt szigorúan megdorgál ifjabb Tsétsi János sárospataki professzor diákkorabeli krónikájában, hogy táncaikkal az

ördögöt szolgálják.¹⁵ Forgách Simon tábornagy 1704. augusztus 31-én Göncön kelt levelében különösen megemlíti a «paspüctet» azaz passepied-t, mely Parisban igen kedvelt volt s csakhamar meghódította egész Európát. Forgách panaszkodik, hogy Bercsényi nem akar hadakozni, neki csak az tetszik, ha a muzsikusai el tudják vonni a passpüctet, szívesen hallgatja a Rajta Kuruc táncot is, de hadba nem száll ő kigyelme. Thaly azt hiszi, hogy a Rajta Kuruc alkalmasint csatadal lehetett, «nagy kár, hogy úgy szövege, mint dallama elveszett, tán méltó párja volna ma a híres Rákóczi-indulónak.»¹¹ A levél ironikus hangjából kétségtelen, hogy Forgách, a temperamentumos katona, gúnyolódik Bercsényi késlekedésén, a fővezér szereti a passepied-t, a biztatást, a Rajta Kuruc-ot is, de ezzel meg is elégszik. A Rajta Kuruc csak Forgách alkalmi rögtönzése, nem induló, mint Thaly hitte vagy «toporzékoló tánc», mint még naivabban Fabó Bertalan gondolta.²⁰ Bercsényi leveleiben olvashatunk a tót lejtőről, a zsidó táncról, mely az imádkozó zsidók mozdulatait parodizáló groteszk tánc és többször előfordul a XVII. század hangszeres zenéjében. Bercsényi és Mikes is megemlíti a tehénhús nótát. Idézett dolgozatomban kimutattam, hogy ez a nóta nem magyar népdal, hanem nyugati táncnóta, *Roti bouilli joyeux, Rotibolo giojoso, melyről francia és olasz források már a XV. században tudnak.* Nem valószínű, hogy dallamai hozzánk is eljutottak volna. Sokszor alkalmaztak a melódiára új szöveget, vagy az eredeti szövegre új dallamot. Talán csak a címe érkezett el magyar földre. A lengyel tánc, chorea polonica, mely éppen olyan kedvelt Siciliában, mint Svédországban vagy Parisban és a német választók udvarában, Sieniawska hercegnő miatt még népszerűbb lehetett a munkácsi várban.²¹

A kor magyarországi zenekultúrájában több réteg sorakozik egymásra. A fejedelmi és főnemesi — akár labanc, akár kuruc — udvar zenei életében nyugati befolyás uralkodik. A köznemesség, a városi polgárság a kastély kiáradó barokk kultúrájából felszívott hatásokat, de a naturalista, ösztönös, hazai muzsikálás, a cigány zenélése, a városban élő paraszt nótázása itt erősebb nyomot hagyott, kivált az intranszigenesen magyar érzelmű, sőt ellenzéki szellemű nemességen, mint a kastélyban, hol legfeljebb kuriózum, ha ugyan egyáltalán udvarképesse válhatik. Legutoljára: az egyszerű nép, a paraszt, a közkatona, a falusi cigány muzsikálása. Ez is telve idegen hatással, Rákóczi zászlója alatt idegen vitézek, nemzetiségek is küzdöttek s a paraszt sem maradt ment idegen, kulturális «fertőzéstől» azon a földön, melyen évszázadok óta a nyugat és kelet nemzetei harcoltak forgandó szerencsével. Ez a legelső kulturális réteg primitív, a zenei etnikum keményen, sokszor darabosan jut benne kifejezésre, de éppen ez az érdekesség és merevség állott ellent a nyugati hatásnak. Ez a réteg termelte ki a kuruc nótát s alkotta az összekötő kapcsot Rákóczi kora és a kuruc zene között.

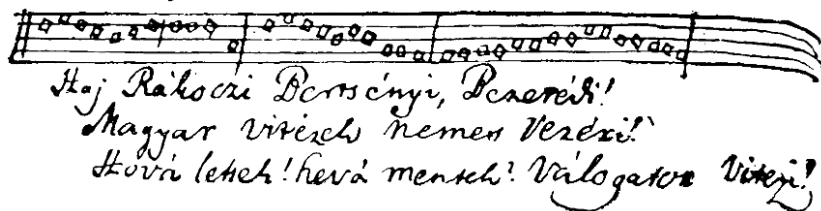
A fejedelem «íródeákja», Thaly Kálmán felkutatta és közzétette a kuruc népköltészet termékeit. Ma már tudjuk, hogy éppen a leghíresebb és legszebb darabok Thaly saját alkotásai vagy újraköltései. Rákóczinak ez a nagy sze-

relmese nem egyszer kéziratföredékeket egészített ki és dolgozott át. De a kuruc költészet akkor lett igazán népszerű, mikor Káldy Gyula 1892-ben kiadta a kuruc nóták gyűjteményét, melynek dallamai országszerte nagy közkedveltségnek örvendtek s egyszerre reáirányították a figyelmet a kuruc világnak nemcsak zenéjére de irodalmára is. Thaly nemes motívumokból fakadó misztifikációit tüzetes forrásmegjelöléssel igyekezett hitelesnek feltüntetni. Káldy az ellenkező módszert követi. Bevallja nyíltan, hogy nem tudja pontosan megjelölni forrásait. «A művek legnagyobb részét huszonnyolc éves karnagy pályám alatt gyűjtöttem hazánk minden részében; néhányat egy-egy agg színész éneke után, másokat öreg cigány zenész eljátszása után kotáztam le, nagyobb részét azonban egyes szólamra írva találtam s kaptam meg és így lassankint a dicső korból negyvenöt különféle dal, nóta és egyéb zenedarab jutott birtokomba.»²² Káldy dallamainak túlnyomó részét nem hallás után jegyezte le, de Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekéből vette, a többit pedig már megjelent gyűjteményekből, mint Bartalus István 1869-ben kiadott Magyar Orpheus című kötetéből a Haj Rákóczi Bercsényit, vagy kézirat másolatokból. Káldy gyűjteménye híjjával van a történeti kritika legelemibb követelményeinek. Káldy nem volt zenehistorikus, nem is sejtette, hogyan lehet és szabad hozzájárulni ilyen kényes, nehéz problémához, mint a kuruc zene. A nótákat ritmikailag, tematikailag, harmonikailag nem egyszer deformálta, önkényesen kiegészítette, sőt újraköltötte, restaurálási kísérletei modernizálássá fajultak. Mentsége, hogy nem volt itthon szakember, ak útbaigazította volna s hogy Káldy népszerűsíteni akarta a városi közönség számára a dalokat, melyek egy része ma is él a nép ajkán, bár kideríthetetlen, hogy Rákóczi korabeli szájhagyomány örökség:képpen, vagy későbbi városi hatás következtében. Közel akarta hozni a XIX. század végének nótán . és cigányon nevelkedett közönségéhez a régi dalszonkokat, melódiaföredékeket s célja elérésére bármilyen eszközt felhasznált. Mások is letértek a szigorúan tudományos útról, melyhez nálunk még Bartalus Istvánnak sem volt elég erudíciója és metodikája. Káldyban legyőzte a zeneszerző és a karmester a régi zenei emlékek bűvarát.

Horváth feljegyzéseinek legnagyobb fogyatékosága a hangjegyzés tökéletlensége. «Öszve írtam hát amiket vagy egészben, vagy föredékben tudok és elejébe tettem az énekhangokat is, (de tsak Templombeli misemondó kofákkal) lehet hogy némelyeket nem tökéletesen; némely rövideket pedig ki is toldottam, mellyek valaha másképp lehettek, de a mellyeket jobb szeretnék eredeti mivoltukban, ha még valahol megvagynak megtanulni. A kótákban a hosszú hangok o, a rövidek c jellel vágynak megkülömböztetve.»²³ Nem nyal hangnemre, még kevésbbé ütemnemre s még csak nyoma sincs ritmizálási törekvésnek. Hiteles dallamrekonstrukciónak alapfeltétele a ritmus megállapítása, ami viszont a pontos menzuralitás felismerése. Így Horváth nótáinak átírásában a megfejtő érzése játssza a döntő szerepet s ezért szubjektív valamennyi kísérlet, mely ezeket a kuruc dalokat akarta modern hang-

érzésünknek megfelelően bemutatni. Ez az elv vezette Bartalus Istvánt is, a Haj Rákóczi Bercsényi rekonstrukciójában. Horváth így közli a dalt:

1. 11. Járógató (13)

Bartalus érezte, hogy a dal hangulatának moll hangnem felel meg, jelen esetben g-moll. Hogy a melódia plasztikusabb legyen, szárnyalóbban érvényesüljön, feljebb transzponálta a-mollba.

2. Andante.

A tizenegyedik ütembe azonban már beviszi a bővített szekundus, magyar, vagy cigány skálát, melyet a XIX. század derekától fogva megszokott a magyar fül, de amire nincs semmi bizonyíték, hogy a XVIII. század elején már ismerték volna. A bővített másod bentmaradt a dalban, Káldy és követői (Rákóczi Kesergője) is megtartották. Annnyira hagyomány lett ez a megfejtés-mód, hogy diatonikus olvasással, énekléssel senkinek sem jutott eszébe próbálkozni. Kodály Zoltán «hármás elméleti elfogultságot»²⁴ vet Káldy szemére. Először Bartalus bővített másodait, mert szerinte a magyar skálának csupán annyi nyoma van itt, hogy a tizenkettedik ütem után eső b-t néhol kissé magasan intonálják. Erre az észrevételre megjegyezhető, hogy még ez a magas intonálás is városi hatás lehet. Másik két kifogásának érvelése helytálló. Káldy a nótá phryg hangnemét modern mollnak fogta fel s a dallamot koriambizálja. E kifogások ilyen megformálása azonban csak a Kodálytól idézett népdal-variánsához viszonyítva áll fenn s ez a variáns is ingadozó értéket jelent történeti szempontból.

A kuruc nótá a magyar népzene leggazdagabb faji megnyilatkozása. Nem tudjuk pontosan, mely dalok keletkeztek a kuruc harcok idején, származnak az előző korból vagy az elkövetkező század alkotásai. A kuruczene három korszak művészetének összefoglalása. A régebbi, XVI. és XVII. századbéli

népdalokra nincs olyan gazdag gyűjteményünk, mint a Horváthé, azokat nem ismerjük eléggé, de ahogyan Balassa versét (Őszi harmat után) alkalmazták zsoldárdallamra, valószínű, hogy más, régibb dalokat is applikáltak újabb melódiákra, vag} ⁷ csak éppen a dal hangulatának megfelelő helyzetre. A tragikus dalok nagyrészt a szatmári békét követő időből való, mikor a sebek még élesen sajogtak.

Széles a kuruc dalok érzésskálája. A bánat és szomorúság szorongásai mellett labancot csúfoló gúny dalok, vidám harci nóták, táncdalok, mint a Csinom Palkó, melynek dallamát Patyolat a Kuruc szöveggel jegyezte fel Horváth.²⁵ Tüzes, szilaj melódiájában a hajdútánc féktelen temperamentuma sokkal jobban megőrződött, mint a XVI. században, az idegen tabulaturák Hajdukentanz-ainak problematikus magyar hadi vonatkozásaiban. A kuruc dallamok variánsai közül megtalálunk néhányat régi melodiáriumban. Te vagy a legény Tyukodi pajtás dallama a Dávidné Soltári című világi dalgyűjteményben (XVIII. század vége), a Nincs becsületi a katonának kezdetű ének szövegére van alkalmazva. Ugyanez a dallam Tóth István kéziratos gyűjteményében Nemes Huszt vára cím alatt fordul elő.²⁶

Nincs adatunk, hogy maguk a kurucok is énekelték vagy muzsikáltak ezeket a nótákat. De bizonyos hogy²⁷ róluk énekelték. A köz vitézek naturalista sípos, tárogatós vagy cigány hegedűs muzsikáján nótáztak és táncoltak. A vezérek idegen zenészek mellett vigadtak, de a parasztnak a cigány volt a muzsikusa. Rákóczinak nem voltak udvari cigányzenészei. Minden ellenkező állítás a XIX. század kurucromantikájának visszavetítése. Az előző korokban, Mátyás, II. Lajos idején, Izabella királyné udvarában s a török uralom alatt kedveltek a cigányzenészek, keresettek a török cigány muzsikos foglyok, de később a nyugatról idekerülő olasz, francia, német zenészek kiszorítják. Még szerepelnek főúri kastélyokban, mint Barna Mihály gróf Csáky Imre bíboros udvarában, ahol idegen zenészekkel együtt dolgozik és nyilván nyugati zenét játszik.²⁷ De a cigány már elkezdett demokratizálódni. A főúri cigány idegen kultúrája, a «polgári» cigány kacérkodása a városi dallammal: még nem magyar muzsika. A királyi és fejedelmi udvar, a főúri kastély helyett először beéri kúriával, aztán a városi polgár multságával, végül visszatér oda, ahonnan elindult: a faluba. Így találkozik össze ismét a paraszt, és muzsikusa, a cigány. A bécsi kamarai levéltár őrzi Tokaj várának és a Rákóczi uradalomnak összeírását 1702. október haváról, mikor a bécsi udvar elrendelte a fejedelem javainak elkobzását. A lajstromban olvassuk: *Zingari verő quindecim tam opiicio suo fabri ferrario, quam musica tempore nundinali in educillis inservire debent.*²⁸ A cigányok vásár napján tartoztak muzsikálni. Ez adat jelentősége: míg megállapítja, hogy a Rákóczi birtokon voltak cigányok, meg is magyarázza, hogy kiknek és miért muzsikáltak. Nem a kastélyban, de a vásáros népnek, a polgárnak és a parasztnak. Első említése a cigánynak, mint népzeneésznek, akinek feladata már a népet szórakoztatni, nem az uraknak muzsikálni. Sejtettük eddig is, hogy a XVIII. század eleje óta a cigányok terjesztették a

kuruc nótát. A bécsi levéltár aktája hiteles bizonyossággá emeli, ami eddig csak feltevés volt: a cigány a nép muzsikusa.

A néplélek megérezte Rákóczi minden bűjét és örömét, sorsának kegyetlen fordulóit és rezonált reá. A magyar szabadság vesztén felsíró magyar népléleknek a nóta, a cigány hegedűje és a tárogató volt a megafonja.

A RÁKÓCZI-NÓTA.

A kuruc költészetnek, a XVIII. századi magyar lírának és népzenei központjában áll a Rákóczi-nóta, melyet e név alatt az irodalomtörténetben Thaly Kálmán tett ismertté, aki több töredékből szerkesztette össze és költötte újra, nem létező forrásokra és beküldőkre hivatkozva. Thaly szerint Fáy András beszélte neki, hogy jelen volt a múlt század végén a zempléni főispán beiktatásán, ahol a megyei bandérium előtt egy vén hajdú lovagolt, kinek apja kuruc török-sípos volt, tőle tanulta fia a tárogatózást és Rákóczi siralját. Thaly maga hallotta vén cigányoktól muzsikálni és énekelni a Rákóczi-nótát.

1860-ban Marosvásárhelyen a cigány a Rákóczi-induló bevezetésül egy «rendkívül szívreható, ősmagyar-jellegű, kesergő Rákóczi-melódiát játszott». Thaly kérdésére, kitől tanulta, így felelt: Jaj ides uram azs apámtul, meg a nagyapámtul, mert a hetedik eregapám

Bihari János arcképe.

fújta ezst a Rákóczi herczeg instalációján. 1862-ben Thaly — Kemény Ede társaságában — Emich Gusztáv egy obsitos bakát, aki elénekelte a Rákóczi-nóta első sorait, melyekhez egyéb nótákat is kevert.²⁹

A cigányok ellenőrizhetetlen hangszeres hagyományánál fontosabb, mert írásbeli, a Rákóczi-nótára vonatkozó irodalmi és történeti kútfők felsorolása, a nóta énekes és hangszeres változatainak összehasonlítása. A Rákóczi-nóta végigvonul a XVIII. századon és a XIX. sz. elején, hogy a második évtized folyamán induló váljék belőle, míg az eredeti nóta lassan elhal.

Zsigmond, Tóth Kálmán és Reményi Széchenyihegyi villájában meghallgatott Rákóczi-nóta első sorait, melyekhez

Szathmári Károly, aki kéziratban levő régi krónika alapján, a XVIII. században, az Alföld egyik népes városában dívó lakodalmi szokásokat ismer-teti,³⁰ elmondja, hogy a lakodalmakon a cigányok majd a Rákóczi-nótáját húzták, majd a darvakét,³¹ majd ismét más szomorú vagy víg nótát.

Rákóczi már ekkor a külföldön is tisztelt és csodált hős. A vándorénekesek sem feledkeztek meg róla. Valószínű, hogy a magyar Rákóczi-nóta vagy ennek idegen melódiára énekelt szövegváltozata jutott el külföldre. Sándor István írja 1785-ben, A^elencéből kelt levelében: ³² «A Márk piacán szüntelen találhatni mindenféle Alakosokat, Tántzosokat, Jósolókat, Mesézőket, Énekeseket, Muzsikásokat, Szapora költőket, Szemfényvesztőket s kurityvolókat ... A minap, hogy a Márk piatzán egy kávéház előtt ültem, élőmbe jött egy énekes, az ő lantjával, s mivel azonnal idegennek esmért, kérdi vala tőlem, mi nemzetség volnék: én neki megmondottam, hogy Magyar vagyok; legott an egy keserves nótát kezdte pengetni a lantján s mellette Rákótziról énekelni, a' mellyen én el tsodálkoztam.»

Gróf Gvadányi József «magyar lovas generális», aki kitűnő muzsikus, írja a Pöstyéni Feredésben (1787) a cigánybandáról:

*Egy jó nagy palackkal bort nekik adattam
Vacsorálni vélek magamat mulattam
Rákóczi Bercsényi nótáit hallgattam
A nagy idait is vélek elvonattam.*

A cigánybandák tradíciója mellett a tárogató praxis is fenntartotta a kuruc nótákat. Keresztesi József elbeszéli Naplójában, hogy a szent korona visszajövele alkalmából, Bihar megye 1790. március 16-án Te Deumot rendezett.³³ «Reggel kilenckor az érmelléki, váradi és szalont ai precessziók-ból a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogásai közt összegyűltek. Megindult tehát a pompás sereg a külső cathédrale templom felé. A török sípokban kétféle nóták fűvattak, ú. m.:

*1-ször. Hajj Rákóczi Bercsényi, Vitéz Magyarok vezéri
Hová lettél Bezerédi, Nemzetünknek fényes csillagi
(Ocskai)*

*2-ször. Őszi harmat után. Végre mikor osztán
Fújdogál a téli szél (bis)
Zöld erdő árnyékát, Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél, hóval lepi bé a tél.*

Az országos ünnepen, a nemzeti újjászületés kezdetén, Rákóczi nótája és a kuruc dalok mint zengő szimbólumok hirdették a magyar feltámadást.

Rákóczi nótája továbbra is a magyar ellenzékiséget jelentette. A hírhedt Martinovics Ignác az ugyanez évi országgyűlésen meg is vádolja a nemességet maradisággal, kuruckodással: «... s ezen Nemes ember, ki a' Leges Sodali-tatis Marianae, Florilegium Forgatsianum, Offitzium Rakotzianumnak nyelve alatt való peregetésivel a vért szomjúhozó ördögötül szültt bűbájosságot

magában, másban is begyökereztetni . . . Bertsényi, Rákóczi, Bezerédi nótáit füleket bosszantó tárogató sípon, majd zöld, majd pedig a tsikós gulyásokhoz hasonló fekete üneg és gatyában, üstökben gombozott, vagy szerte-széjjel kótyosodott hajakkal, kutszában borított fővel . . . fújja, danolja.»³⁴ Mennyire népszerű a Rákóczi-nóta: megtaláljuk Csokonai vígjátékában, a «Culturá»-ban is.³⁵ Pofok udvargazda kérdi béresét, Kanakuzt: — De hát a Rákóczi-nótáját tudod-é? — Kanakuz csak annyit felel: — A. A. — Pofok: — Ej Te, be kár azt nem tudni, mikor azt hallom, mingyárt pezseg bennem a magyar vér. — Eldanolja:

*Haj Rákóczi, Bercsényi — Tökölyi
Nemzetünknek régi hies magyar vitézi
Hová lettek, hová mentek nemzetünknek
Régi hies magyar vitézi?
Szegény magyar nép
Mikor lesz már ép
Mert a zsarnok körme között, körme között
Fonnyad mint a lép
Töredékeny mint cserép
Szegény magyar nép.*

Csokonai a magyar irodalomban a legzeneibb géniusz, muzikalitásban talán csak Balassi és Kisfaludy Sándor közelítik meg. A költészet, zene és tánc problémáinak összetartozóságát ösztönösen érzi, egyúttal látja tudományos összefüggésüket is. Csak természetes, hogy Csokonai, kinek neve fejezet a magyar zene történetében is, felhasználta a század legjellegzetesebb magyar nótáját.

Rákóczi-nótája mellett Rákóczi táncáról is tudunk, valószínűen víg dallam lehetett. A szász Heydendorff Önéletrajzában elmondja, hogy a háromszéki országgyűlési bálon Thuri követ gróf Nemes János főkirálybíró bosszantására megparancsolta a cigányoknak «den Rákóczis Leibtanz auf zu spielen, den er dann mit Gefühle getanzet habe, worüber jedermann aufmerksamkeit wurde». (1790.)³⁶

A XIX. század első éveiből két kéziratos hangszeres feljegyzést ismerünk. Lugasi József máramarosszigeti és Drusetzky György pesti kéziratos feljegyzéseit.³⁷ 1802-ben jelenik meg Budán a királyi universitásnak betűivel az első magyar zongoraiskola: «A kótából való klavirozás mestersége, melyet készített az abban gyönyörködők kedvéért Gáti István.» A munka tartalma meghaladja címét. Nemcsak zongoramódszertan, de általános visszapillantást vet a kor zenéjére, a zeneszerzésről, az előadóművészetéről érdekes dolgokat jegyez fel s megemlékezik a Rákóczi-nótájáról is. Az Előljáró beszéd VI. pontjában a következőket mondja: «Melly nagy gyönyörűséget szerez a régi történetekről való megemlékezés, kivált ha azok versekbe vágnak foglalva. Micsoda indulatot nem gerjeszt, a különben is tiszteletre indító régiségnek eleven színbe való festése bennünk: de ha még azon történetek

szép énekekben muzsikával adatnak elő, már olyankor mintegy elragad képzelődésünk a mostani időkről az elmúlt időkre. Ez az oka, hogy midőn a magyarnak beszélnek a Rákóczy-Bezerédi s mások történetét, megindul rajta; de midőn még nótáit is muzsikai bandákban húzzák, verseit mellette éneklük, már ekkor könnyei is stirjen hullanak, salynálkodó szomorúság öntődik szívébe.»

A nóta tragikus hangja megríkatta hallgatóságát. Ki énekelte Rákóczi-nótáját? Cigányzenész, akinek énekléséről Gvadányi is megemlékszik már idézett művében. Akkoriban a cigány még nem volt kizáróan hangszeres zenész.

*Laczkó fiúnak is el-húzzák keservét
Annyával megtörtént szerelmes esetét
Pihegő hangokkal elmondák énekét,
Az öreg Czimbalmos húlata itt könyvét.*

Vidám, tárogatós Rákóczi-táncnótáról emlékezik meg a lipcsei Allgemeine Musikzeitung 1809—10. évfolyamának 24. száma, melynek február 6. keltezésű pesti levelében Fusz János, az újság idevaló levelezője, a magyarországi germanizáló irány legtehetségesebb képviselője, a következőket mondja: «. . . ihr aller ältesten musikalischer Instrument ist die Heerpfeife (a Háborúsíp) eine schnarrende, stark durchdringende, unangenehm in die Ohren gelende, weithin tönende Art von Schalmey, einer Hautbois ähnlich, doch etwas kürzer. Mit dieser wurden ehemald die Landbewohner, wenn es ein schneller Aufgebot erforderte von den Bergen zu den Waffen gerufen, und weit sich sodann des Siebenbürgens Fürst Ragoczy abermal derselben nach alter Sitte im Felde bediente, wird dieses Instrument noch immer die Ragoczy Pfeife genannt. In einigen Districten von Ungarn tanz noch das Landvolk nach dem Schall derselben, aber es ist ein äusserst rauhes barbarisches Getöne, so wie die Musik eines eigends sogenannten Ragoczy Tanzes, selbst ein wildes Gemisch, von unordentlich in einander greifenden Tönen ist, das ein anderer unnachahmlich findet.» A lipcsei újság tudósításával egyezik De Gerando Attila közlése a Rákóczi-nótáról és a tárogatóról, nyilván mind a két író a korukbeli szájhagyomány megörökítője. De Gerando megemlíti, hogy az Erdélyben hallott Rákóczi Nóta szomorú, míg a magyarországi víg, kitörő ritmusú, diadalmas melódiájú.³⁸

A Rákóczi-nóta népszerűsége tovább fokozódott. Etédi S. Márton II. Lajos haláláról írt Magyar Gyász (1813) című költeményének egyik jegyzetében (37. sz.) szintén szól a Rákóczi-nótájáról, Kenései nótájával kapcsolatban: «Valaminthogy a mai magyarok még emlékeznek a Rákóczi, Bertsényi nótájára: úgy azon időben friss emlékezetben volt még Hunyadi, Bátori és Kinizsi nótája.»

A Rákóczi-nóta első nyomtatott kiadását a lipcsei Allgemeine Musikalische Zeitung 1814. évi novemberi 16. és 23. számában névtelenül megjelent

Geschichte der Musik in Siebenbürgen c. cikkben találjuk. A cikk írója szerint a dal szövege és zenéje Bercsényitől «von dem rákócziischen Anhänger», való.

Langsam.

Jai né-ked Szegény magyar Nép! mert ar El-
lenség Sza-gat stép. Mire jutott álla-po-tod
romlan-do Cse-rep? Szegény magyar
Nép! Mi-kor lesz-mar ép? megrom la-
tál mint Cse-rep; mert a Sasnak körme között
foryádz mint a Lép.

A dallam megismételt mondat két ellentétes zárlattal: g-moll és f-dur, kolorált dallammal, ami bizonyítéka, hogy ének után jegyezték le. Ugyanez újság 1816. évfolyamában (n. sz.) Fusz János közli a Rákóczi nótát: «Rákotzy's Grossfürsten von Siebenbürgen letztes Abschiedslied» címmel, öt mondatból álló dallammal (a mondatok végén fermáta): «als Beleg zur Musik jener wichtigen Zeit, verdient es wol der Vergessenheit entrissen zu werden.»

4. Nagyon lassan.

1887-ben közzétették a Rákóczi-nóta 1819-ből való feljegyzését, egyházi hangnemre emlékeztető tonalitással. A dallam Bartalus István gyűjtéséből származik, kinek Odescalchi Arthur herceg engedte át. Csertő József kegyesrendi atya éneke után Nagybányai Jósa Rezső írta le.³⁰

5.

Jaj! Ré - gi szép ma - gyar nép. Az el - len - ség té - ged mi - kép
szag - gats tép. Mi - re ju - tott ál - la - po - tod rom - lan - dó cse - rép.
Mint egy é - kes e - le - ven kép vol - tál o - lyan szép.
Ma - gyar nép. De a sas - nak kör - me - i közt fonnyadsz mint a lép.
szegény ma - gyar nép. Jó - ra mi - kor lép. Meg - rom - lott már
mint cse - rép. Jaj, hát sze - gény ma - gyar nem - zet. Jó - ra mi - kor lép?

A Fusz- és Csertő-féle dallam azonossága az első pillanatra szembeötlik.

De Gerando hangsúlyozza, hogy a Nóta végén újból felhangzanak a panaszos akcentusok, tehát az adagióra allegro következett, majd a visszatérés. Ilyen triós dalformában találjuk a Rothkrepf—Mátray Gábor szerkesztette Pannónia nótagyűjtemény III. füzetében (1826) Rákotzy Nóta, Rákotzys Favorit címmel (No. 4.) Halkal keseregve — Frisetskén.

6. Adagio molto.

f

a piacere

a Tempo

The image shows a musical score for a piece titled "Frisetskén..". It is written in 2/4 time and consists of two systems of music. The first system begins with a piano introduction marked "p". The melody is written in the treble clef, and the bass line is in the bass clef. The key signature has one sharp (F#). The second system continues the melody and bass line, with dynamic markings "Fz" (forzando) appearing in both staves. The piece concludes with a final chord in the bass clef.

Ez a kiadvány szolgált alapul Lisztnak a Magyar Dallok IV. füzetéhez (10. sz.), Bartay Ede 30 eredeti magyar zenedarabjához. Mátray részletesen szól a Rákóczi-nótáról.⁴⁰ Előbb polemizál Krüchten József budai zeneíróval, kinek *Musikwesen in Ungarn* című dolgozatában⁴¹ olvassuk, hogy «nemzeti muzsikánk fő bélége gyász és szomorúság». Mátray ellenérvül hivatkozik arra, hogy «nem következik-e Rákótyz eredeti nótájában a lassú után friss is?» Majd így folytatja: «Traditio s Tzigányaink által fentartatott ugyan a Rákótyz nótája, de nem eredeti szüzességében, mert majd mindenik Tzigány máskép húzza. Mellyik Rákótyznak kedves nótája volt ez, bizonyo'san nem tudom. Véleményem szerint II. Ferentzé lehetett. Azt beszélik, hogy midőn ütközetbe akart menni, ezt huzattá magának és annak első és lassú keserves része alatt komor gondolatokba merült volt, az utánna következő friss pedig elkezdődvén induló gyanánt szolgált s a fejedelem pártosaival lóra ült.» Utal a Fusztól közölt dallamra, mely szerinte annak csak kis részét adja s azt is nagyon tökéletlenül (talán azért, mert hiányzik a trió) s Fusz az egészet Rákótyzi bútsuzó nótájának nevezvén, Mátray úgy vélekedik, hogy azt Rákótyz tárogatóval fújatta s esetleg énekeltetett is hozzá. Mátray megjegyzéséből két érdekes körülményt tudunk meg: milyen kedves, naiv magyarázatot talált a néplélek a nóta hangulatbeli ellentétének megfejtésére, a másik különösen meglepő: olyan széleskörű műveltséggel, egyetemes tudással rendelkező férfi, mint Mátray Gábor, sem tudta biztosan, melyik Rákótyzié volt a nóta. A nóta elevenen élt, de a fejedelem emléke kezdett egybefolyni a többi Rákótyziéval, pedig Pray, Rummy, Fessier és társai publikációi felhívták reá a figyelmet.⁴²

A Rákótyzi-nótát közölték még Fáy István gróf (1858—60) és Hajdú László (1862), róluk mindjárt szó esik. Aztán: Bartalus István, aki Sági Balogh János, híres cigányprimás játéka után lejegyezte és kiadta Thököli, Bercsényi nótáit és a Rákótyzi induló képleteit (1873), Káldy Gyula (*Kurucz Dalok*, 1892, 11., 13. és 21. sz.). Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtésében (1924) is megvan a dallam, Hallgassátok meg magyarok szöveggel.

Összevetve a különböző irodalmi és történeti forrásokat és feljegyzett énekes és hangszeres variánsokat, átalakulási folyamatnak vagyunk tanúi. A XVIII. században, a Rákóczi-nóta még egyszerű dalforma, egységes szomorú hangulattal, vokális jelleggel. Van egy energikus, erőteljes ritmusú hangszeres Rákóczi-nóta is, a Rákóczi-tánc. A két változat azért nem marad mindig elkülönült. Az energikust is énekelhetik, s a szomorút is fújhatják tárogatón. A századfordulón a két ellentétes hangulatú dal egyesül. Így keletkezhetett a Pannoniában közölt összetett dalforma, mely az első részt megismétli. Ezzel az átalakulással és kibővüléssel, a nóta tematikus anyagának gazdagodásával megtörténik az első lépés az induló felé. Sajátságos, hogy 1829-ben Mátray még mindig csak Rákóczi-nótáról beszél, mikor az indulót már tíz és egynéhány éve ismerik. Különben még jó ideig az indulót is nótának nevezik.

A RÁKÓCZI-INDULÓ KELETKEZÉSE.

«A Rákóczi-induló éppen az a magyarnak, ami Homér Iliádjá a görögnek, a Talmud a zsidó nemzetnek, a Biblia a kereszténységnek s a Korán a törököknek. Nemzeti szent ereklyénk ez nekünk, melyhez meszeszerű történeti emlékek csatolnak, s melynek eredetét sötét homály titka fedi. Egy magyar se ismeri annak eredeti szerzőjét s ha tudná talán, még akkor se fogná azt említeni, nehogy e nemzeti zeneszentélyünk köztudomás s kíváncsiság tárgyává aljasuljon. De ne is kívánjuk föl lebbentem azon csodás fátyolt, mely azt körülfonja, mert úgy amint van, tiszta s tökéletes marad az örökké, mint a napfény. Oly páratlan zenedarabunk az, melynek sem dallamán, sem összhangzati kíséretén avagy éppen kül alakján, nem szükség valamit változtatni, mert az első mérettől az utolsóig, egyforma merész s méltóságos kifejezéssel bír s a legszikrázóbb tüzet egyesíti a zenei nagyszerűség eszményképével. Olyan az mint a szentírás, melynek szövege csak addig szent s valódi, míg meg nincs hamisítva.»

Nem rebellis, bús magyar, vag}' «nótafa», vagy pipafüst és cigány mellett a magyar sorson tűnődő táblabíró írta le ezeket a rajongó sorokat, de a Brandtból Mosonyi Mihályvá lett magyar zenész,⁴³ a XIX. század legkomolyabb magyar szimfonikus, akinek szolid, megfontolt stílusú írásaiban sehol sem olvasunk másutt ilyen retorikus mondatokat. Az abszolutizmus idején a neophitát lángoló lelkesedése készletti tiltakozásra, hogy a Rákóczi-induló «kíváncsiság tárgyává ne aljasuljon». Különös, hogy Mosonyi nem akar tudomást venni a Rákóczi-induló problémájáról, melyet pedig alig két év előtt vetett fel a magyar zene egyik legérdekesebb alakja: Fáy István gróf (1809—1862). Fáy a magyar arisztokráciának abból a típusából való, mely a konzervatív főúrnak és fogékony érdeklődőnek, az amatőrnek és félbenmaradt professzionátusnak bizarr keveréke. Bár abaúji birtokán «zenei akadémiákat» rendez,⁴⁴ ahol a klasszikus zenét művelik, mégis idegen muzsikát csak kivé-

telesen hallgatott meg. Izzó faji érzésű, makacs magyarsága naiv ítéletekre ragadta. (Csermákot magyar Beethovennek, Szabadi-Frank Ignácot, a Komló-kert nótaszerző korcsmárosát, magyar Chopinnek, Simonffy Kálmánt magyar Schubertnek nevezte.) Sem tudása, sem módszere zenetörténeti kérdésekhez, de fáradhatatlan energia, a «honi» imádása, áldozatkészség és önzetlenség jellemzik. Kern vágyik zeneszerzői babérokra, mint Festetich Leo gróf, nem européer, mint Petrichevich Horváth Lázár, a Honderű biedermyer szerkesztője, aki a század derekán zenei orákulum. Fáy egyéniségének alapvonása a naturalizmus, mely ekkor még a magyar stílust jelentette a zenében. Ver-

PANNONIA
Valogatott Magyar Nóták Gyűjteménye
mit her. et publizando. Verlagsanstalt
in Pest, unter der Leitung
von H. Rothkrepf, Tolna

FESTETICH ILONA GRÖF KISASZSZONYNAK
Róthkrepf Gábor.
III^{tes} Heft

PANNONIEN
oder
auswählene Sammlung ungarischer Lieder
für das Piano = Forte allein
gearbeitet und gemittelt
von dem Hochverehrten Freunde

HELENE GRAFIN FESTETICH von TOLNA
von
Gabriel Róthkrepf.
III^{tes} Heft

Eigentum des Verlegers
N. 1702 *Wien, bei Pietro Mechetti g^m Carlo N. 1133* *Pr. 12. 1858*

Rothkrepf (Mátray) Gábor: Pannoniájának címlapja.

bunkosnál, palotásnál, hallgató nótánál és csárdásnál nem igen megy tovább, aki nem akarja elhagyni a magyar népdal talaját. A színpad az egyetlen tér, ahol az operában érvényesülhet a magyar dallam. Fáy István megmaradt a csárdásnál. A magyar zene történetében nevét agitatori munkássága mellett «A régi magyar zene gyöngyei» sorozat őrzi, melynek kiadásában Merk János a munkatársa.⁴⁵ A IV. füzet (1858—60 között jelent meg, mert közl 1857-ben írt darabot, a 60-as években már említik) bevezetésében olyan részletesen szól, mint előtte még senki a Rákóczi-kérdésről, s már kimondja, amit eddig nem hangoztattak nyíltan: az indulónak ismert formájában nincs köze a fejedelemhez. Ugyanitt közlésezi az eredeti Rákóczi-nótát és az indulót. Magyarázó szövege:

«Sokan azon hibás véleményben vannak, hogy a Rákótzai induló már Rákótzai idejében is létezett, ez hibás vélemény, mert a dolog így áll: midőn Rákótzai Ferenc, római szent birodalombeli herceg nőül elvette Sarolta Amáliát, a hesseni határgrof leányát és Sárospatakra hozta, pár nap múlva mint Sárosi örökös főispány Eperjesen nagy pompával fényes bemenetelét tartotta; ezen alkalommal a híres Barna Mihály, akkori leghíresebb cigányzenész, Czinka Pannának nagy atyja udvari muzsikus lett Rákótzai udvarában. Később, midőn a forradalom kiütött, a hű szolga sok helyekre elkísérte urát, mikor azonban Rákótzinak szerencse csillaga hanyatlani kezdett, akkor szerkesztette ő a Rákótzai Nótát, mely tele nemzetiséggel és zenei belbecscsel, a sajtó szívnek szomorú kifakadása. Ugyanezen cigány volt az, ki midőn Rákótzai az amnestiát elfogadni nem akarta, ura előtt leborulva, e szavakra fakadt: — Mégy, mégy kegyelmes fejedelem, itt hagyod a vagyont és mégy a nincsent keresni. — Ezen eredeti Rákótzai nóta eltorzítatlanul híven megmaradt a magyar népben. Barna Mihály unokáját, Czinka Pannát, a híres hegedűsnét maga be tanította ezen nótára és Czinka Pannátul leelőször papírosra tette Vatzek Károly úr j aszóji premontrei szerzetes kanonok, ki mint 93 éves aggasztján halt meg Jászón, ezelőtt mintegy 30 évvel és kit még én gyermekkoromban ösmertem. Vatzek kanonok úr becses kéziratát Ruzitskának adta, ki aztán a régi eredeti Rákótzai nótából készítette a Rákótzai indulót, írt hozzá egy ütközetet is, mely azonban csak töredikben jutott kezemhez és mellyen sokat kellett igazítanom. Hogy tehát a tisztelt közönség az egészet egy láncolatban láthassa, tehát először közlöm a Rákótzai nótát, úgy, ahogy azt Rákótzai idejében játszották, azután a Rákótzai indulót, végre az ütközetet, mellyben a törvényes hatalom győzedelme van ábrázolva. Ilyesmit írt már Berlioz Hektor, mi néhány évvel ez előtt Zapf által megjelent Pesten négy kézre zongorára szerkesztve.»

A füzet bevezetése két nyelvű. A német szövegből több olyan részletről is tájékozódást nyerünk, ami a magyarban nem fordul elő, és ami azt a meggyőződést kelti, hogy a szöveg eredetileg németül íródott és Merk tollából való. Így az indulóval kapcsolatban Schlacht-Codáról beszél, a nótát pedig így jellemzi: «die echte, alte Rákótzai Nóta, eine Art Phantasie». Az indulóról megemlíti: «selbst von den Regimentsbanden gespielt wurde». Ruzitska keresztnévét nem mondja meg s ez még sok vitának lesz forrása. A nótának nála is jellemzője a szignálszerű negyedlépés:

A Fáytól közölt Rákótzai-induló analízisét későbbre hagyjuk, hogy összehasonlíthassuk a korábbi variánsokkal. Most csak a codát tárgyaljuk, melyet Fay — mint mondtunk — először ad. A coda Bataille (ütközet) címet visel. Az induló főmotívumával kezdi:

A tematikus dolgozásba csakhamar trombiták rivalganak bele:

A coda egyébiránt primitív; á-moll és c-dur váltakozása,

*

A Rákóczi-indulónak itthon és külföldön egyre növekvő világhíre, mely a Marseilles-sel emelte egy vonalba, a magyar zenészeket és történetírókat is ösztönözte, hogy megkísértsék az induló eredetét borító homály eloszlatását. Az 1861—62. években a Pester Lloyd, Pesti Napló, Vasárnapi Újság stb. s elsősorban a Zenészet Lapok (utóbbi a többi lap közleményét is adta), egyre-másra közölték a felszólalásokat és visszaemlékezéseket, melyek véglegesen tisztázták a kérdést. Mondjuk így: megállapították, amit ma is tudunk, mert ma sem tudunk többet.

A vitát Hajdú László túrkevei ügyvéd és negyvennyolcas főhadnagy, a magyar zene érdemes munkása nyitotta meg, akinek elméleti írásai ma is figyelmet keltenek s aki debreceni kollégista korában Boka Károly játéka nyomán csomó régi darabot lejegyzett s gyűjteményének másolata volt állítólag Káldy forrása.⁴⁶ Ez a külsejében is karakán magyar, aki soha nem vetette le «a huszár reithózlis gombos nadrágot és a két soros pitykés dolmányt», sorra veszi Fáy gróf állításait.⁴⁷ Kiveti Barna Mihály-Czinka Panna szerzőségét, a dallamot a szövegtől elválaszthatatlannak nyilvánítja, ezért «a túlságosan kipitykézett» Czinka Panna-nótára a Rákóczi-nóta szövege nem alkalmazható. A nóta keletkezésének évét 1710 utánra teszi. A katasztrófa végső jeleneteinek Erdély a színhelye, szerinte a népköltészet ott jajdult fel névtelenül. A Rákóczi-dallam Erdélyből származott, ahol a nemzeti-ségek egymás dallamait kölcsönösen elsajátítják és átídomítják. Eredete egy «szomorú, búskomoly, oláh nóta lehetett, ez azok előtt különösen, akik az oláh dallamokat s a Rákóczi nótát öszvehasznítólag tanulmányozták, alig szenved kétséget». Hajdú, diák korában, 1832—37. években Debrecenben ismert egy Boka Miska (nyilván Károly, a neves primás) Erdélyben tanult cigányt, aki az «oláh» nótát mindig «erdélyi» nóta néven «címezvén» a régi Rákóczi-nótát mint ilyet játszotta. Boka játéka után s «mintegy segítségével» sikerült Hajdúnak a «felmutatott dallamot» hangjegyekre tennie, melynek első részében a régi szövegre, triójában pedig az «Országunkban futkározóra»

illő dallamot, az egészben pedig az induló hangjait «minden más példányok fölött legtökéletesebben megtalálta». Közli a dallamot, mely

10.

magában foglalja az induló összes motívumait. Utólag kiadott régi feljegyzések hitelessége — az író abszolút szavahihetősége mellett is — majd mindig kétséges. Nem tudjuk, hogy az «eredeti» feljegyzésen későbbi öntudatlan benyomások hatása alatt «javítás» címén mennyit változtatott. De ha hitelt is adunk neki, Hajdú adósunk marad az «oláh» összehasonlítással. A \dta későbbi folyamán is erre a könnyelműen, bizonyítás nélkül odavetett állításra senki sem válaszol, annyira nem vették komolyan. Bár még ma is gyermekkorát éli az összehasonlító folklór, felesleges szót vesztegetnünk erre az «oláh» elméletre.

Hajdú szerint az induló az erdélyi nótából készült. Hivatkozik néhai Kálmán Sándor jászkun nádori alkapitányra, aki nem volt zenész, de «zenekedvelő, becsületes, magyar úri ember. Pesten laktában, Bihari, kinek már akkor napja lefelé hanyatlott, harmad-negyedmagával gyakran megfordult Kálmán lakásán s előtte többször emlegette, hogy 1814—1815-ben egy ideig naponkint be kelle az Esterházy-ezred karmesteréhez járnia s ott órák hosszúáig a Rákóczi-rótát szépen játszania, mígnem néhány hét múlva így szólott hozzá a karmester: «no, hallja Bihar, ilyen marsot csináltam én a Rákóczi-nótából»; Bihar azt néhányszor figyelmesen végighallgatván, felelé: «no,

majd én is megpróbálom holnapra s másnap csakugyan megjelenvén, saját ízlése szerint kiigazítva, eljátszotta s hozzátéve: «így szeretném én azt uram!» s a karmesternek valóban meg is tetszett és a szerint újra lekótáztá».

Tehát: Bihari János cigányprímás, a verbunkos zene legnagyobb teremtő és előadó zsenije az induló szerzője. «A gróf Fáy által kiadott, de azon alakban soha el nem terjedt fragmentum volt az, melyből Bihari lángesze mai indulónkat megteremtette. A XVIII. század második tizedében keletkezett Rákóczi-nóta a XIX. század második évtizedében halottaiból feltámad s nemzeti indulóvá átszellemülve, saját százados jubileumát megünnepli.» Hajdú hosszasan fejtegeti cikke végén, hogy milyen változtatásokat tart szükségeseknek az indulón. Megjegyzései közül legérdekesebb, hogy észreveszi az induló aszimmetriáját, az első dalforma középrészében előforduló páratlan ritmusú, kilencütemes szakaszt.

Az első hozzászóló, Thaly Kálmán,⁴⁸ az időpontra vonatkozóan szál szembe Hajdúval és vitatja, hogy már 1701-től kezdve volt elég ok és alkalom a kurucvilág harcaiban a Rákóczi-nóta keletkezésére. Bizonyítékul idézi Kőváry László Erdély régiségei című művéből az alábbi részletet a zsbíói csatáról: «A mint a csata veszve volt, egy ismeretlen lovag, bujdosása közben fájdalomban hangokat adott, egy dallam született ajkain, mit egyszerre felkapának: ez a dal a magyar Marseillaise: a Rákóczi-nótája volt.» Zsibó vidékén, mint Thaly Gyulai Páltól hallotta, s a szilágysági magyar nép ajkán, ma is él egy «ódon Rákóczi-nóta». Thaly később önmagát cáfolja meg a Rákóczi-nótáról írt tanulmányában, mikor «históriai megbízhatóság dolgában igen gyarló hírben álló»-nak mondja Kővárit s állítását «regényesnek». Rokona, Thaly Dénes ereklyeként őriz a múlt század közepe táján fuvolára készült hangjegyiratot e felirattal: R. phantasiája (R. nevét akkor felségsértés volt említeni). Ígéri, hogy beküldi Ábrányi Kornélnak tanulmányozás céljából. Sohasem küldte el.

Érdekes adattal jelentkezik Patséri Vojnits György⁴⁹ aki Pesten volt «jogtanuló» 1809-ben, mikor «kótásmestere» Moravetz Károly, a magyar zenében tanítója pedig Bihari János. «1809-ben az insurrekció alkalmával nemes Pest vármegye ezrede Biharit is elvitte zenekarával együtt, midőn Bihari már bizonyosnak tudta elmenetelét, akkor jött neki kedve, vagy a maga hajlamából vagy az őtet kedveflő mágnásaink által felbuzdítatva, eltökélése, hogy a Rákóczi eredeti nótájából az annyira megkedvelt indulót szerkeztesse.» Vojnits a megyeház főkapujának átellenében lakott egy tokaji-borkereskedőnél. Bihari odajárt komponálni a tanítványához «s az induló komponálásában Vojnits a borkereskedő jó, tokaji ürmösével folyvást buzdította.»

Az indulót a pesti insurrectionális ezred Styria felé indulásakor a tavasz elején hallotta Vojnits. «Bihari egész zenekarával játszotta ezrede oldalán, az angol királyné féle épület körül állván, valamint a győri ütközet után, nemsokára, a pest megyei ezred visszatérésekor, a régi híd közelében állván, Bihari Jánost az uraságok hosszú kocsiján láttam zenekarával együtt bevonulni, az

ezred oldalán szintén hangoztatva a Rákóczi-indulót.» Mit ért Vojnits a komponálás alatt? Bihari naturalista volt, aki nem ismerte a kótát. Bizonyára hegedűjén próbálgatta az induló formába öntését. Érdekes mozzanat, hogy az indulót nem a reguláris fűvőzenekar játszotta, hanem Bihari cigányzenekara, melyet az ezred toborzócsapatjához szerződtek. A cigányzene mint nemzeti zene sokkal nagyobb hatást gyakorolt a közönségre, mint a cseh és osztrák fűvös banda.

A következő felszólaló: Urbán Pál földbirtokos,⁵⁰ az 1817 évben mint deák egy papírkereskedőnél lakott, ahová az Esterházy-ezred karmestere járt hang jegypapírt vásárolni. Ez a karmester, kinek nevére Urbán már nem emlékezik, hívta egyszer, jöjjön ki az Orczy kertbe, ahol most szerzett Rákóczi-indulóját fogja először előadatni zenekarával. Urbán el is ment az Orczy-kertbe s a jelenlevőkkel együtt nagy lelkesedéssel hallgatta az indulót. Szerinte a szerző nem Bihari, sem Ruzitska, aki semmiesetre sem volt egy személy az Esterházy-ezred karmesterével.

Döntő lépéssel vitte előbbre a kérdés megvilágítását Bräuer Ferenc egyházi karnagy és «veterán zeneművész».⁵¹ 1809-ben Bihari bandájában, mely a Hét választó-fejedelemhez címzett fogadóban muzsikált, többen megbetegedtek. Kényszerűségből Bihari egy muzsikus igen tehetséges kilencéves fiát vette be a bandába kontrásnak, aki egyúttal tányérozott is, a vendégek nem csekély multságára: «két kézzel fogódzott Bihari kalapjának karimájába, miközben a százasok beszédére körüljárt.»⁵² Hozzá a fiúcska Bräuer Ferenc volt, aki most gyermekkori emlékeiből akarja rekonstruálni az induló keletkezésének történetét. «Az 1809-es insurrekció idején a toborzó katonák éjjel s nappal fél s alá jártak Pest-Buda utcáin, kísérve Bihari zenekarától. Bihari gyakran játszott egyéb lelkesítő magyarjai mellett a Rákóczi-nótát, mely éljen-záport idézett elő a tüzesvérű fiatalságnál.»

Ez a siker volt indítóoka, hogy Scholl Miklós az Esterházy-ezred karmestere indulót készített a nótából. Scholl az «induló valóságos szerzője. Az indulót nem egészen s nem szorosán a Rákóczi-nótából készítette s különösen a trió legnagyobb része a szerző készítménye. Hangszerelésében Scholl különösen ügyelt, hogy zenekara virtuóz kornettistájának legyen alkalma érvényesülni. Mikor az Esterházy Miklós herceg bőkezűségéből fényesen felszerelt kitűnő zenekar az indulót először játszotta, nem lehetett mozogni az utcákon, ahol a zenekar fel s alá járt s szakadatlanul harsogó éljen s bravó kiáltásokkal reszkettette meg a levegőt a beláthatatlan s fellelkesült néptömeg.» Az indulót Scholl átírta zongorára, mely Bécsben Mechtlinél ily címmel jelent meg: *Beliebter Marsch für das löbl. k. k. 32te Linien Infanterieregiment Fürst Esterházy von dessen Kapellmeister componirt und eingerichtet für das Pianoforte zu 4 Hände von Fr. Edlen von Décret.* (Belső oldalon: Rákóczy Marsch.) «Engesser úr, a pest-budai zenedének tanára jelenleg is birtokában van e kiadás egy példányának.»⁵³ Végül Scholl életéről olvasunk néhány adatot. Bräuer cikkére Ábrányi megjegyezte, hogy kétségtelen, hogy a Rákóczi-

indulónak Scholl volt a legelső «bemutatója» de Bräuer adataiból, melyek különben is egy kilencéves gyermek emlékezetére támaszkodnak, nem derül ki, mintha Scholl lett volna az induló «szerzője». Hajdú közleménye, mondja Ábrányi, éppen azt mutatja ki, hogy Scholl Bihari után kótázta le a nótát s «ez után lelkesült az induló átalakítására». Bräuer azt állítja — folytatja Ábrányi — hogy Bihari 1809-ben a toborzás alkalmával sokszor játszotta a régi Rákóczi nótát. «De tudjuk, hogy e nóta nagyon lassú mértékben adatik elő s így aligha volt alkalmas a toborzói jókedv s szilaj bokázások alá. Vájjon

Scholl-Decret Rákóczi indulójának címlapja.

nem valószínű-e, hogy Bihari már akkor valami indulófélét rögtönzött abból, mit aztán Scholl, mint mívelt zenész, rendbe szedett, lekótázott? A Decret-féle címlap sem döntő bizonyíték. Ha minden más egyéniség befolyása s közreműködése nélkül egyedül Scholl készíté az indulót: miért nem írta Decret a szerző nevét a címlapra, midőn azt Bécsben négy kézre alkalmazá?⁵⁴ Ha valaki először ismertet meg valamely zenedarabot a közönséggel, ez még nem döntetlen bizonyíték arra, hogy a darabot ő is szerzetté.» Ábrányi megbízhatatlan kései visszaemlékezéseiben, melyek hemzsegnek a tévedéstől és naiv kitalálástól, de ösztönével gyakran világosan megérzi a probléma lényegét. Ezúttal is helyesen formulázza meg a kérdést, vájjon nem maga Bihari rögtönzött-e indulófélét? A napóleoni verbunkosok tempója nem volt olyan gyors, mint a későbbi csárdás frisse, mégis sokkal sebesebb időmértéket kívánt,

mint a Rákóczi-nóta, melynek tempója az első részben lassúbb lehetett, mint a leglassúbb verbunkos. Bihari az allegro tempóját fokozta és hozzá alkalmazta a verbunkosok tüzes atmoszférájához, az insurrekció lázas ritmusához. Az is lehetséges, hogy az induló tempója nem volt olyan gyors, mint ma. Ez a gyors-tempó az egykorú indulók ritmusából ítélve, csak a harmincas években jött divatba, mikor a marsok nálunk is páratlan népszerűsége tettek szert. Dudumi Demeter, a Pesten élő, kiváló görögkeleti író beszéli, hogy Magyarországon a Kriegsfürst-ök emlékezetét «stürmische und feurige Melodien» őrzik, melyekből később indulók lesznek. «Die Ungarn sind eine kriegerische Nation, was an einem Marsch mahnt, dringt daher vorzugsweise durch das Ohr in die Seele.»⁵⁵ Az eddigi adatokból már megdönthetetlenül világos: Bihari vonóján robbant ki a Rákóczi Magyar-ja, vagy verbunkosa, az ő naturalista géniuszának alkotását Scholl Miklós szabályos induló formába öntötte. Hangsúlyozzuk, hogy az induló Scholl-Decret-féle kiadásában nincs coda. Téves útra siklik a vita a Biharival jó ismeretségben lévő Ballá Károly pestmegyei várkapitány cikkével,⁵⁶ akinek saját kifejezése szerint az volt a «rögeszméje», hogy a Rákóczi-indulót az Esterházy-ezred «zenebandájának» karmestere, Kreutzer szerzé, aki a Granadái Tábor dalmű zenéjét is készíté. Bihari maga mondotta volna Baliának, hogy a karmester kérésére eljátszotta neki a nótát, melyet Scholl lekótázott s úgy rémlik, mintha Bihari Kreutzer nevét is említette veín a. Ballát cserbenhagyta emlékezete, Kreutzer mozgalmas élete folyamán sohasem volt katonai karmester, Bihari és Scholl azért kerültek össze, mert mind a ketten ugyanazon ezrednél szolgáltak, Scholl mint szerződöttetett karmester, Bihari mint «a katonafogdosás»-alkalmi muzsikusa. Figyelemre méltóbb Ballá többi észrevétele. Scholl nem lehetett az 1809. évben Pesten, mert «Pesten akkor semmi rendes katoná nem volt s a királyi zálog- és sóházaknál s egyebütt a polgárság állt őrt, az ezred pedig vagy Olaszországban vagy Ausztriában lehetett. A zenebanda is az ezreddel járt A nemesi felkelés is oly rögtönzött volt, hogy az összeírás, indulás s a győri ütközet Pünkösdi első napján csaknem minden megszakadás nélkül történt. Bit árnak és bandájának B. Prónay a pesti nemes sereg ezredese búzavirág szín egyenruhát, fekete zsinórral bőven kihányva készített s midőn a győri, ütközet után fegyverszünet lett, mi is azonnal történt, Pünkösdi után Biharit bandájával azonnal Győrbe vitte s ott mint Bihari maga monda, majd megették őket a francia tisztok s a csákóját telehányták ezüst pénzzel, ami azon évben nálunk látható nem vala.» Ballá 1810. októberében jött Pestre «törvényhallgatásra», de ekkor az indulónak még híre sem volt, még maga a nóta is csak lappangott (Előző fejezetünk adataiból láthatjuk, hogy Ballá itt is téved.) Szerinte az induló 1814—16. években készült, Müller kapitány ténylegességénél alatt, ki 1818—20. körül Északamerikába szökött. Végül cáfolja Bräuer állítását, miért fordított Scholl hangszerelésében különös gondot a kornétra? «A Rákóczi-nótának első része oly keserves andalgás s oly zokogó hangokkal telve, melyeket csaknem kizárólag tárogatón lehet legtermészetesebben s

buzdítóbban hirdetni, s ha e hangokat akár Scholl, akár Kreutzer kihagyták volna az indulóból, nem lehetett volna abban a Rákóczi-nótára ismerni. Második része pedig, miután az első részben lefojtott fájdalom átérzette a világ kínját, oly rohammal indul neki, hogy e tárogatós indulást maga az induló is csaknem egészen meghagyta.»

Urbán Pál újból felszólal⁵⁷ és az induló bemutatójának időpontját 1816—1818 időre teszi, mert csak 1816-ban került Pestre s jelen volt az első előadáson. A kérdéshez szóljanak hozzá Bihari még életben levő tanítványai: Szakái Antal, Omazta Zsigmond, Sárközy Kázmér és Papszász Ignác. Nevezettek nem nyilatkoztak, helyettük jelentkezett azonban ifjú Eperjesi István, a Nemzeti Színház zenekarának tagja és a már Brauertől említett Kocsi János nemzeti színházi nyugalmazott sípolás (klarinétos) elbeszélését közölte.⁵⁸ Kocsi az Esterházy-ezred első klarinétosa és hangjegy másolója volt, Scholl karmestersége idején. Az ezred 1816-ban tért vissza Franciaországból Pestre. Kocsi szerint Scholl igen szerette hallgatni Bihari bandáját s amikor csak szerét tehetette, magához is hívatta. «Rákóczi keservét sokszor el játszatta magának Scholl s egy alkalommal emlékszem, hogy Bihari egy Rákóczi-féle indulót is játszott volna, mely nem volt más, mint a kérdéses mai induló, mely is Schollnál, mint akinél csak az indulók vitték a főszerepet, okul szolgált azt többszöri előjátszatás után hangszerelni. Az indulót 1817. októberében adták elő először nyilvánosan katonai takarodóul a Károly-kaszárnya előtt, mely alkalommal a zsidó utcán, nagy Kristóf- s Szervita-téren át a kaszárnyába oly nagy néptömeg kísérte ez indulót, hogy a hatvanhat főből álló zenészek úgy vették ki magukat a hullámzó néptömeg közt, mint ugyanannyi csepp a Dunában. Az induló létrejöttét nem kevéssé mozdítja elő Szentgyörgyi Horváth úr a hatvani-utcai Horváth-ház akkori tulajdonosa,⁵⁹ ki több ízben zeneestélyeket adott s ez alkalmakkor Schollnak mindig szemére vetette, miért nem játszik már valami nemzeti darabot is.» Kocsi az indulót zongorára számtalanszor lemásolta öt forintért.

Eddig tehát a Rákóczi-induló három «premierjét» ismerjük. Bihari játszotta toborzásokor, naturalista módon, ez volt az «Uraufführung», aztán Scholl rezesbandája szabályos formába öntve bemutatta az Orczy-kertben «Platzmusikon», majd takaródon. A hármás bemutatónak három különböző időpontja lehetett s ez a körülmény okozza, nézetünk szerint, a szem és fültanúk ellenrrendésait. Az indulót nagyon is játszhatta Bihari már 1809-ben. Tény, hogy az ezred ekkor Németországban harcolt Napóleonnal, de a hadkiegészítés célját szolgáló pótkeret itt maradt, mert Pest «Sammelpatz des Werb-Bezirks» volt, folyvást toboroztak, az itthoni toborzásban Bihari feltétlenül részt vett. Az ezred zenekara kint volt az ezreddel, de Biharit nem vitték, mert nem vihették magukkal. 1809-ben az ezred maradványai hazajöttek. Az ezred 1814-ig Pesten maradt, ebben az évben Alessandriába ment, majd a következő évben visszajött s itthon maradt 1821-ig, mikor Veronába ment.⁶⁰

Különös mellékösvényre siklik a vita id. Szilágyi Károly cikkével,⁶¹ mely azt mondja, hogy az indulót Ruzitska József, a Béla Futása dalmű szerzője, a nagyenyedi József-ezred karmestere készítette «Rákóczi dalából, Móti nevű híres kolozsvári primás játéka után és legelőször a Béla Futása színdarab előtt, és minden felvonás után maga Ruzitska vezette a Móti bandáját. Az előadáson Szilágyi is jelen volt, aki személyesen ismerte Ruzitskát. Mikor Ruzicska bejött az ezreddel Magyarországra, Bihari tőle tanulta meg s így terjedt el a két hazában.» Azt is megtudjuk, hogy gróf Bethlen Ferenc megfogadta Ruzitskát karmesternek Bethlenbe, ahol igen jó bandát szervezett az odaváló cigányokból.

Szilágyi Lajos, mint Fáy István gróf, Ruzitska-féle Rákócziról beszél. Nyilatkozatának olyan határozott biztossággal megadott részletei vannak, hogy eltérésüket a többi nyilatkozóétól nem lehet egyszerűen csak emlékeztetőgöngyöngéségnek minősíteni. Lehetséges, hogy Ruzitska valóban készített indulót a nótából, vagy indulószerű nóta átíratot, esetleg függetlenül Biharitól, talán az ő hatása alatt, viszont Bihari semmiesetre sem tanulta Ruzitskától az indulót.

Erdélyben színhagyomány és hangszeres tradíció a Rákóczi-nóta. Erre mutat Erkelnek 1839-i szereplése, melyről mindjárt szó esik, mikor «erdélyi» modorban játszotta a Rákóczi-nótát. Erkel éveket töltött a kolozsvári színházban, ahol mintegy tíz év előtt Ruzitska is működött. Az is meglehet, hogy Ruzitska a Scholl—Decret-féle négykezes zongoraátírat alapján, vagy másik régebbi kiadás alapján készített zenekari átíratot, mely saját neve alatt szerepelt. Szilágyi a Béla Futása «színdarabról» beszél, nem Ruzitska dalművéről. Nyilván Kotzebue melodramájáról, Béla's Flucht-ról van szó, mely magyarországi színpadon műsoron volt, de ezidőszent nincs reá adatunk, hogy a kolozsvári színpadon előadásra került.⁶² Megtörténhetett az is, hogy az operában játszották mint entre acte muzsikát. Ballá Károly sietett válaszolni a «Rákóczi-induló igazi szerzője» című cikkben,⁶³ melyben elfogadja Szilágyi állítását, de összetéveszti Ruzitska Józsefet Ruzitska Ignáccal, a veszprémi régens chori-val, aki Bihari és Csermák sok nótáját lejegyezte, a Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből című sorozatban. A kérdést véglegesen elintéztnek véli:

*Az áll mit Szilágyi monda
A többi minden mende-monda
Szétozlott a homály born
Ruzitskái a koszorú.
Húzd rá cigány azt a régi nótát
A Rákóczi-indulóját.*

Szilágyi tévedését a személyben Sebestyén Gábor igazítja helyre.⁶⁴ Bihari meglátogatta Ruzitska Ignácot Veszprémben, aki papírra vetette Bihari játéka után az indulót, mely később a család egyik rokonához került. Nem tartja azonban lehetetlennek, hogy Bihari Ruzitska Józseftől tanulta az

indulót. Ugyancsak nyilatkozott Udvarhelyi Miklós veterán színész, aki jól ismerte Ruzitska Józsefet s kijelenti, hogy Ruzitska nemcsak hogy nem készítette a Rákóczi-indulót, «de még csak alig is ismerte».⁶⁵

Mielőtt a vita ismertetését befejeznők, megemlítnék még egy, eddig figyelmen kívül hagyott vélemény, 1847-ből, de amely csak 1861-ben látott napvilágot: Jósika Miklós II. Rákóczi Ferenc című regényében a következő jegyzetet olvassuk: «A mostani Rákóczi-induló nem az eredeti, úgynevezett Rákóczi-nótája, bár annak egész erejét magában foglalja. A Rákóczi-induló az eredeti régi dalból 1814-ben az Alexander nevű gyalogezred karmestere készítette s az akkor Bécsben nagyon tetszett.»⁶⁶ Jósika, a huszártiszt, jól ismerhette az indulót, de az általa jelzett időben semmi nyoma Bécsben, sem az egykorú sajtóban, sem a zenei kiadványokban.

Mátray Gábor egyik dolgozatában (1854), felemlíti, hogy «folyó századunk 3. évtizedében, Resnitschek József cseh vagy morva születésű jeles zenész, előbb Esterházy, utóbb Gyulay gyalogezred zenekarnagya, a saját vezérlete alatti katona zenekar részére indulót (marche) készített Rákóczi nótájából s az utóbbi három évtized alatt a katona zenekarok által gyakran játszatott.»⁶⁷ Az említett zongoraátíratot nem ismerem, nyomát sehol sem találtam, nyilván Resnitschek a fúvózenekarok részére «török muzsikát» írt. Valószínű, hogy több katonakarmester csinált arrangement-t a Rákóczi-indulóból, melyet saját neve alatt hozott forgalomba.»

A Zenészet Lapok 1863. évi 30. számában Hajdú László, a vita megindítója, visszapillantást vet a Rákóczi-nóta és induló pőrének anyagára,⁶⁸ szembeállítja az ellentétes nézeteket és állításokat s így foglalja össze véleményét, melyet teljes egészében aláírhatunk:

«Magyar nemzeti induló az eredeti Rákóczi-nótából, szerzetté Bihari, hangszerelte Scholl». Hozzáfűzi még: «ha ez indulót nem egy naturalista cigány komponálja s nem, egy, nemzeti zenénk jellemével ösmeretlen, német vagy cseh adornálja, sok mindenben másképpen, talán ajánlott modorunkban állíttatott volna össze.»

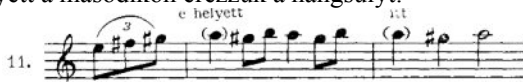
A vita lezárása óta hetven esztendő múlt el a nélkül, hogy egyetlen adat merült volna fel, mely felfedné a titkot. Ma sem tudunk többet; volt egy Rákóczi-nóta s egy, Rákóczi-induló. Hogyan és mikor lett a nótából induló: csak *elképzelni és megérezni tudjuk*, de e misztikus átváltozást tárgyi valószínűsággal nem ismerjük. Talán a magyar, vagy az osztrák hadilevéltár aktái egyszer eloszlatják a homályt⁶⁹. Addig a Rákóczi-induló születése: magyar legenda.

A RÁKÓCZI INDULÓ PEST HÉTKÖZNAPI ÉLETÉBEN.

A köztudatban csodálatosképpen elterjedt téves felfogás, hogy a Rákóczi-indulót Bihari halála után elfeledték. Még Hajdú László is azt mondja, hogy a Széchenyi tiszteletére rendezett 1840. évi zászlós fáklyászene alkalmával a

Ceccopieri olasz gyalogezred zenekarának «jelesül hangszerelt előadása» után lett a közönség előtt ismertebb.⁷⁰ A későbbi írók még jobban túloznak. Ábrányi egyenesen megfoghatatlan tüneménynek mondja⁷¹ a magyar nép lelkivilágában, hogy egyszerre elfeledték az indulót Bihari halála után. «A Scholl-féle kiadás alig lépte át a határt s mint magyar zenészeti specialitás nem érdekelte sem a külföldet, sem Magyarországot, amíg Liszt fel nem karolta.» Fabó Bertalan szerint sem volt az indulónak mély hatása, a francia háborúk elmúltával kezdték feledni. A negyvenes években támasztotta fel a Magyarországon járt Berlioz. (?)⁷² Nemrégiben Schindellmeisser «Szapáry» című operájáról (1839) olvastuk, hogy a darabban felhangzik a Rákóczi-induló, «mely most itt a színpadon szerezte meg igazi népszerűségét és indult el hódító útjára.»⁷³

Az igazság az, hogy a Rákóczi-induló népszerűsége a húszas évektől kezdve nálunk is, külföldön is mind nagyobb hullámokat vetett. Bécsben, ahol metszették a magyar zeneműveket is, ez időben már több kiadása jelent meg, nyilván azért, mert nagy volt a pesti kereslet, de a Pestről Bécsbe felránduló cigányok a császárvárosban is népszerűsítették az indulót, mely a katonazenekarok műsorán is szerepelt. A Scholl—Decret-féle kiadás volt nálunk a legismertebb, Mátray már 1829-ben regisztrálja. (Tud. Gyűjt. 1829. III. k. 85. 1.) Scholl—Decret-indulója háromszakaszos dalforma trióval. Témája domináns hangnemben végződő mondat. Középrésze kilenc ütemből áll, mely — mint Hajdú is jelezte — aszimmetrikus: ezáltal a visszatérésben a téma első üteme helyett a másodikikon érezzük a hangsúlyt:

Figyelmeztetünk a főtémára, melynek hatodik ütemében az egyes kiadásokban majd különböző variánsait találjuk:

A trió á-durban háromszakaszos dalforma. Főtémája mondat (főhangnemben zárul). Felfoghatjuk periódusnak is, oly módon, hogy az első zárlat a szubdominánsan van, a periódus második fele a második fokról indul, főhangnemből végződik. A trió középrésze tercrokban hangnemben (c-durban) kap kádenciát. Ez a rész egyezik a Fáy-féle Rákóczi-r óta allegrójával.

Amerikában, Serly Fajos úr birtokában, van még egy kiadása az indulónak⁷⁴ ezzel a címmel: «Auswahl der beliebtesten Märsche für das löblich K. K. Infanterie Regiment Fürst Esterházy, von dessen Kappelmeister Nie. Scholl componirt und für das Pianoforte eingerichtet von Hieronymus Payer. Wien bey Pietro Mechetti». Lemezszám 825. Minthogy a Decret-kiadás lemezszáma

84S, a Payer-féle volna a legrégebbs. Ez volna az első kétkesz zongora-kiadás. A füzet három indulót tartalmaz: Ragozy Marsch, Zapfenstreich, Grosser Parade Marsch. (A bécsi zenei gyűjteményekben nem találtam.) A lipcei Allgemeine Musikalische Zeitung melléklete (Intelligenz Blatt) 1828. évi 17. számában hirdeti szerző nélkül: Wagenführ berlini kiadásában Ragozy Marsch für das Pianoforte. Ugyanezt hirdeti a bécsi Musikalisches Pfennig-Magazin 1834. évi 46. száma is.

A kávéházak, bálók muzsikálásából, katonabandák utcai parádéjából a Rákóczi-induló csakhamar megtalálta az utat a színpadra is. A harmincas évek elején igen kedvelt a magyar és a német színpadon Birch Pfeiffer Sarolta Szapáry Péter vagy Buda ostroma című «vitézi játék». A Honművész (1833. ápr. 7. sz.) megemlíti, hogy Pozsonyban március 25-én a dunántúli színész-társaság előadta Szapáry Pétert. «Felvonás után Rákóczi-nótája játszott, a hős dalt ismételtette a hallgatóságna (auditorium) újra hangzata. Bzután Farkas József egyes magyar táncban bizonyítá be tagjai ügyes hajlékonyságát s számtalan éljent nyert.» így keverték össze a török uralmat a Rákóczi-indulóval és a verbunkossal. Ugyanebben az évben Budán is színrekerül Szapáry Péter (szept. 2). A Honművész (szept. 8. sz.) szerint «a negyedik felvonás után a török muzsikával előadott Rákóczy marsa nagy tetszéssel fogadták és ismétlése kívántatott.» A «török muzsika» sejteti, hogy nem színházi orkeszter, de fűvös katonazenekar működött közre. A Hasznos Multságok (szept. 14.) is megjegyzi erről az előadásról, hogy «a muzsikai darabok jól adattak, Rákóczi darabja érdekelt, emelt . . .» Ez idő szerint ez a legrégebbs adatunk az induló színházi szerepléséről.

A harmincas években a walcerhullám egyre erősebben csapott át Bécsből Pestre. A Hét Elektoroktól a Paradicsomig az összes fogadóban, bálházakban és kávéházakban húzták a különböző fajú keringőket s ahol lehetett, táncoltak is reá, különösen a zwei Schrittwalcert szerették. Operákból, dalokból s más komoly zeneművekből keringőket gyártottak, nemcsak nálunk és Ausztriában, de Parisban és Londonban is. A mai szinkopázó és páros ritmusú, jazzosító divatna éppen az ellenkezője dühöngött: «keringősíteni», széthúzni a ritmust három negyedre. A címben külön feltüntették, hogy a walcer trióval és codával — utóbbit Schweifnek nevezték — készült. Ez iparna egyik legnevezetesebb képviselője Pesten Tomala Ferdinánd, aki zeneszerző, kiadó és zenemmfereskedő. Tomala nem riadt vissza, hogy a Rákóczi-induló férfias, páros ütemét feminin, háromnegyeddé torzítsa. A Honművész (1803. ápril. 14.) ismerteti Tomala Rákóczi-keringőjét. «Tartalma bevezetés: Rákóczi Fantáziája. 1. a darab triójával folytatja a Rákóczi-nótát (indulót). A 2., 3., 4. számoknak is szinte triójuk van s ismeretes magyar nótákból készültek. A Codát Tomala úr hasonlóan magyaros szellemben írta.» A lap igen dicséri Tomala «ezen eddig hallatlan meglepő eredeti gondolat ját, melynél fogva megmutatá, hogy a magyar nóták is alkalmasak az ilyen metamorphosisra». A gyönyörű címkép — jelenti a hír — kömetszet, mely magyar öltözötű táncosokat ábrázol.

(A keringő egyetlen ismert példányán, a Széchenyi-könyvtárban, hiányzik a boríték a metszettel.)

A híres «Wiener Orpheus», Joseph banner is írt egy Rákóczi-indulót, mely Pietro Mechettinél jelent meg Bécsben: Ungarischer National Marsch aufgeführt von Herrn Kapellmeister Lanner in Volksgarten. (Lemezszám 2070).⁷⁵ Lanner 1835 januárban Pestre jön zenekarával, hogy a városi redoute-ban muzsikáljon. Január 29-én játszott utoljára. A Der Spiegel (8. sz.) írja a bálról, hogy Lanner magyar nótákból keringőt szerzett Monument walzer címmel, mely igen tetszett «wegen ihres nationalen Anstrichs». Vendégszerepléséről a Honművész (11. sz.) feljegyezi, hogy Lanner új keringőibe «Tomala úrnak régibb példája szerint Rákóczi Nótájából és a Pannónia c. magyar nóták gyűjteményének 2. lassú magyarjából némely menetek valának szöve. Lannernek ezen új műve bár, kivált a magyaros gondolatoknál zajos tappsal fogad-

13. Tomala Rákóczi-keringője.

taték, olykülönösen kedvezőleg nem sikerült.» A bírálónak szebb a honi gyártmányú Rákóczi-keringő a bécsinél.

A katonazenekarok is szívesen játszották hangversenyeiken a népszerű indulót, melynek csak később kezdtek «forradalmi» tendenciát tulajdonítani. Az induló mindig biztos sikert jelentett. Morelly Ferenc, Estei Ferdinánd huszárezredének karmestere gyakran hangversenyzett Gyöngyösön, «az ezred egész hangászkarával és némely műkedvelőkkel (szíves hála nekik)» az ottani kaszinóban, mint a Honművészből olvassuk (1838. 4. sz.). Az április 16-án rendezett reunion «elhangzott a szomszéd toronyban az est hét órája. Kilépett örvendő tapsok között Morelly, a közbecsülés embere, megzendült a száz hangszerős századok zengzetét adva, adatott t. i. egy Magyar, utánozva Rákóczi Marsát.»

Az újonnan megnyílt Magyar Színház 1838. október 8-án mutatta be a legmulatságosabb magyar bohózatot: a Peleskei Nótáriust. A darab muzsikáját alig húszéves német zeneszerző írta, Thern Károly, kinek «Hortobágyi pusztán fű a szél» kezdetű dalát országszerte kezdték énekelni. Thern a Peleskei Nótáriusban feldolgozta a Rákóczi-indulót is. A Honművészből (82. sz.) Kiss István hosszan bírálja a darabot, a muzsikáról megjegyzi, hogy a tempo

di marcia-t igen kedveli s «oly sokszor vévé elő, hogy még a legvégső fináléra is Rákóczi Marsát használá, melyre az ének nem volt kedvezőleg alkalmazva.» Thern volt az első zeneszerzőnk, aki feldolgozta az indulót és szövegre alkalmazta, de hibás prozódiaival.

Népünnepélyeken is kezdtek már táncolni a Rákóczi-indulóra. A Jelenkorban (1840. 34. sz.) olvassuk, hogy «a Gellért-hegy ormain rendezett népünnepről . . . azon furcsa eset érdemes említésre, miszerint egy sátorban Rákóczi indulóján vágatót táncoltak a krisztinavárosi lelkesült kapások.» (A vágató az akkoriban divatos galopp magyar elnevezése. Kétségtelenül magyar nemzeti táncot jártak reá. Párizsban már 1827-ben a stilizált verbunkost Galopade Hongroise-nak nevezik.)⁷⁶ A bálokon, ha nem keringőztek reá, «nyugóra» előtt játszották.

1840-ben jött haza egyesztendő külföldi útjáról a Veszter Sándor táncművész igazgatása alatt működő Farkas és Bihari-féle «nemzeti» zenésztársaság, mely Ausztriát, Olaszországot, a német birodalmat, Franciaországot és Belgiumot nagy sikerrel járta be. Mindenütt előadták a Rákóczi-indulót. Hazatérve, itthon is bemutatták műsorukat: 6. sz. Rákóczi eredeti nótája, 7. sz. Rákóczi indulója, «a Magyar Játékszínen, bérszünet mellett, mint tánc és zenészi verseny». (1840. október 21.) A Honművész (86. sz.) bírálatából, melynek írója valószínűen Mátray Gábor, kiderül, hogy még volt egy-két konzervatív magyar, aki inkább szerette volna hallani a Rákóczi-nótát, mint az indulót: «Hogy Rákóczi eredeti nótája megkezdésénél egy kéz sem hallata tapsot s hogy az általában hidegen fogadtatott s helyette annak paródiája, a Rákóczi marsch (melyet hajdan Resnitschek, egy cseh hangász, Eszterházy-eredet hangszkarmestere elferdítve az eredetiből készíte), kívántatott s ez. (mint már máskor is számtalanszor hallottuk) olly nagy hatást gerjeszte, valóban feltűnő volt s a magyar zenésztét történetében epochául vetethetik fel.» (Tudjuk, hogy egyedül Mátray emlegette Resnitscheket a Rákóczi-induló szerzőjének.)

1842-ben Sárközi Ferenc neves pápai bandája külföldi körútra indul, de előbb bemutatkozik a Nemzeti Színházban (szept. 26.), műsorukon természetesen ott szerepel a Rákóczi-induló is. Mikor évek múlva a bécsi keringőkirály, ifjú Strauss János zenekarával fellép a Nemzeti Színházban, nem mulasztja el a Rákóczi-indulót. A Pesti Divatlap (1846. 25. sz.) megállapítja, liogy szabatosan játszották. De hiába, jegyzi meg ironikusan, «magyarból,, kivéve nagyöbű urainkat, nem igen lehet németet csinálni». A negyvenes, években nagy divat volt nálunk a fáklyás zene. Ha Földváry Gábort, a nemzeti színházi igazgatóválasztmány elnökét, Széchenyit, Klauzált, Palóczyt, Szentkirályit, Lisztet, Vörösmartyt vagy Deákot ünnepelték, mindig fáklyás zenével tisztelték meg, melyet a Rákóczi-induló hangjai mellett rendeztek. Mulatságon, korteskedésnél a Rákóczi hangzott fel. Az induló kezdett elfajulni a maradiság és a nagyhangú, de semmittevő hazafiság jelképévé. Széchenyi és Eötvös ostorozzák ezt a meddő, negatív világnézetet. Széchenyi a Jelen-

korban szembeállítja az pozitív hazafit a régivágású magyarral: «Hortobágy-nak ex principio hőse ne hirdesse mindazokat pele méle mindjárt vénasszonyoknak, gyáva hivatalvadászoknak, sőt hazaárulóknak, kik éppen annyi zajjal és pompával mint ő, nem járnak el a friss magyart 's Rákóczit, vagy mint Pest körül mondják, a «reszelőt».⁷⁷ Eötvös a Falu jegyzőjében a megyei korteskedés maró-keserű realizmusának rajzába szövi az indulót: . . . képzeljünk hozzá egy egész szekeret cigányokkal, kik a Rákóczit húzzák, s a falu valamennyi kutyáit ugatás 's vonításukkal üdvözlötet zengve, 's olly hangászi élvezetünk lesz, mellynél, hogy Shakespeare-rel szóljak, az angyalok sírhattak volna.⁷⁸

A RÁKÓCZI-INDULÓ A HANGVERSENYTEREMBEN.

A harmincas évek végén a zenészek is kezdtek érdeklődni a Rákóczi-induló iránt. Elsőnek a hangversenyteremben Erkel Ferenc. Kísérlete nem keltett szélesebb körben érdeklődést, talán éppen azért, mert az induló túlságosan ismeretes. 1839. március 31-én rendezte Menter József «bajor kir. udvari hangász, violoncellista» a Magyar Színházban, Erkel Ferenc közreműködésével hangversenyét, melynek sem színlapja, sem programja, nem maradt fenn. A Honművész (28. sz.) feljegyezi, hogy a műsor második száma «Phantasia klavirra, az erdélyi Rákóczi-dal témájára szerzé s játszá igen jelesen Erkel úr, hangáskarmester.» Ez a hír az egyetlen emléke Erkel erdélyi Rákóczijának. A többi lap a Rákóczit meg sem említi. A Jelenkor (ápr. 6. sz.) szól Menterről, de Erkel nem említi. Éppen így a Rajzolatok a Társas Élet és Divatvilágból {27. sz.). A Der Spiegel (27. sz.) dicséri az «effektvoll komponierte Phantasie»-t, nem mondja meg azonban címét és témáját. Vájjon az erdélyi Rákóczi-dalphantasia mögött egyszerűen csak az induló rejtőznék? Erkel kiadta még 1840. első napjaiban Rákóczi-indulóját emlékül Liszt Ferencre, közvetlenül Liszt hangversenyciklusa után.⁷⁹ Ez az induló, melyet később tárgyalunk, semmi kapcsolatban nincs a Rákóczi-dallal és a Scholl-Decret kiadás nyomán halad, csak zongoraszerűbb, teltebb akkordokkal, oktávakkal, kromatikus futamokkal. Meggyőződésünk, hogy Erkel ezt a Phantasiát csak improvizálta (hagyatékában semmi nyoma), mint máskor is, ha fellépett, mint kísérő vagy kíségitő szólista, valamelyik idegen művész hangversenyén. Ugyancsak Menter ápr. 5-1 hangversenyén szerepeltek Erkelnek Bartay Ede Csel című operájából, a magyar toborzó-dal témájából «szerkesztett» változatai gordonkára és zongorára, melyek szintén nem jelentek meg nyomtatásban, kéziratát sem találtam. Hogy még élt a Rákóczi-dal, bizonyítja Veszter—Farkas előbb idézett műsora. Az «erdélyi» jelzőre vonatkozóan hivatkozhatunk Mátrayra, aki írja, hogy «Erdélyben e nótát a magyarhonitól sokban különbözően adják elő.»⁸⁰ Az erdélyi Rákóczi-nóta eddig többször érintett problémájára⁸¹ érdekes anyagot találunk a Honderú és a Temesvári Hírlap polémiájában (Honderú, 1845. év 41. sz.), ahol ismét szóba kerül Ruzitska szerzősége is. A Honderú

kolozsvári születésű cikkírója — nyilván Petrichevich Horváth Lázár — elmondja, hogy az erdélyi cigányoknak kedvelt darabjuk volt ez a nóta. «Tisztán emlékszem, hogy gyermekkorunkban s pedig jóval előbb Ruzitska úrnak erdélybeli származásánál, egy Csucsuj nevű öreg, félszemű, tordai cigány nem csak amúgy lelkesen húzta el a Rákóczit, sőt ezt közben ama szerencsétlen fejedelem életének végcatastrópháját — a Fenes és Gyalu között vesztett ütközet gyászos történetét — festő érzékeny szavakkal illusztrálta is». Érzésünk szerint Erkel phantáziája is ilyen hangulatú ábránd volt.

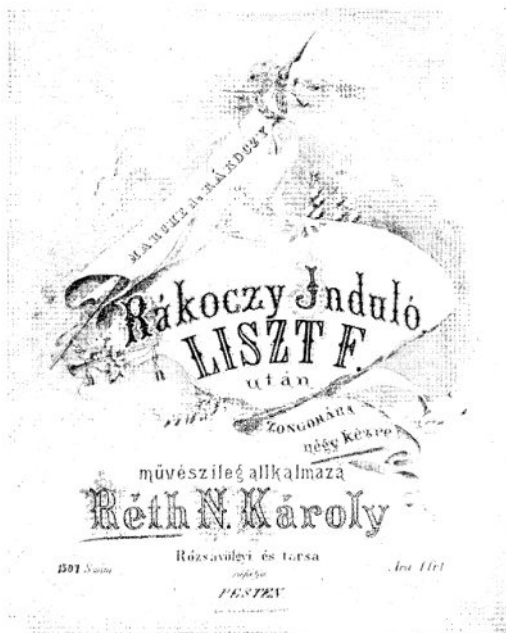
A hozzánk ellátogató idegen művészek, a pesti közönség iránti figyelmük jeléül, mindig rögtönöztek ábrándot, vagy variációkat valamilyen magyar témára. A verbunkos témákat a Rákóczi-induló kezdi kiszorítani. Alig pár héttel Menter hangversenye után jött Pestre a század egyik legérdekesebb kalandor virtuóza: Ole Bull; a Wasa-rend vitéze a «brillanokban». Európa egyik legünnepeltebb hegedűse, szédületes, Paganinivel versenyző technikával, északi származását megcáfoló déli temperamentummal. Ole Bull öt hangversenyt adott Pesten a német és magyar színházban, ami még a mai viszonyok között is rekord. Közönség és sajtó extázisban hallgatta. «E művész, a hangászat egén e ritka üstökös, ezen Amphyon, ki hangszere négy húrján nemcsak várat, hanem a hangképzetnek egész tündérvilágát alkotja, ki hallgatói kebelében egy gyönyörre, ámulatra ragadó Elyziumot teremt. . . Kéjbe andalító azon érzés, mely lelkéből átömölve hangszeréből kihullámzik, gyönyör érzésre ragadó azon tisztaság, melly minden hangját béklyegzi, édes borzadással eltöltök azon hang salto mortalék, melyeket hangszerén tesz, szóval ő óriás, egy utolérhetetlen, megfoghatatlan fénysugár.» (Honművész 37. sz.) Iryen ömlengéssel szemben Ole Bull nem marad érzéketlen. Május 5-1 «hangászati akadémiáján» a színlap szerint a 6. szám «Magyar Fantázia» szerzetté és előadja Ole Bull», a Honművész azonban elárulja, hogy a Magyar Hangok Kohn Dávid úr «Magyar»-jai és a Rákóczi-Mars. E híradás azt jelenti, hogy a művész a népdaltémákat Kohnnak, azaz Ridley Kohne-nak, a színház első hegedűsének művéből vette s aztán hozzáfűzte a Rákóczi-indulót. Mindezt bizarrul egyéni, kissé szemfényvesztő modorában. A programmagyar számról csak a Der Spiegel ír (37. sz.) «dann ein hier komponiertes National Stück und schliesslich als überraschende Zugabe eine freie Phantasie (nyilván ez a Rákóczi-induló). In der ungarischen Komposition schlug der grosse Virtuos die zartesten Saiten der Nationalität an und es gesellte sich hier auch zur Bewunderung Patriotismus um den Beifallsturm noch zu steigern. Es ward etwa zehnmal gerufen und mit einem reichen Blumenkranz beehrt.»

Ugyanebben az évben hangzik fel először operában a Rákóczi-induló. Schindellmeisser Lajos, a Pester Stadttheater és a Pest-Budai Hangász Egyesület karmestere, kinek nevét Wagner Rikárddal való barátsága fogja megőrizni, operát ír Birch Pfeifer Sarolta említett vitézi játékából, melynek egyik fináléjában a Rákóczi-indulót is feldolgozza.⁸² A pesti német lapok dicsérik s megírják, hogy a közönség a hazai melódiákat Éljen Schindellmeisser kiáltás-

sal fogadta, a Honművész (83. sz.) szerint azonban a kardalok jelesek, de «a magyar melódiák nem igen nemzeti bélyegűek».

A Rákóczi-induló történetében, Liszt Ferenc életében, de az egész magyar zenei művelődésben határkő, mikor a «nagy klavirremeklő» külföldi diadalai után először lépi át hazája határát. Liszt gondolkozása és egyénisége a francia romantika levegőjében formálódott. A Szajna partján a népdal olyan kultuszát, találjuk Lajos Fülöp idején, mint sehol Európában. Még a restauráció idején adja ki Reicha Antal, a párizsi konzervatórium európai hírű professzora és, Liszt Ferenc mestere, kinek tekintélyét Haydn és Beethoven is elismerték, korszakalkotó művét, a Cours de composition musicale-t (Párizs, 1824—26), melynek Czerny-féle kétnyelvű kiadásában (Wien, 1834) részletesen kifejti a nemzeti dallam és faji jellem kapcsolatát (Observations sur les airs, nationaux IV. 501—502). Tiersot gazdag bizonyítási anyagot csoportosít⁸³ a francia romantika, Chateaubriand, Georges Sand, Gérard de Nerval, Balzac népdal rajongásának jellemzésére. Sand regényeiben a Berry megye dalai zengenek, MÉRIMÉE, Victor Hugo a népdaltól frissülnek fel. A zenészek lelki diszpozíciója ebben a környezetben rendkívül fogékonyvá válik a népmelódia ihletére. Chopin Párizsban ébred a lengyel népdal művészi öntudatára és jelentőségére. Berlioz francia földről viszi magával Itáliába a népdal szeretetét, mellyel megfigyeli és elleszi az Abruzzók dalait, majd a Rákóczi-indulót és a Faust elkárkozásának magyar parasztkórusát. Lisztben is élt a vágyakozás a népdal után, de sóvárgása nem tudott konkretizálódni, testet öltetni, mert nem telt meg faji tartalommal. Mikor Velencében a pesti árvíz híre lemossa lelkéről a világpolgár kozmopolitizmusát: egyszerre ráeszmél a vérségi kötelékre, mely szerencsétlen hazájához fűzi. Bécsi tartózkodása alatt megismeri a Rákóczi-indulót, melynek diadalakcentusai mellett vonul be az ifjú, hódító művész honfitársainak szívébe. Útjának első állomása Pozsony (1839. dec. 20.). Hangversenyéről a pozsonyi Hirnök (dec. 23. sz.) így ír: «Tegnap másodszor hallata Liszt játéka remekességét a' színházban adott elegyes multság közben. A színlapon számára kijelelt két darab eljátszása után, melyet szűnni nem akaró taps, tiszteleti magyar versek szórása s többszöri előhivatás követett, ismét meglepé a színi közönséget újabban zongorához ülése 's egy nemzeti darabnak eljátszása által, mi olly viharos tapsot szült kezdetben s végzetkor, minőt művészi utazása folytában aligha nyert». Sem az egykorú sajtó, sem Liszt pozsonyi történetírói nem mondják meg, mi volt ez a nemzeti darab?⁸⁴ Liszt és D'Agoult grófnő nemrég megjelent levelezése erre a kérdésre is világot vet.⁸⁵ Dec. 25-én Pestről keltezett levelében Liszt a következőket írja a grófnőnek pozsonyi hangversenyéről: «les applaudissements redoublent enfin lorsque je me mis à attaquer les premières accords du Rakoczy Marsch (un air très populaire en Hongrie, que je viens d'arranger à ma façon). Ce ne fut qu'un cri dans toute la salle Éljen, Éljen.» E levélből az is kétségtelen, hogy Liszt nem Párizsban írta a Rákóczi-indulót, ott nem hallhatta, francia kiadása nem volt még. Ha Párizsban írta volna az indulót, nem magyarázná Velence-

ben hagyott kedvesének az induló jellegét. Bécsben hallhatta vagy látta kótáját s Pozsonyban írta, inkább improvizálta. Ábrányi Kornél szerint gróf Teleki Sándor ismertette meg Liszttel «a papírra tett indulót Pozsonyban». Teleki emlékiratainak I. és II. kötete több ízben szól Liszt Ferencről, de nem említi a Rákóczi-indulót. Isoz Kálmán szerint «Liszt az indulót Erkeltől tanulta». Liszt még nem ismerte Erkelt, mikor Pozsonyban játszotta az indulót, így az indulót nem is «tanulhatta» tőle.

Liszt Ferenc: Rákóczi indulójának címlapja, (Réth N. Károly négykezes átírata, 1867).

Az ország fővárosa végsőkig feszült izgalomban várta «hírhedt hazánk fiját», ki a legnagyobb világszenzációt ígerte számára. A Jelenkor (jan. 4.) dagályos bombasztjai fogalmat nyújtanak, milyen légkörben érkezett Pestre Liszt. «Európa szerte híres földink — kit a szent művészet fensőbb avatotti is zongora — Prométheusz-Orpheusz, zongora Aryon-Byron, zongora Caesar, zongora Napoleon 's egyéb magas, örök hírű nevekkel méltán címeznek — remek csuda s megfejthetetlen hatású négy hangversenyt ada ... Bájós

hangja, folyton teremtő ezer alakú 's módosulatú özönére a' menny és föld', sphaerák és tündérek, szóval a mindenség zeneharmóniáinak egyedenként mindenki s összes egyeteme (symplegmája) zendült meg minden fogékony kebelben 's az ámult érzék elbűvölt s elvarázsolt szív csupán bámulat, öröm s tisztelettel valának adózni képesek a nemes lelkű s elvirulhatatlan díszű nagy zongorahősnek, hogy őt a világnak, de még is kirekesztő büszkeséggel saját

Liszt Ferenc : Rákóczi indulójának címlapja.

tunknak, magunkénak nevezhetjük.» December 29-én játszotta Pesten Liszt először a Rákóczi-indulót, melyet a Honművész (1840.1. sz.) phantasia-alakba öltöztetettnek nevez. A közönség örömmel olvasta Liszt hangversenyein először a magyar belépőjegyet (Honművész, 1840. 1. sz.), a Rákóczi-indulóban Liszt magyarságának szimbólumát látta, a kiújult s elszakíthatatlan kapcsolatot, mely az idegenbe szakadt Lisztet hazájával egyesíti. Liszt tizenhét nap alatt hét hangversenyen játssza az indulót programszámmak vagy ráadásnak. Január 4-én volt az emlékeztető est, mikor a Magyar Színházban a főurak küldöttsége

átadta a magyar nemzeti díszruhába öltözött művészeknek, a magyar nemesség és lovagiasság emblémáját, a kardot, melynek a Rákóczi-induló lett a vezérmotívuma. «Liszt művész megjelenvén, elragadtatásig báj óllá a' zajos éljenző közönség kívánatit, végre Rákóczi-nótáját elpendítve ... gr. Festetich Leo üdvözléte mellett a nyert borostyán mellé kivívott magyar bajnok nemzeti címet . . . drága kövekkel rakott kardot Liszt úrnak magyar karcsú derekára kötven .. » másodsor fűzetett diadal koszorú zongora nagy mester Liszt úr tiszteletére. (Nemzeti Újság, 1840. 3an. 11.) A közönség lelkesedése nem ismert határt. Egy Magyarországon tartózkodó angol hölgy, Miss Pardoe írja, hogy épp olyan lehetetlen a Niagara robaját kifejezni szavakban, mint a hatást, melyet a Rákóczi-induló — the liberal air of Hungary — fenséges és melanchólikus dallama, Liszt játékában, a sűrűbben dobogó szívekben és dagadó keblekben kelt.⁸⁶ A lelkesedés a halottakat is feltámasztotta volna. Liszt január 6-án Pestről kelt, D'Agoult grófnőhöz írt, levelében újból szól az indulóról, «sorte de Marseillaise aristocratique hongroise.» Ugyanekkor Győrben is hangversenyzett. «Rákóczi indulóját kezdé most, de harmadik fogása az öröm riadásába veszvén, magasztos érzések között vára a meghatott szívek zajlappadtát.» (Honművész, január 26.)

Liszt pesti tartózkodása alatt adta ki Erkel Ferenc «Rákóczi Indulóját» emlékül Lisztre.⁸⁷ Ez az induló — mint érintettük — Décret kiadása nyomán halad, és Liszt játékát akarja szerényebb technikai eszközökkel visszaadni. Harmonizálása érdekes, így a téma egyik részében pillanatra kitér cisz-mollba:

Ez a harmonizálás csak Erkelnél található. Ugyanezt a részt Lisztnél majd így találjuk:

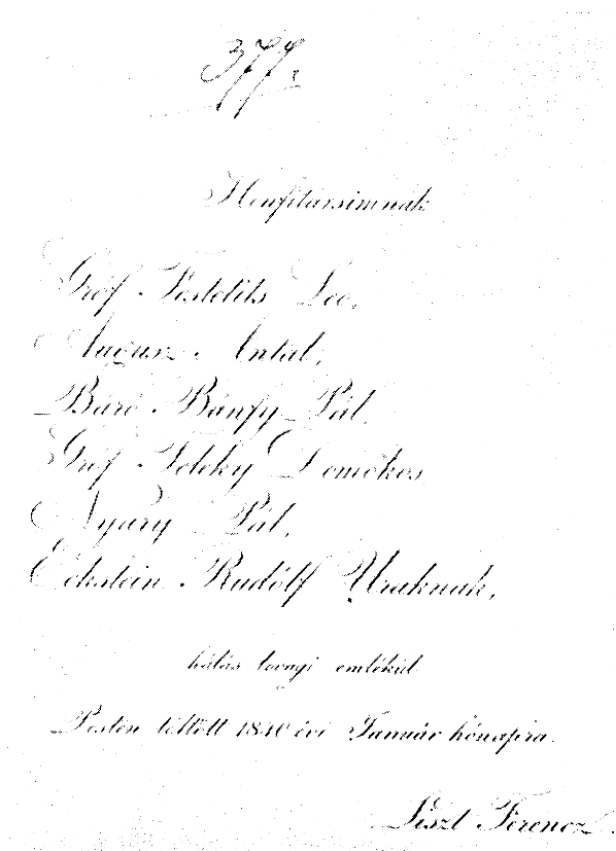

Erkelnél a visszatérésben a basszus kromatikus futamokkal kíséri a témát. Ezt az ötletet Erkel Liszttől vehette, mert majd nála is megtaláljuk. Tíz év múlva jelenik meg Liszt Rákóczi-ja, a XV. rapszódia.⁸⁸ Gomolygó, pianisztikus bevezetés után merész harmonizálással jön a téma a szűkített hetedhangzatok bizonytalan tonálisásával. A téma a megismételt mondatban már indulószerűen jelentkezik:

Míg Erkelnél nincs coda, Risztnél van. Ez egyezik Liszt zenekari feldolgozásával — csak a vége zongoraszerűbb és rövidebb.

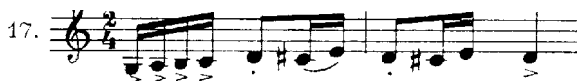
Pozsonyból január 23. kelettel olvasunk még egy Liszt-levelet a grófnő-

A XV. Rapszódia ajánlása.

höz, melyben írja, hogy a cenzúra megtiltotta a Rákóczi-induló kinyomatását (ahogyan Pozsonyban és Pesten játszott). «Remarquez qu'il n'y avait ni épigraphe, ni paroles quelconques.» Itt félreértés vagy cselszövéstörténet, mert a cenzúra Erkel Rákóczi-jának kinyomatása elé nem gördített akadályt,

valószínűen csak arról volt szó, hogy egy Liszt-Rákóczi ne támasszon üzleti versenyt az Erkel-Rákóczinak. A Rákóczi-induló tematikáját nemcsak a nótaszerzők kezdték kihasználni, hanem Erkel Ferenc is merített belőle. A Hunyadi László hatyúdalának frissében is megtaláljuk az induló egyik jellegzetes képletét:

Liszt neve elválaszthatatlan lett a Rákóczi-indulótól. 1846-ban ismét magyar földre jön s egész sereg magyar várost látogat meg, ekkor megy Kolozsvárra is. Megelőzően Nagy-Szebenben hangversenyzett, ahol éppen a Rákóczi miatt súrlódás támadt a magyarok és szászok között. A szászoknak nem tetszett, hogy Liszt eljátszotta a Rákóczit s fütülni kezdtek. Az Erdélyi Híradó (292. sz.) csipkedi a Siebenbürger Bote-t. «A Rákóczi — írja a magyar újság — eszébe juttatja az embereknek a kurucokat, a kurucok a Marost és a Rikát s az efféle reminiscenciák az embernek t. i. a szász embernek nem kedvesek.» Az Erdélyi Híradó elmondja még, hogy Liszt négy hangversenyt adott Kolozsvárott (nov. 26., 29., dec. 3., 6.) s a közönség mindig megkövetelte az indulót. Az utolsó koncert után fáklyászene és Rákóczi-induló.

Nemcsak itthon, de külföldön is láva módjára perzselt és gyújtott a Rákóczi-induló. Liszt a grófnőhöz Pétervárról 1842. május 7. írt levelében elmondja, hogy engedelmet kért a cártól, hogy eljátszhassa a Marche Hongroise-t, megjegyezve Wielhorski grófnak, hogy addig is, míg ő Felsége megtapasztalja a magyar kard ritmusát, talán szórakozás lesz neki a magyarok zenei ritmusával megismerkedni.

*

Liszt Rákóczi-indulójának sikere egyszerre az induló felé terelte a Pestre vetődő művészek figyelmét. Már 1837 óta állandó pesti vendég Lévy Constantin, a bécsi opera kürtvirtuóza és három gyermeke, Melanie pedálhárfa-művésznő, Károly zongorista és Richard kürtös. 1840-ben ismét eljöttek s a Honművész megírja (93. sz.), hogy végre «zajos kívánságra Rákóczi-indulóját játszik a' szerint, miként azt Lisztől hallottuk». 1842-ben két csodagyermek ujja alatt zeng az induló. Bohrer Zsófia «a kis művészangyal» Rákóczijáról így ír a Regélő-Pesti Divatlap (142. 1.): «E nemzeti hangok nem hibázták el hatásukat, avagy nem annyit tett-e ez a magyarul nem tudó leánykától, mint nemzeti szókkal búcsúzni el a magyarok fővárosából?» Néhány nappal később (március 14.) egy «kedves 11 éves fiúcska a Rákóczi-indulóval lépé s tisztieit meg az iránta olly meleg részvétellel viseltetett közönségét.» A fiúcska majd a század egyik legnagyobb zongoraművésze: Rubinstein Antal (Pesti Divatlap-Regélő, 175. 1.). Két év múlva jön hozzánk a huszonnégy éves Bazzini Antal, az olasz hegedűművészetnek Paganini óta legerősebb tehetsége, aki először

játssza nálunk a Rákóczi-indulót zenekarral. A Nemzeti Színházban július 2-án «befejezésül a Rákóczi-indulót játsza el zenekar kísérettel, s minden egyes előadása, különösen ez az utóbbi, a lehető legnagyobb tetszéssel fogadtatott.» (Regélő, 1844. 54. sz.) Vieuxtemps, a nagy belga hegedűs is újból ellátogatott régi diadalainak színhelyére, melynek magyar közönsége hamar megbocsátotta, hogy egykor elpártolt a német színházhoz. Itt időzése alkalmával meghallgatta Farkasék előadását, őt is magával ragadta a Rákóczi-induló. Utolsó hangversenyén «végezetül Magyar Dalvirágok összeszedve s a Rákóczi-indulóval kapcsolatban előadva Vieuxtemps úr által.» (Regélő, 1843. 15. sz.). A Honderű kritikusanak igen megtetszhetett ez a produkció, mert így áradozik: «Vieuxtemps úr magyar nótáinkat is sajátosságosan, olly szépen tudja elzengeni miként, sem a néhai Lóczi Jancsi, sem Bihari, sem Móti, sem Dávid uram részint élő igaz cigány zsenijök el nem húzák soha.» (1843. év 5. sz.)

Az induló ez átíratái mind alkalmi kompozíciók, részük rögtönzött, részük kéziratos, de nyomtatásban egyik sem jelent meg.

BERLIOZ ÉS A RÁKÓCZI-INDULÓ.

Míg valamennyi művész improvizációjával együtt elenyészett az induló maga is, Liszt zongora átírata kiment a divatból, zenekarra írt Rákóczi-jával pedig minden életrekeltetési kísérlet kudarcot vallott: Berlioz neve a Rákóczi-induló örök életét jelenti a zenetörténetben. A romantikus programzene és a modern zenekari technika megteremtőjének művészete víziós erővel és ragyogással kelti életre. Liszt Rákóczi-ja a magyar kard apoteózisa, de Berliozé csatakép és forradalmi jelenet, a magyar vitézség és szabadság himnusza, melyből már a februári és márciusi forradalmak szele süvít. Ma, kilenc évtized múlva, is megsemmisítően robbannak zenekari aknái s a világ minden népét egzaltációba sodorja. Igazat mond majd egyik magyar nekrológja: Berlioz a magyar nemzetet megörökítette a világnak.

A «nagy frank zenehős» az 1840-es évek elején európai körútra indul, hogy személyesen toborozzon híveket új művészi evangéliumának. Diadalairól részletesen beszámol leveleiben, melyeket irigyei bulletins de la Grande Armée-nek neveztek el, célzással Napoleon győzelmi jelentéseire. Humbert Ferrandhoz, bizalmas barátjához intézett levelei⁸⁹ pesti tartózkodásának és Rákóczi-ja keletkezésének sok érdekes részletére vetnek világot. Berlioz elb: széli, hogy Bécsben felkereste egy zenebarát, aki ismerős volt a magyar szokásokkal és füzetet adott át neki régi dalokkal. «Ha ön tetszeni akar a magyaroknak, írjon darabot valamelyik nemzeti dalukból. El lesznek ragadtatva s visszatérőben Ön majd beszámol nekem éljeneikről és tapsviharukról. Követtem tanácsát és a Rákóczi-indulót választottam. Pestre indulásom előtti éjszaka megkomponáltam.» Berlioz egyike kora legfantasztikusabb és legregényesebb géniuszainak. Nemcsak kompozícióiban, de leveleiben és egyéb

írásaiban is, ahol nem egyszer kitalál dolgokat, csak azért, mert beállításuk így hatásosabb, mintha a valósághoz híven adná elő. Adolphe Boschot Berlioz-ról írt korrajzában reámutat ilyen önkényes kitalálásokra. Leghírhedtebb a Symphonie Fantastique Menet a vesztőhelyre című tételének története. Berlioz állítja, hogy egyetlen éjszakán írta, holott a kéziraton rajta van, hogy Marche des Francs Juges. Tehát egy másik munkája számára készült, melyből ma csak a megnyitót ismerjük. Boschot a Rákóczi-induló «egy éjszaka» való megírásában is a már bevált romantikus ötlet fellelevenítését látja. Berlioz 1845. augusztusában Bonnban vagy Königswinterben találkozott Liszttel, aki felhívta figyelmét az indulóra. «Liszt így szólhatott Berliozhoz. Te Bécsbe akarsz menni és Magyarországra, komponáld meg a magyaroknak nemzeti indulójukat, meglátod mekkora sikered lesz.» így Boschot, aki szerint 1845. őszén, mikor a Fauszt elkárhozása zenéjét írta Berlioz, készítette a Rákóczi vázlatát, esetleg vezérkönyvét.⁹⁰

Egyetlen, de megsemmisítő fogatkozása Boschot feltevésének, hogy adattal nem bizonyítható és éppen olyan regényes, mint Berlioz elbeszélése.

Miről is van szó? Nem az a fontos, hogy Berlioz egyetlen éjjel írta az indulót,

hanem, hogy Párizsban, vagy Bécsben, esetleg Pesten? A Rákóczi-indulónak semmiféle, Berlioz előtti kiadása mai napig nincs meg a párizsi könyvtárakban. Semmi nyoma, hogy 1840-ig játszották volna. Ebben az évadban Veszter-Farkas társulata (Zingari) vendégszerepelt a Vaudéville-színházban. (Courrier des Théâtres. 27 février 1840.) Az előadásokat éppen Berlioz lapja, a Journal des Débats agyonhallgatta, mert a szerkesztő összeveszett a színház igazgatójával. (Athenaeum, 1840. 26. sz.) De a többi lap, mely megemlékezett róluk, sem tud az indulóról. Berlioz különben is a Décret

Berlioz 1845-ben.

kiadást követte, melynek könyvtárában nincs nyoma. Bécsben az indulónak több kiadása volt, Lóczi-Poltúrás Jancsi vendégszereplése óta a Leopoldstädter Theaterben, szerették a bécsiek.⁹¹ Még egy, igen fontos körülményt nem szabad felednünk. Berlioz pesti levele nem halála után jelent meg, de másfél évvel magyarországi tartózkodása után: a Journal des Débats 1847. október 19. számában, s néhány nap múlva a Revue et Gazette Musicale de Paris-ban (okt. 31., nov. 7.). Petrichevichék olvasták e levelet, éppen úgy a benne szereplő többi pesti személy. Ha Berlioz költött dolgokkal áll elő francia olvasóinak, a magyar sajtó reápirított volna. Éppen úgy Liszt is talált volna reá módot, hogy közölje a világgal, hogy ő hívta fel Berlioz figyelmét az indulóra. Ellenkezően — mint látni fogjuk — tisztelve a francia mester elsőbbségét, csak halála után adta ki a zenekari Rákóczi vezérkönyvét.

A pesti származású és Parisban letelepedett Heller István, akihez írja Berlioz lipcsei levelét s akiről többször megemlékezik, sem közvetíthette az indulót, melyet ekkor még ő maga sem ismert. Berlioz kiszínezhetette úti élményeit, hogy érdekesebbé tegye az induló történetét. De bizonyos, hogy a Rákóczi-indulót nem Párizsban írta magyar útja előtt és nem a Fauszt elkárhozása számára. Mielőtt megírta, magyar előadásban hallhatta Bécsben, hol két hónapig időzött vagy Pesten, csak így érthetjük meg, hogy feldolgozásában annyira átérezte az induló magyar lüktetését.

«A hangművészet bámulatos Hectora» megérkezik Pestre, hol felfokozott érdeklődés várja. Alig terjed el az új«hony» muzsikadarab, a «dicsőségesen meginstrumentált nemzeti hangművészet» híre, megindult a találgatás, — írja Berlioz — az emberek törték fejüket, hogy fogom feldolgozni a témát, mely annyi év óta dobogtatja meg a magyar szíveket és a szabadság és dicsőség lelkesedésére ittasítja. Sőt nyugtalankodtak, profanizációtól féltek, amit természetesen csodáltam, a nélkül, hogy sértve éreztem volna magamat. Ez a kételkedés egyébiránt igen jogos volt a szájalmas, nagy csomó egyveleg és átirat miatt, melyekben borzasztóan meggyalázták a minden tiszteletre érdemes dallamokat. Talán több magyar zenekedvelő tanúja volt a barbár kegyeletlenségnek, mellyel nemzeti ünnepeinken mi a zenei csatornába vonszoljuk halhatatlan Marseillesünket.

— Petrichevich Horváth Lázár — folytatja Berlioz, — nem bírta tovább türtöztetni kíváncsiságát, felkeresi Treichlinger zeneműkereskedőt, megkérdezi a másoló címét, aki a vezérkönyvből kiírta a zenekari szólamokat. Elsiet hozzá, megnézi figyelmesen a partitúrát; amit látott, nem elégítette ki várakozását. Félek — mondta Horváth, — ön piano exponálja a témát, mi megszoktuk fortissimo hallani. — Igen a cigányoktól. — Legyen csak nyugodt, olyan fortissimót hall majd, amelyet még nem hallott soha életében. Mégis a hangverseny napján aggodalom szorongatott az ördögös darab miatt. Az első ütemek trombita riadója után felhangzik a melódia a fuvolákon és klarinéteken, a vonósok pizzicatojától kísérvé. A közönség nyugodt és

csendes maradt a váratlan expozíció alatt, de mikor hosszú crescendóban a téma fugáit töredékei újra megjelennek, megszakítva közben a nagydobnak távoli ágyúdörgést utánzó tompa ütéseitől, a nézőtér leírhatatlan zajjal kezdett forrongani: a pillanatban, mikor a fékevesztett zenekar őrjöngő rohamban kirobbantja a régóta visszatartott fortissimót, hallatlan kiáltások és dobogás remegtették meg a nézőteret. A tájtékozó lelkek koncentrált dühe olyan akcentusokban explodált, melyek a rémület borzongását keltették bennem, éreztem, hogy hajam az égnek mered, és ettől a végzetes ütemtől fogva búcsút kellett mondanom darabom zárórészének. A zenekar vihara képtelen volt megküzdeni ennek a vulkánnak a kitörésével, melynek heveségét semmi sem tudta megállítani. Sejtetik, hogy újra kellett kezdenem s másodízben is csak nagy bajjal tudta a közönség néhány perccel tovább fékezni magát, hogy meghallgasson néhány ütemet a codából. Horváth úgy izgett-mozgott páholyában, mint egy megszállott, nem tudtam visszatartani nevetésemet, tekintetet vetve reá, mely ezt mondotta: «Nos még fél ön? Meg van elégedve a fortéjével?» Szerencsés gondolat volt tőlem, hogy utolsó számnak tűztem ki a Rákóczit, mert akármit játszottak volna, utána elveszett volna. Elhíheti, hogy nagyon fel voltam indulva az e fajta orkán után. Letöröltem arcomat egy kis szalonban a színpad mögött, mikor a nézőtéri izgalomnak különös utóhatását kaptam. Váratlanul belép a szobáskába egy nyomorultán öltözött ember, arca különös módon izgatott. Meglátva engem, reám veti magát, vadul megölel, szeme könnyel telik meg, alig tud néhány szót dadogni: «Ah Uram! én magyar . . . szegény ördög . . . nem beszélni franciául . . . ! un poco italiano . . . Bocsássa meg extázisomat . . . Ah! Megértettem az ön ágyúját! . . . Igen, igen . . . a nagy csata! . . . A németek kutyák!» Kemény ökölcsapásokkal verve mellét, így szólt: «Szívembe zárom önt . . . Ah! . . . francia . . . forradalmár, tudni csinálni forradalmak muzsikáját!» Nem fogom megkísérteni, hogy leírjam rettenetes önkivületét ennek az embernek, sírását, fogcsikorgatását, szinte félelmet gerjesztett, fenséges volt! Gondolhatja kedves Humbertem, hogy ezek után a Rákóczi minden programmon szerepelt s mindig ugyanazzal az eredménnyel. Kiutazásomkor Pest városának kellett átengednem kéziratomat, melyet meg akartak tartani s amelynek másolatát egy hónap múlva kaptam meg Boroszlóban. Mikor visszaérkeztem Bécsbe, meglátogattam a zenebarát, kinek tanácsa vett rá, hogy megírjam a Rákóczit. A legkomikusabb aggodalomnak volt az áldozata. Az Ön magyar témára írt darabjának hatása Bécsig visszhangzott és ide siettem, hogy kérjem önt, nehogy egy szót is szóljon rólam ezzel az ügyvel kapcsolatban. Ha megtudnák Bécsben, hogy én bármilyen módon is közreműködtem, hogy ez a kompozíció létrejőjön, nagyon kompromittálva lennék és bajom történhetnék. Megígértem neki — fejezi be levelét Berlioz — a titoktartást. Ha most mégis közlöm önnel a nevét, úgy gondolom, hogy azóta a súlyos ügynek volt ideje elaludni. Hívják . . . mégis határozottan indiszkrécio volna őt megneveznem. Csak meg akartam ijeszteni.»

A «zenebarát» beállításából érezhetjük, hogy költött alak, az előadást élénkítő epizodista. Fontos a tény, hogy Berlioz nem Párizsban ismerte meg az indulót.

Az egykorú sajtó részletesen beszámol Berlioz pestbudai látogatásáról, melynek ezúttal csak a Rákóczi-indulót érintő mozzanataival foglalkozunk. A Der Spiegel (12. sz. 1916) jelenti érkezését február 9-én, az első hangverseny 16-án lesz (téves, 15-én volt): «Gleich nach seiner Anknunft hat Herr Hector Berlioz den nationalen Rákóczi-Marsch in Arbeit genommen und daraus eine grossartige Pièce geformt, die er im Verlaufe seiner Konzerte zur Aufführung bringen wird.» A Der Schmetterling (8. sz.) is megemlíti, hogy: «der hier komponierte Rakoczy-Marsch». Pesten mindenki úgy tudta, hogy Berlioz itt komponálta az indulót. Érdi I^ajos is írja visszaemlékezéseiben, hogy «Krkel Ferenc ismertette meg Berliozzal». Semmiesetre sem hozott magával zenekari anyagot, frissen készült vezérkönyvből írta ki a másoló a szölamokat. Ha nem így történt volna: a szemfüles újságírók, akik a legaprólékosabb részletekről is kimerítően tudósítottak, feltétlenül megírják.⁹²

A Nemzeti Színház 15-én délre hirdette az első hangversenyt. A színlapon külön feltüntették, hogy a Rákóczi-indulót új codával játs zák. Az orkesztert kibővítették. A színháznak ebben az időben igen kis zenekara volt, öt első hegedű, négy második, három koboz, két gordonka, két bőgő, kétszeres fafúvók, négy kürt, két trombita, három puzon, egy bombardon, üstdob és nagydob.¹³ Opera előadáshoz rendszerint valamelyik katona- zenekart vette kigénybe kiegészítőül. Berlioz — mint írja — Müller Henrik bécsi zeneműkiadó levelével felkereste Treichlinger pesti zeneműkiadót és hangversenyrendezőt, «a régi német hegedűiskola egyik legjelesebb művészt», aki összehozta a Pest-Budai Hangászegylet (Société Philharmonique) tagjaival s így a színház zenekarát egy tucat kitűnő hegedűssel erősítették meg, köztük Treichlingerrel. A második koncert február 20-án volt.

A Pesti Divatlap (8. sz.) megmagyarázza olvasóinak, hogy Berlioz nem előadóművész. «Berlioz maga nem játszik hangversenyeiben, hanem a színpadon felállított s megkettőztetett erejű zenekart kormány pálcájával erélyesen vezérli. Mindenek között leghatékonyabb s legjelesebb volt a Rákóczi-induló, melyet Berlioz igen sajátosan s valóban meglepő nagyszerűen instrumentait s nem is emlékszünk, hogy valaha szép nemzeti nótánk nagyobb hatással adatott volna.» Petrichevich Horváth lapja, a «Honderű» (8. sz.) így ír: «Berlioz, e bámulatos Hectora a hangművészetnek, két hangversenyen hallatta klasszikus zenéjét. Berlioz urat korunk legnagyobb zeneszerzői közé sorozza az egész világ, csak nevetnünk kelle tehát, midőn egy-két zúgírót vagy bírálót ellene mozgolódní látánk . . . Hogy azonban a mesterileg kezelt Rákóczi-nóta legélénkebben megvillanyozta hallgatóságát, az magától értetik. Alig leírható a benyomás, mit e darabban a hangszerek Hektori kezelése véghez visz.» A Pesti Hírlap (febr. 19.): «Berlioz több rendbeli jeles szerzeményei között különösen feltűnő a Rákóczi-indulónak általa készített való-

ban remek és meglepő új hangszerezetése. A Rákóczi-induló, mikép ismerjük, egészen meg van hagyva a maga valóságában, kivéven egy pár új taktust, mely átmenetül szolgál. Kezdetén ugyanis megvannak kímélve a trombiták, magában is eléggé megható 's meglepő lévén a' melódia 's midőn ekkép fokonyként mindinkább föllekesített, fölemelt, elragadott, akkor zúdulnak bele a dobok és trombiták valóságos lázító hatással, minek nem lehet ellentállani.

Ez valóságos concert à mitraille, mely még sokkal inkább megrendíté a házat, mint kitörő roppant vihara a' tapsnak a' hallgatóság részéről. Eddig a Rákóczi mindjárt az elején adta ki minden erejét, melyet aztán nem lehetett tovább vinni, 's ekkép felette hasonlított a szalmatűzhöz, mi egyébiránt mint magyar nemzeti indulót talán jellemzetesebbé tévé, mint a Berlioz szerinti, a' melly kétségtelenül sokkal művészből alakú s egyszersmind sokkal nagyobb hatású. *H*z utóbbiról szép bizonyosságot nyújt az is, hogy e hangverseny végivel, egy abban jelen volt, mint mondják, ezüst gombos dolmányos magyar ember, elragadtatva a zenemű nagyszerűsége által, kijöven a színházból, a színpadra vezető bejáráshoz ment s addig el nem távozott onnan, míg Berliozt kijöni nem látá. S ekkor feléje lépett, szemében könnyek ragyogtak, kezét szívére tévé

s nem szólt semmit, mert egymást ligy sem érthették volna meg, hanem elérzékenyülve, megragadá a művész kezét 's amúgy magyarosan megrázogató. A művész szinte meg volt indulva művének e nem remélt hatásán.» Berlioz tehát mégsem költött mindig romantikus történeteket, kivált nem magyarországi tartózkodásáról. A Humbert Ferrandhoz írt levélben említett «fenséges» jelenet a Pesti Hírlap tanúsága szerint való igaz. Hogy Berlioz néhány markánsabb színfoltot, élesebb világítást vitt bele a megragadó képbe: nem lett volna romantikus művész, ha nem tette volna meg. Olvassuk csak Wagner és Liszt írásait, hogyan dolgozik náluk is a képzelőerő. Hol van különben az a Victor Hugo-i fantázia, mely felül tudná múlni a

Concert à mitraille. 1845. (Berlioz vezényletével.)

negyvenes évek magyar közönségének lelkesedését, mikor két szabadságimádó nemzet temperamentuma egymásba viharzott.

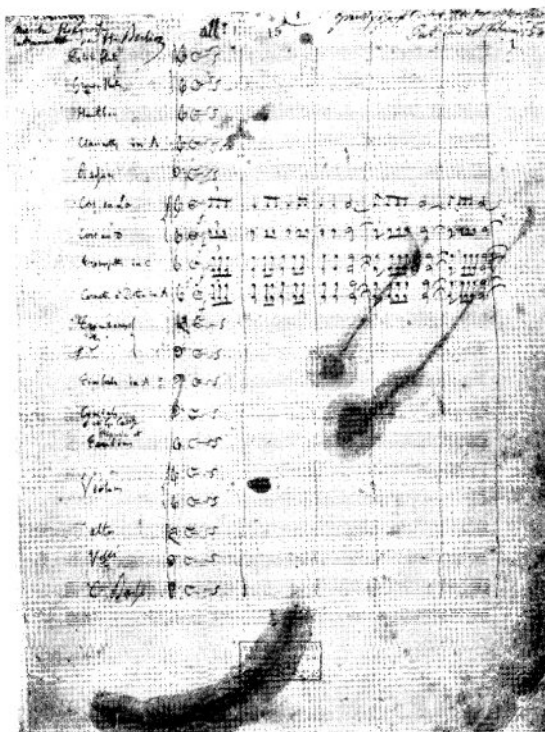
A Pesti Hírlap (febr. 22.) a második koncertről is tudósít: «a Rákóczi induló ismét megtéve villanyhatását s minden szemben láng lobogott és nemzeti büszkeség». Akadtak azonban olyanok is, akik nem voltak Berlioz-hívek, de ezek is látva a közönség tombolását, csak dicsérően mertek nyilatkozni. A «Nemzeti Újság» (febr. 17.) szerint «Berlioz előadását a jelenlevők tapsviharral kísérek, különösen az általa újonnan valóban remekül hangszerelt Rákóczi indulót. Ahogy első hangversenyéből ki nem hagyta a bájoló magyar hangokat, minden esetre igen jó tapintat volt tőle, mert különben aligha elbájolja a jelenlevőket.» A Budapesti Híradó (febr. 19.), mely megelőzően ócsárolta Berliozt és a programzenét, krokodiluskönnyeket hullat, hogy kevesen voltak a koncerten, amit leginkább a kényelmetlen órának (dél) s annak tulajdonít, hogy Berlioz nem — táncosnő. «Sokakat az is visszariasztott, hogy a cédulán a hangászegyesület közremunkálása is jelezve volt, mert a közönség nagyobb része a komoly classikus zenét nem szereti 's tudja, hogy a tisztelt egyesület leginkább ilyenek előadásában szokott résztvenni. . . A Rákóczi-induló hangszerelése igen meglepő s valóban eredeti volt.» A német lapok szintén lelkesednek. Der Spiegel (14. sz.) «. . . aber zumeist bewunderten wir den genialen Aufschwung des Kompositeurs . . . des (hier komponierten) Nationalmarsches (Rákóczi). Es beginnt im Adagio, dir Töne heben sich, sie gehen über in die musikalische Zeichnung eines Schlachtgemäldes jubelnd und klagend rauschen die Töne in unser Ohr, da schallt aus dem Schlachten-donner der Marsch Rákóczi's wieder hervor. Das Beifall steigerte sich bei der letzten Pièce (Rakoczy) zum Enthusiasm, welche auch wiederholt werden musste.» Hasonlóan áradozik a Der Ungar is (46. sz.): «Eine wirksamere Instrumentation lässt sich kaum denken, hierin ist Berlioz unübertroffener Meister und wo an der edelsten Gefühle Ungarn appetit wird, da taucht ihm das Herz doppelt warm auf.» Ugyanez újság 47. számában az alábbi humoros hírt olvassuk, mely nyilván célzás arra, hogy Berlioz résztvett a Nemzeti Casino Deák-lakomáján («Honderű» 7. sz.): «Berlioz neuinstrumentierter Rákóczi Marsch wurde in seiner imposanten Wirkung dadurch noch erhöht, obgleich er nichts destoweniger in dieser Form kaum populär werden dürfte. Der geniale Berlioz soll nach der Versicherung des Glückners gegenwärtig an einer neuen grossen Symphonie unter dem Titel Ungarische Reform arbeiten, bei welcher die Trommeln und Zymbalen bedeutend in Anspruch genommen sind, damit es was zu schlagen gebe.»

A Der Spiegel (17. sz.) közli a Bohemia című prágai újságból Berlioz pesti levelét Ambros zeneíróhoz, melyet tudomásunk szerint még senki sem használt fel. «Ich habe hier mein erstes Konzert diesen Mittag gegeben. Der Erfolg war dem zu Prag ähnlich, man Hess vier Nummern wiederholen. Doch that vielleicht auch das Nationalgefühl der Ungarn etwas zur Sache, den ich habe ein ungarisches Thema — den Rákóczi Marsch — bearbeitet und

instrumentirt. Sie haben gar keinen Begriff von diesem Saale voll ausser sich gesetzter Leute (cette salle en délire), dem wüthenden Geschrei, dem Eljen der allgemeinen Aufregung. Besonders über eine Stelle verloren Sie ganz und gar den Kopf, wo ich das Thema in fugierte Bearbeitung von den Violinen und Bässen ausgeführt, auf einen breiten Crescendo wieder bringe, wozu die grosse Trommel piano, gleich fernen Kanonenschüssen ausschlägt. Wenn sie es passend fürhalten, würde ich den Marsch auch in Prag zur Auf-führung bringen.

A prágai előadás el-maradt, mert Berlioz Pesten hagyta a vezér-könyvet. A «Honderű» (8. sz.) írja: «Örömmel tudatjuk olvasóinkkal, hogy a minden szépre lel-kesülő Batthyány Káz-mér gróf Berlioz úr Rákóczi-indulójának parti-turáját 500 frankkal megtisztelni s azt ezen tiszteletdíj mellett saját közremunkálásunk által magának megszerezni buzgólkodott. Ő maga, mint értesülünk, a barát-jának, Zichy Manó gróf-nak igazgatása alatti budapesti zeneegyletnek kedveskedett e művel, mely azt már csak azért is megérdemli, mert annyi dicséretes készséggel és minden érdek nélkül járult Berlioz úr szerze-

ményeinek nagyszerűbb előadhatásához. (Célzás a zenekari közreműködésre.) A nemes grófnak e tette annyival méltánylandóbb, mentől ritkább phoenix-madár. Ilyennek szeretném én a díszmagyar arisztokratákat.» A hírből kitűnik, hogy a partitúra megvételének eszméje P. Horváth Lázártól származott, kinek különben alighanem jelentős része lehetett Rádai gróf színházi intendánssal együtt, hogy a Nemzeti Színház a francia mestert vendégül hívta meg. A partitúra aztán ismeretlen módon Erkel Ferenchez s az ő hagyatékából a Nemzeti

Berlioz Rákóczi indulója
pesti vezérkönyvének első oldala.

Múzeumba került s ma is ott van. A könyvkötő barbár módon levágta a címlap felső részét, ahol éppen a cím volt. Talán a Marche de Rákóczy fölött még ez is ott állhatott: «Souvenir de Pest,» mert később ilyen cím alatt is megtaláljuk hangversenyműsoron. A kéziraton még Erkel Ferenc németül feljegyezte, hogy a kézirat Berlioz Hektoré. A pesti kéziratot Charles Malherbes a lipcsei Berlioz összkiadásban (1901. XI—XII. k.) de még Boschot is legújabb munkájában (Le Faust de Berlioz. Etude sur la Damnation de Faust et l'âme romantique. Paris, 1927) megtalálhatatlannak (introuvable) mondja. (36—40. l.)

Február 21-én hagyta el Berlioz Pestet. Sok nagy városban fordult meg, de sehol? sem érezhette magát annyira elemében, mint nálunk. Mámorosan élvezte a közönség deliriumát, mely elfogott minden magyart, aki gyönyörködhetett a magyar gondolat berliozai apoteozisában. Berliozt, akit folyvást Hugo gigantikus látomásai, Delacroix színorgiái üldöznek, élete végéig kíséri az égő város emléke a Duna partján, melybe ő hajította be a tűzcsóvát.

Évek múlva, 1853-ban Lipcsében hangversenyez. Blsó hangversenyére eljön Weimarból Liszt és vezérkara, akikkel Berlioz az előző évi weimari Berlioz-héten ismerkedett meg. Köztük van Reményi Kde is. Az első hangverseny (dec. 1.) után Lisztek hazatérnek, Berlioz még egy hangversenyt ad a Gewandhausban, mikor a Rákóczi-induló is műsoron szerepel (dec. 10.). Berlioz közben (dec. 6.) levelet ír Cornelius Péterhez és üdvözlétét küldi Reményinek. Üdvözlétül egy Rákóczi-motívumot küld.⁹⁴

Az erkölcsi diadal mellett az anyagi sem volt jelentéktelen. A Def Schmetterling (8. sz.) szerint a két «akadémia» 500 fírtot, a Rákóczi-vezérkönyv 200 fírtot hozott. A francia sajtóban is visszhangja támadt a pesti diadalnak. A Le Ménestrel (1846 márc. 29. sz.) írja, hogy Berlioz pesti sikere még talán a bécsit és prágait is felülmulta. A «magyar nemzeti himnuszról» fantáziát írt, mellyel «elektrizálta és fanatizálta» hallgatóságát. Egy nagy úr ezer frankért megvette a partitúrát. «On dit que c'est un comte.»

A felbolygatott lelkekben még el sem csitultak Berlioz Rákócziójának hullámai, mikor ismét megjelent Pesten Liszt Ferenc s zongorája újból harsogni kezdte az indulót. A «Pesti Divatlap» (21. sz.) vezetőhelyen köszönti a művészt «Eszmeszikkák Liszt Ferenc lánglelke körül» című cikkében: «Oh az a Rákóczi induló — Liszt Ferenctől előadva. Mintha remeklő hangszere túlvilági hangon így szólna hozzánk: «Üdvözöllek nemzetem! Szeretlek imádott hazám. Mint örülök, hogy fölébredtél. — Indulj és haladj továbbra is a szabadság pályáján kitűzött nagy célod felé. Rajta, rajta, hass, mozogj és cselekedjél. — Küzdj, harcolj a jó ügyért mindhalálig. Semmi akadály ne rettsen el. Bizzál önerődben. Soha ne csüggedj, ne hátrálj. Előre, előre oh hazám; ha kell véretem, életemet is feláldozom értetted.» Liszt Rákócziója mint Kossuth és Széchenyi programbeszéde. A közönség boldogan ünnepelte ismét Lisztet, aki megígérte, hogy ezentúl nem Franz Lisztnek, de Liszt Ferencnek írja magát (Der Spiegel, 1846., 39. sz.) és megtanul magyarul (Der Spiegel, 26. sz.).

Amint közeledett a februári idők teljessége, ahogy egész Európán végigszárguldottak a vihar előszelei, egyre fokozódott nálunk a Rákóczi-induló népszerűsége, a Rákóczi-induló a magyar lélek kifejezésformája lett. Mindjárt Berlioz távozása után a partitúra új birtokosa a Pest-Budai Hangászegylet Tavaszelő 22-én előadta az indulót Schindellmeisser egyleti karmester vezetésével. A Der Ungar (71. sz.) megjegyzi: «und der verdiente Beifall brachte

*Je serrais ma main à Nemény, qui se met
dit-il, à mes genoux; et pour qu'il se rele
au plus vite je lui aurais une bourse de
Caire sur son Hengy thème:*

Votre tout dévoué

Hector Berlioz
Lipzig 6 Décembre 1853

Bevező rész.

(Herzmann Scholz drezdai kéziratgyűjteménye.)

auch die Wiederholungen einigen Piecen zu Wege.» Ezek között volt minden-
esetre az induló is.

A Liszt-Berlioz Rákóczi-hadjárat után a művészek most már azt hitték,
hogy elég a Rákóczit eljátszani, hogy meghódítsák a közönséget. Dreyschock
Alexander, a neves zongoravirtuóz is ezek közé tartozott. 1846. március 11-i
hangversenyén a Nemzeti Színházban hallgatóit a Rákóczival lepte meg.
A Pesti Hírlap (március 12.) panaszkodik is, hogy «egy idő óta nagyon neki

esnek az indulónak. A farsangon nem nyílt meg s nem végeztetett be talán egy bál sem a nélkül. A jövevényművészek majd mindegyike ezzel lép fel ad eaptandam nostram benevolentiam. Megérhetjük, hogy Elsler Fanny, aki még e tavaszon lebegend színpadunkra, a Rákóczi nótára fogja eljárni a Styrienne-t 's a' szinte ide ígérkezett Lind Jenny, a' nem kevésbé divatos Sobri nótára (célzás Wilmers Rudolf átíratára) éneklendi isteni hangjával a «Kérlek Norma» kezdetű áriát. Így esett, hogy a közönség hidegen maradt daczára a túl a rendén czikornyás stílusnak.» A rögtönzés furcsa elfajulásáról értesülünk az Életképekből (1846., 24. sz.). A Pest-Budai Hangászegylet decemberi «nagy műelőadásán» szerepelt Beethoven Karfantáziája, a zongorarészt Seymour Shiff angol művész játszotta, aki «volt szíves még egy ábrándot rögtönözni, melynek témája a Rákóczi-induló s az imént hallott Beethoven ábránd egyik gondolata volt. E rögtönzés jelesül sikerült, 'sa' két egymástól annyira különböző dallam összeolvasztása meglepő fordulatokra e' kézi ügyesség és hevenyési nagy tehetség kitüntetésére bő alkalmat nyújtott. A derék művész köszönetet érdemel e szívességért.» Ez alkalommal Berlioz Rákóczija is műsoron volt. Az Életképek panaszkodik, hogy «a Rákóczi induló átváltoztatva Berlioz Hektortól, de olly lanyhán 's minden magasabb ihlet nélkül előadva, hogy e szép szerzeményre mellyel Berlioz nálunk oly nagy lelkesedést szült, nem lehetett ráismerni. A dilleltánsokban fekszik a hiba, vagy a karnagyban?»

Berlioz visszatért boroszlói, prágai és braunschweigi hangversenyei után, melyeken a Rákóczit nem játszták, Párizsba s munkához látott, hogy a már 1845-ben elkezdett Huit Scènes de Faustból megírja a La Damnation de Faust (Fauszt elkárhozása) című drámai legendáját. A pesti siker hatása alatt Berlioz elhatározta, hogy a Rákóczi-indulót is beilleszti művébe s ezért az első rész színhelyét a magyar rónára helyezte át. Berlioz szükségét érezte, hogy megokolja a színhely megváltoztatását. «Miért helyezi, kérdik sokan, a szerző hőjét — írja az előszóban — a magyar síkságra?» Azon egyszerű okból, mert olyan zeneművet akar darabjában bemutatni, melynek témája magyar. Ezt őszintén bevallja. Vitte volna hőjét bárhova s bármerre, ha arra a legérdekesebb zenei indítóok forgott volna fenn. Nem viszi-e Goethe Fauszt II. részében hőjét Spártába, Menelaos palotájába? A Fauszt-legenda legkülönbözőbb feldolgozásokra alkalmas.⁹⁵ Az induló előtt, a III. jelenetben Fauszt felkiált: a Duna fiai készülődnek a harcra! Milyen büszke, vidám dal, stb. A recitatívra következik az induló ... A Fauszt elkárhozásának a párisi Conservatoire National de Musique et de Déclamation könyvtárában őrzött kéziratában (Ms 1190 a) Marche Hongroise élén rendkívül érdekes jegyzetet olvashatunk, melyet, érthetetlenül, egyetlen kiadás sem közöl az első mondat kivételével. «Az indulónak, melyet meghangszereltem és feldolgoztam, témája Magyarországon Rákóczi neve alatt híres. Igen régi; ismeretlen szerzőtől származik és hajdan a magyarok harci dala volt, az ezredek élén, nagy, oboaszerű hangszeren játszották, az

olasz pifferohoz (pásztorsíp) hasonló, melyet még ma is használnak az Abruzzó hegység lakói.» (A piffero célzás a tárogatóra.)

A francia lapok jelentéseiből Magyarországon is tudomást szereztek Berlioz szándékáról. A *Der Ungar-nak* (285. sz.) sehogysem megy fejébe a dolog. «Faust in der Puszta. Goethe war ein Stümper. Welche Idee aber auch den Geist beschwörenden Magister in ein enges gothisches Zimmer zu stecken. In der freien, offenen Puszta, umgeben von einer Schaar Csikós; Mephisto in Gestalt eines zottigen Juházkötters, dass musste mehr Effect machen ... So drehte auch wahrscheinlich der grosse Hector Berlioz. In . . . *Damnation de Faust* versetzt er den Faust auf eine ungarische Heide «wo es kalt, eisig, und wüst ist», wie der grosse Geograph und Statistiker, Jules Janin bemerkt. . . . Wir begnügen uns nur damit, das Motiv anzugeben, welches den Beherrscher aller Blech und Kalbsfell Instrumente zu dieser Violation bewogen. Faust muss in der Puszta wandern, damit dem Pariser Theaterpublikum unsern Rákóczi (Rakovszky schreibt der grosse Historiker Janin) Marsch zu bewundern Gelegenheit gegeben werde. Die Pariser werden dem nach von unserem kriegerischen Heldengeiste einen hohen Begriff bekommen und somit verzeihen wir Janin «die Frost und sybirische Kälte» die er unseren Puszten andichtet. Originell ist jedenfalls die Idee: Doctor Faust mit langem herabhängendem Schnurrbart, fokos und weiter gatya in einem räuherigen Csárda bei einem Kulacs Wein und Zigeuner musik sitzen, oder gar den Csárdás tanzen zu sehen.» Ez olcsó szellemeskedésekre Jules Janin, a párizsi újságíró-fejedelem tárcája adott okot a *Journal des Debats*-ban (nov. 23.), melyben azonban hiába keressük a kifogásolt kifejezéseket, ezeket a pesti német szerkesztőségben találták ki. A Berlioz-párti «Honderű» (1847., 3. sz.) is elcsodálkozott Fauszt magyar kalandján, de azért gúnyolja a ellentábor is: Berlioz Magyarországra kárhóztatta Fauszt ját. Oh, hatalmas villámfogója nagyszerű Rákóczinknak. Nem tudtal széles e világon pusztább zugot lelteni kárhóztatási sivatagul az ördögi cimborának? Hát Scythia még ma is Magyarhon? Avagy — mert te világunkból csak a színpadi világot ismered — netán csak a nemzeti színpadon lelted e vandalizmust? Oh, ne tagadd, hiszen elégszer hallottunk ilyesmit ajkaidról — te frank-chineser, — te kínai francia bolygó vandál tenmagad. (Ennek megadók.)

December 6-án volt a premier napja az Opera Comique-ban, gyér közönség jelenlétében, de a Szilfek táncát és a Marche Hongroiset (így nevezték a Rákóczit) megismételtették.

A francia sajtó kivétel nélkül a legnagyobb elragadtatás hangján ír az indulóról. Delescluse remekműnek mondja az indulót (*Journal des Débats*, dec. 10.), melynek témáját Berlioz Németországban (?) találta, ahol Rákóczi néven ismerik. Leszámítva e kis tévedést, igen szép és érdekes analízisét adja a «régii magyarok» indulójának. Gautier Théophil magasztalóan ír (*La Presse*, dec. 7.), P. A. Fiorentino (*Le Constitutionnel*, dec. 20.), Joseph d'Ortigue szintén (*La Quotidienne*, dec. 18.). A *Le Menestrel*-ben E. Viel nem habozik

kimondani, hogy az ilyen hangszerezés már alkotás (dec. 13.). Az *Illustration* az induló büszke és harcias jellege alapján úgy látja, hogy a magyar lovasokkal nem tanácsos tréfálni (dec. 12.). Maurice Bourges a *Revue et Gazette Musicale de Paris*-ban (dec. 13.) annyira fellelkesedik az indulón, hogy megfélekezve, hogy Rákóczi korának francia történetében és irodalmában milyen jelentős szerepet játszott, azt mondja, hogy Berlioz nélkül az ördög sem tudta volna, hogy Rákóczi a világon volt. (Qui diable se serait douté sans cela (az induló) qu'il fut au monde?)

1846-ban indult külföldi körútjára Dobozy Károly, érdekes típusa a zenekedvelő földesúrnak, aki egész vagyonát áldozza egyetlen szenvedélyére, a magyar muzsikára. Beállt cigánybandába, majd újjászervezte a Veszter-Farkas-féle népzenei társulatot, mellyel külföldre ment. 1846 telén Párizsban volt. Úti levelei a *Pesti Divatlap*-ban jelentek meg. Ez újság 1847. évi 6. számában párizsi időzéséről is beszámol, de érthetetlenül nem ír semmit a Rákóczi-indulóval kapcsolatban. Sajátságos, hogy az egykorú francia sajtó, mely pedig minden nagyvilági eseményről tájékoztatni szokta olvasóit, nem vett tudomást Apponyi Antal gróf soiréjéről, de még különösebb, hogy a követség attachéja, Apponyi Rudolf gróf hátrahagyott naplójában, ahol elégszer megemlékezik zenei eseményről, egyetlen szót sem veszteget Dobozyra, Berliozra és a Rákóczi-indulóra.⁹⁶ Szerencsére a *Nürnberger Korrespondent*-ből (dec. 9.) érdekes dolgokat tudunk meg, melyeket a *Der Spiegel* is közöl (102. sz. *Der Rákóczy Marsch in Paris*), Apponyi Antal gróf párizsi követ soiréjéről. Bevezetőül az újság megemlékezik a Fauszt elkárhozása bemutatójáról. «Am meisten gefiel was nicht von Berlioz war, der bekannte ungarische Marsch, der mit Jubel aufgenommen und zur Wiederholung verlangt wurde. Als so glänzend auch dieser originelle Marsch durch Berlioz instrumentiert war, so machte er doch in seiner ursprünglichen Einfachheit eine viel grössere Wirkung. Am vorigen Sonntag war nämlich grosse Soirée bei dem Österreichischen Botschafter, Grafen Apponyi, der seine musikalischen Landsleute die Musiker Dobozy Károly und Kompagnie den Parisern vorführte. Schon die malerische ungarische Kostüme, das originelle Aufsehen der fünfzehn Nationalmusiker nahm günstig für sie ein, der originelle Vortrag ihrer heimischen Weisen aber erregte wahrhaften Enthusiasmus. Am Sonntag sollte Berlioz's Faust aufgeführt werden, man wusste das der Rákóczy Marsch den Glanzpunkt des ganzen bilde und so ward Graf Apponyi mit Bitten bestürmt den Rákóczy Marsch spielen zu lassen Dieser Marsch den Berlioz in Ungarn hörte und mit nahm, machte in vollstem Sinne des Wortes, Sensation und der günstige Eindruck den er zurückliess wirkte noch Sonntags nach, als er in Berlioz's Konzerte, wenn auch etwa verziert und überladen wieder erklang. Er ist bereits Lieblingsmusikstücke geworden und bald werden wir ihn von allen Regimentsmusiken in allen Vaudevilles und auf allen Drehorgeln hören.»

E fontos tudósítás több pontban túloz. Valószínű, hogy Dobozyék tem-

peramentumos játéka a különlegesség, sőt exotikum ingerével és varázsával hatott a műkedvelő párizsi nagyvilági társaságra. Elhisszük, hogy a magyar cigány játékanak hőfokánál hűvösebb a párizsi professzionátus zenészé. Nem lehet azonban Berlioz Rákóczi-indulóját agyondíszítettnek és túlterheltnek mondani.

A párizsi diadal végleg eldöntötte az induló sorsát. Bárhova megy Berlioz, magával viszi. Pétervártól Londonig mindenütt felhangzik a Rákóczi, Berlinben a porosz király is meghallgatja. Az induló nagy népszerűségét bizonyítja, hogy pár hónappal a párisi premier után, kezdenek megjelenni a különböző átíratok. 1847-ben jelenik meg. Brandusnál Edouard Wolf kétkézes és Jules Benedict négykezes zongora átírata, e darabok később átmennek a Richault cég tulajdonába. Ezt követi csakhamar Auzende két zongorás, nyolckezes és Redon két- és négykezes zongora átírata, ugyané kiadónál. Mikor a Faust elkárhozásának vezérkönyve és a zongorakivonata 1854-ben megjelenik, az átíratok kissé vesztenek kelendőségükből, de aztán évtizedek múlva is újabb és újabb arrangementek jelennek meg, ezek közül csak Alexandre Guilmantnak, a híres orgonaművésznek harmóniumra és zongorára készült átíratát említjük (1875). A februári forradalom csak fokozta az induló népszerűségét.

Berlioz Rákóczi-ját legtökéletesebben Mosonyi Mihály szavaival jellemezhetjük. «Berlioz azonnal felismerte e zenei drágakő páratlan tüzét s nagyságát s azonnal tisztában volt a felett, hogy miként kellessen azt — mint nemzeti ereklyét — aranykeretbe foglalni, mely aztán sikerült is neki úgy, miként senkinek sem ő előtte. Egyszerű, harcias hangidomzatú trombita harsogással kezdi s aztán oly hűséggel s kegyelettel kezeli azt, miként csak a lángéztől várhatni egy láng elméjű zenemű irányában. Berlioz nem akart, mint zeneköltő a Rákóczi által tündöklenni, ő csak azt kívánta, hogy az felmagasztosítsa a művészetet. Ő az eredeti végzethez még néhány méretből álló rövid, de merész záradékot *készített, mely tökéletesen elég arra, hogy minden magyar tüzes képzelődését felfokozza s kielégítse. Ezt nevezik aztán művészi nagyságnak s ebben áíi a lángész nyilatkozatának elragadó hatalma. Egy valódi nagy művész se fog merni a Rákóczi indulón valamit változtatni, vagy kijavítani. Berlioz híven megtartá annak minden részletét, alakját s béltartalmát s mintha e nagyjelentőségű nemzeti zenedarabot örökre meg akarta volna óvni minden idők viszontagságaitól, drága szent kép, vagy könyvhöz méltó örökbecsű átírat keretbe foglalá azt.» Valóban az átíratot első sorban az induló tematikus anyagának tiszteletben tartása jellemzi. Az indulónak két variánsa származik Berlioz tollából. Az első, mely Pesten került bemutatóra és a második, melyet néhány hónappal később Párizsban, a Fauszt elkárhozásában beillesztett. A pesti ma már csupán történeti becsű, a párisit mindenütt játsszák. A kettő között lényeges különbség főképp a codában van, melyet a párizsi variáns számára Berlioz kibővített, ugyancsak az induló koloritjába néhány új színfoltot dobott, az első feldolgozás*

gyorsan odavetett hangszerelési és dinamikai elgondolásait «egy éjszakánál» több ideje lévén, jobban kiformalta s az egészet átsimította, kivált a francia rézfűvók mozgékony technikáját kiaknázta. Isoz Kálmán, aki statisztikus gondosságával összeállította a Berlioz-féle két variáns eltéréseit, azt állítja, hogy Berlioz forrásául Erkel Rákóczija szolgált. Bizonyítékul idézi Erkel hatodik ütemét (lásd 12. példa). Isoz szerint «mindeddig előttünk ismert kiadásban ilyen ez a taktus»:

Ez az állítás tévedés, éppen ellenkezője áll. Mindjárt a Decret-kiadásban hangról hangra az Erkel-formulát (lásd 12. példa) találjuk. (Erkel Décret után dolgozott.) Berlioz egyszerűen elfogadta a Decret-kiadást ... A feldolgozászerű visszavezetőrészben, a főtéma töredékek fugátószerűen jelennek meg különböző hangnemeken keresztül, más és más hangszercsoportokban. Először a gordonka és bőgő intonálják,

aztán fagót, gordonka, bőgő «-mollban, majd a klarinét és a hegedű ^-mollban. Óriási crescendo után diadalmas visszatérése csak a főtémának, nem egy egész dalfornának. Végül a nagyszerű coda, mely húsz ütemmel bővebb, mint az első variánsban. A coda a főtéma töredékeit, valamint az induló egy másik, a főtémához tartozó motívumát

dolgozza fel. Ezt a kétütemes motívumot Berlioz meghagyja eredeti alakjában, de Liszt mindig kánonszerűen hozza.

Isoz a fugatóban is Liszt hatását akarja kimutatni. Liszt codája ugyanis néhány ütem fugatóval kezdődik. Először is: a Liszt-rapszódia öt évvel Berlioz indulója után jelent meg. De a Fáy által közölt Ruzitska-féle Bataille is esetleg fugatónak nevezhető imitációval kezdődik (lásd 8. hangjegy példa). Igaz, hogy

ez később jelent meg, de annyira primitív egész elgondolásában, annyira érzik rajta a naiv archaizmus, hogy nem lehet azzal vádolni, hogy Berlioz vagy Liszt mintájára utólag íródott volna. Berlioz nem ismerte az Erkel-indulót, de ismerte a Scholl—Deeret-kiadást, méhnek alapján dolgozott.

A RÁKÓCZI-INDULÓ A SZABADSÁGHARC ÉS AZ ABSZOLUTIZMUS IDEJÉN.

A szabadságharcban Rákóczi neve ismét szimbólum s az induló egyre gyakrabban hangzik fel. Vasvári Pál Rákócziról nevezi el híres szabadságsapatát.

Petőfi Rákócziban hazánk szentjét dicsőíti. Szigligeti megírja II. Rákóczi Ferenc fogságát; melynek pesti bemutatója 1848. november 6, a kolozsvári a világsi fegyverletétel napja, 1849. augusztus 13. A szabadságharc ugyan vett felszínre egy csomó népszerű dalt és indulót, de ünnepélyes, döntő percekben, rendszeren, a Kossuthtól búskomoly-nak mondott Rákóczi-induló harsant fel. A Március Tizenötödike című újság (68. sz.) leírja a magyar honvédség eskütételét a Vérmezőn június 1-én. «Tíz óra után érkezett meg a tisztikar élén Mészáros Lázár huszárezredesi egyenruhában. Az ausztriai császárnak hűséget esküdött generált és alárendelt tisztjeit a Gotterhalte ausztriai néphimnusz fogadá, mint hatyúdala a Magyarországon haldokló idegen elem és rendszernek. Ima után a magyar miniszterelnököt és ezredeit, alárendelt tiszteit s a magyar alkotmány szent és változhatatlan védelmére megesküdött sorkatonaságot

RÁKÓCZY-INDULÓ magán-és karénekre.

SZERDAHELYI JÓSEF SZÖVEGE UTÁN

Zongora kísérettel

ENGESZER MÁTYÁS.

Pest-Buda, Zenei és Tanügyi Minisztérium

Rózsavölgyi Társaság

Engeszer Mátyás: Rákóczi indulójának címlapja.

Rákóczi lélekemelő indulója üdvözlé, jelélül annak, hogy az imént hattyúdalt énekelt idegen elem és rendszer már meghalt ...» Különben a császáriak is szívesen lelkesedtek a rebellis indulón. Ugyancsak a Március Tizenötödike jelenti, hogy «mondják, hogy Schlick uram a Rákóczi indulóval jött be a városba (Kassa) s hogy katonái a magyart éltették».

Liszt ezalatt Weimarban csak művészi terveinek él, amit itthon sokan nem fognak neki megbocsátani. Alig nyolc éve fogadkozott, hogy a kardot, mellyel 1840-ben a nemzet megajándékozta, «ha kell majd kihúzza hüvelyéből, csapásai rettenetesekek lesznek és utolsó cseppig ontani fogja vérének ...» Fogadalmát, melyet a Rákóczi-induló követett, úgy látszik nem tartotta még aktuálisnak. Heine, aki különböző okokból nem szívelte Lisztet, a magyar szabadságharcra szemben követett magatartása miatt gyilkos gúnyval támad Lisztre Im Oktober 1849 című versében:

*Es fiel der Freiheit letzte Schanze!
Und Ungarn blutet sich zu Tode,
Doch unversehrt blieb Ritter Franz,
Sein Saebel auch — er liegt in der Kommode.*

Görgey Arthurnak volt egy kedvelt fiatal tábori hegedűse, akinek — mint Jókai feljegyezte — a tábornok világhírt jósolta, s kinek dicsőségében nem csekély szerep jutott a Rákóczi-indulónak. Sokszor húzta a szabadságharcban a honvédek fülébe. Ez a fiatal hegedűs Reményi Ede.⁹⁷ Szász Károly, a későbbi református püspök ifjúkori naplójából tudjuk, hogy a Rákóczi-induló fölött «ábrándot» írt, melyet maga akart elszavalni Reményi Ede hangversenyén.⁹⁸

A szabadságharc alatt írja Reményi barátja és majd társa az emigrálásban, Székely Imre, a kiváló zongoraművész Rákóczi-indulóját. Székely, aki a nyolcvanas évekig a század egyik legnépszerűbb szerzője, és ábrándjaival megteremtője a magyar szalonzenestílusnak, Rákóczi-ját is ilyen modorban komponálja. Tremolókkal, ekhó hatásokkal, dolgozza fel, a nélkül, hogy az induló veszítene férfias jellegéből. Berlioz hatására vall, hogy az első dalforma középrészének egyik motívumát imitációsán kezeli. Berlioz a fuvolákon és klarinétokon felhangzó motívumot vonós pizzicatókkal imitálja, Székely a diszkántot a basszussal. A főtémának nem Décret—Erkel—Berlioz formuláját (12. hangjegypélda), de Fáytól közlendő képletét adja.⁹⁹

Berlioz az osztrák hatalom garázdálkodása alatt sem feledkezik meg Magyarországról. Nővéréhez, Adélhoz, írt levelében (1851 január 4) panasolja, hogy Európaszerte hány barátja esett áldozatul a forradalomnak, köztük «Battyháni» (Lajos) gróf.¹⁰⁰

Az idők setétre fordulása elől a költők is a múltba menekülnek. Vörösmarty költeménye, Mikes Búja Rákóczi korát idézi. A katasztrófa után — mint Mátray írja — az indulót tilos volt játszani. «Csak magánkörben játszották cigányzenészek s ekkor is külön díjért.»¹⁰¹ Lassanként aztán engedni kezdett merevségéből az osztrák policájszellem. Mikor végre a Filharmóniai

Társulat először adja elő Berlioz Rákóczi-indulóját, olyan viharos tetszést arat, mely már politikai tüntetés¹⁰² (1859. nov. 27.), 1859-ben az olasz csatatéren, hogy a magyarok rohamra induljanak, az osztrákok a Rákóczit fúvatják a cseh trombitásokkal.¹⁰³ Ugyanekkor szólal meg egy fiatal költő, Thaly Kálmán:

*Húzd rá cigány azt a régi nótát,
A Rákóczi indulóját.*

Gyulai Pál Romhányi-ja, Arany János Rodostói temetője a kurucvilág jelenetei, melyek sírontúli fénye a jelen komor sivárságát akarják enyhíteni. Ezekben az években jelenik meg Fáy István gróf már tárgyalt sorozata a Rákóczi-nótával és -indulóval, melynek codájaról szintén szövegtünk. Az indulót² 4-ben írja a többi feldolgozás alla breve-jével szemben. Így tizenhatodokat kapunk nyolcadok helyett. Sajátsága, hogy az indulót felütés nélkül kezdi. A téma hatodik ütemében a következő rigurációt látjuk:

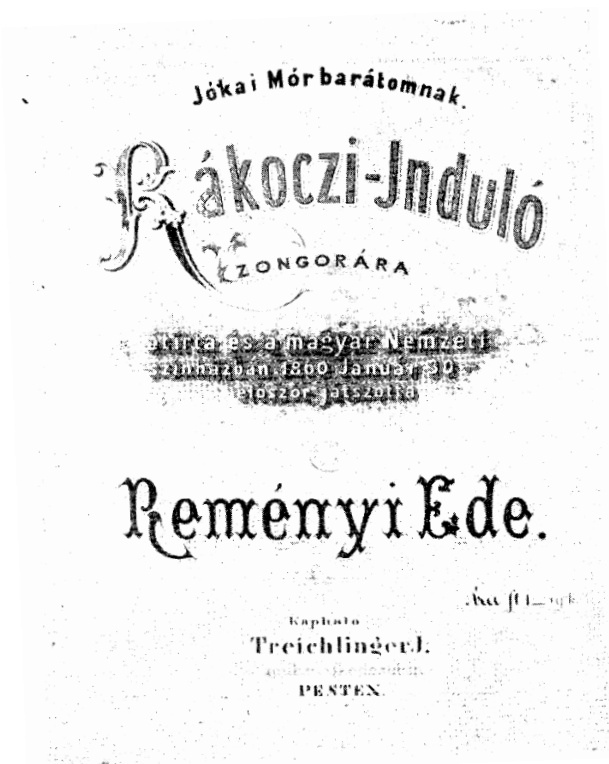
Berlioz Rákócziójának hatása megsokszorozódik. A filharmonikusok 1860. január 6-án műsorra tűzik (Pesti Emlék, a Rákóczi-induló átírása nagy zenekarra. Pesti Napló jan. 6.). Ugyanez újság január 8. száma megírja, hogy az indulót a közönség kétszer megismételtette. «Hiába a zenekarnagyok is tudnak lelkesedni, ha oly indulót játszanak, melynek minden egyes hangja egy-egy mély sóhaj a múltból.» A Győri Közlöny (január 15.) erről a hangversenyről egy spanyol író, Don Rodrigo de la Rosa tollából színes levelet közöl, mely megint felveti a Ruzitska nevét. «Amint az induló végéhez közeledik, a zene hatálya folyvást nő, utórészül Ruzitska remek ütközete van alkalmazva, mely az emberre, kivált magyar emberre, de sőt reám spanyolra is, rendkívül hatást csinál.»

Az 1860. év nagy eseménye Reményi Ede hangversenye a Nemzeti Színházban, mikor a művész saját átíratában mutatta be a Rákóczi-indulót. Reményi kompozíciója zongoraátíratban jelent meg. Rendkívül gyenge, tehetségtelen munka, melyet Mosonyi Mihály ízekre szedett szét (id. cikke). Sikere mégis páratlan, nemcsak itthon, de világszerte. Magyar földön sikerének titka, hogy az abszolutizmus legkegyetlenebb éveiben, az elnyomott dac és szenvedés tört ki hallgatásakor, külföldön pedig Reményi exotikus varázsú játéka, a zsidó cigány temperamentumának és a komoly művészetnek sajátos keveréke, melyet Magyarországon kívül nem igen lehet megtalálni. A magyar közönség nem törődött Mosonyi gyilkos bírálatával, hogy Reményi meghamisította az induló hangnemét, hogy kiforgatta lényegéből. Csak a művész játékából kiáradó tüzet érezte, mely pillanat alatt lángba borította a nézőteret. Reményi sereg magyar dalt játszott, végül reákezdett a Rákóczira, melyet állva hallgatott a közönség, úgy érezve, «hogy Reményi huszárkard gyanánt

forгатja a vonót.» Reményi hegedűagitátor volt, akinek koncertjei jobban izgattak a legféltelenebb szónoknál. Sokszor meg is gyűlt a baja Protmann, a nagyhatalmú rendőrfőnök kopóival. A Győri Közlöny (1861. márc. 28.) írja: «. . . De mi ez? Ah, ismerős hangok, melyek mint a löporhordóba esett szikra, felgyújtják a magyar szívet, erőt kölcsönöznek a karoknak, végig sírják a múlt dicső, hírhedett képeit, kibontják a szabadság lobogóit s csatába hívják a kevés, de küzdeni bátor csapatot. Ki előtt volnának ismeretlenek e velőtrázó hangok, ah, ki ne tudná, hogy ez a győzelmi harsogó szózat ... a Rákóczi-induló. S ezt Reményi játszá, pedig úgy, hogy csak meg kellett volna indulnia, mi mámorosan tódultunk volna utána, nem törődve semmivel!»

Reményi bejárta az egész világot, a Rákóczi-indulóval. Egyiptomban Cheops piramisának csúcsáról, a Kelet mesevilágában vagy Genuában, Paganini hegedűjén, a párizsi szalonokban magyar emigránsok vigasztalására, a szultán háremhölgyeinek felvidítésére, Amerika tömegeinek csodálatára mindig eljátszta a Rákóczi-indulót.¹¹⁴ 1862. év kezdetén Bécsben hangversenyzik. Hallgatói között van Bülow—Liszt Kozima, Wagner Rikárd későbbi neje, aki ismerhette Reményit már előzetesen, atyjának a cigányokról és zenéjükről írt könyvéből, mely Reményinek egész fejezetet szentel. Néhány hónappal később Berlinben ejti lázba a hallgatóságot. Bülow Kozima a francia-német közeledést szolgáló Revue Germaniqueba (1862. április) E. Franz névvel bírálatot ír Onno Kloppnak Tilly és a harmincéves háború című könyvéről.¹¹⁵ Majd egyszerre elhagyva tárgyát, Reményi hangversenyéről kezd írni sístergő tollal, atyja romantikus retorikájának stílusában. A Rákóczi-induló riadása felgyújtja Kozima izzó temperamentumát. Nehéz visszaadni magyarul képzeletének száguldását, francia metaforáinak merész játékát, zúgva zengő, messzire harsonázó hangját. «Kíváncsi az olvasó gondolatmenetemre, — kérđi Kozima — hogyan jutottam a százéves háborúból Reményihez? Mikor a százéves háborúnak, a roppant katonai, polgári, politikai és vallási harcnak emlékét felelevenítve, átéltem e kort, a háború hangokban szólalt meg bennem. Előbb csak határozatlan, zavaros, majd egyre tisztább és ismerősebb akcentusokban a Rákóczi-induló robbant ki a százéves háborúból, az elveszett, elrabolt és újra meghódított haza jelképe. Nemrég hallottam Reményitől, emléke folyton kísért, mintha prófécia volna a szabadságnak ez őrzőgő rikoltozásában. Először csak a kardok szilaj villogtatása a harcos kezében, aki fegyverkezik és előretör, mint férfi és szablya vad ölelkezése, aztán a hősök gyülekezése, a harc boldogsága, a pengék csattogása, a szabadság fegyvercsörgése, a lándzsák szikrázása, melyek hegyén a háború szellemei táncolnak, a haza szól, mely ott ég mindegyik homlokán, a diadal észbontó öröme, mögötte a kiállott szenvedés és a halálsejtelelem. Majd a távolból tömeg közeledett, áradata lassan nőtt, nem hadsereg, de dacos, rongyos, fenyegető, rejtelmes sokaság, kezében késsel, ajkán mosollyal. Tömeg, mely mormol, mint a szél, hullámzik mint a tenger, szeme megannyi csillag, bőre fekete, mint Azrael a halál angyalának hajzata, aki vezet. Egyetlen kiáltás, vezér és tömeg összezavarodik, egyetlen kiáltás és minden rendben.

A felszabadító sereg indul a győzelemre.» E patetikus vallomás, melyből Liszt forradalmi krédója árad, perspektivikus erejével felrázza az olvasót nyugalmából és hitet tesz Reményi művészetének szuggesztív ereje mellett. Néhány évvel később Teophil Gautier a nagy francia író ¹¹⁶ fantáziájában Reményi Rákóczija ugyanazokat a képeket jeleníti meg, pedig az író nem ismerte Cosima cikkét. «Reményi előjáték formát játszott, melyben a vad zaj, határozatlan

Reményi Ede: Rákóczi-indulójának címlapja.

sóhaj s névtelen panasszal vegyült, amint a fegyver csattan, a mén dobog, a kard csörren, a sarkantyú peng s a hadi szekér tovarobog. E fenyegető zajban néhány folytonosan visszatérő hang elárulja már az induló témáját s a viharos harmónia éltre akar állani. Végül megkezdődik maga az induló elvarázsló melódiája, ellenállhatatlan tűzével s harcias ritmusával. Az alapeszme — hogy úgy mondjuk — lóra ül, kardot ránt, megsarkantyúzza a lovát s vad kiáltással rohan az ellenségre s aztán megint visszafordítva ménjét, mintha el akarná-hagyni a csatasíkot. A méndobogás már majdnem a távolban vész

el, de ekkor ismét rögtön oly ellenállhatatlanság, oly fúria ittasság s a deliriumhoz hasonló vitézséggel tér vissza, melynek a leghidegebb természeteket is fel kell lelkesítenie. Ki hallgathatná megindulás nélkül a vad függetlenség s megingathatatlan hazafiság e borzasztó szép dalát. Reményit exaltáció fogja el, homlokán a lelkesedés pírja ül, szemei szikráznak, vadul forgatja a vonót és saját játéka által elragadtatva a közönséget is magával ragadja Rákóczi-indulójával.»

Ezekből a magasztaló írásokból még egy lényeges mozzanat derül ki: Reményi az indulót rögtönözte, nem tartotta magát szigorúan kompozíciójához, de a kor szokása szerint, ami Liszt művészetének is jellemzője, improvizált, beleszólt figurákat, előadás közben szinte újra költötte a darabot, miközben kiélte temperamentuma minden forróságát.

Reményi Rákócziját, melyet Jókainak ajánlott, csak mint politikumot ítélni lehet meg kedvezően. Reményi itthon és külföldön a magyar ügyet szolgálta. Rákóczi kompozíciónak elképesztően silány. Érthetetlen, miért választott g-mollt az induló hangnemének, elfátyolozva a téma ragyogását. Szegényes fanfárszerű bevezetése fölösleges. A g-durban írt trió után invenciótlanul vándorog el a főhangnem (g-dur) dominánsára, hogy huszonkét ütemen keresztül exponálja az akkordot. A visszavezető részben felhasználja a Hunyadi László megnyitójának kezdő motívumát.

A feldolgozásban céltalanul ugrál össze-vissza hangnemről hangnemre, míg végre hozza a visszatérést. Végül kis coda.

Reményi Rákóczi-indulójára csakhamar reáborult a megérdemelt feledés.

Igaza volt Mosonyinak: «a világ minden hírlapja se lesz képes kierőszo- kolni azt, hogy valamely mű — mely magában hordja a halálos betegség csíráját — fönmaradjon s a késő nemzedékeket is fölvilanyozza.»

Az 1860. évben Győrben Szűk Róza tehetséges fiatal gordonkaművésznő (a későbbi Matlekovits Sándorné) hangversenyt rendezett, melyen a helybeli katonazenekar előadta Berlioz Rákóczi-indulóját. Úgy gondoljuk, ennek az előadásnak (Győri Közlöny, dec. 16.) következményeképpen küldött a győri ifjúság ezüstkoszorút Berlioznak, melynek történetével még nem foglalkoztak. A Győri Közlöny az alábbiakat írja (dec. 27.): «Ifjúságunk egy lelkes indítvány folytán elhatározta, hogy Berlioz Hector francia zeneköltőt a Rákóczi-indulóra tett jeles változataiért egy ezüst babérkoszorúval tisztelendi meg. Az erre szükségelt összeg a rögtönözve nyitott aláírási íven már nagyrészt bejövén, az ezüstkoszorú készítésével Ráth Gusztáv aranyművesünk bízott meg, kinek ismerve ügyességét, nincs okunk kétkedni, hogy a mű a zeneköltőhöz méltó leend. Az ifjúság érzelmeit egy magyar nyelven szerkesztett kísérő levél fogja tolmácsolni, mely bizonyára ellenkező nézethez fogja juttatni a

Marche Hongroise (1)

All^o marcato

Flûte Solo
Flûte 2e Solo
Hautbois
Clarinete en A
Fagotte
Corn en B
Corn en D
Corneille en C
Corneille en E
Corneille en F
Trombones
Ophicléide ou Euba
Saxophone en A
Cymbales et Triangles
Violon
Viola
Cello
Basse

*Le thème de cette marche qui s'est développé et développé, est célèbre en Hongrie pour la
 nom de Rakoczky; il est très ancien et d'un auteur inconnu et prouvé antérieur de tout le
 genre aux Hongrois qui l'adoptèrent au 18e siècle; mais, sans en être le créateur, il est
 resté célèbre pour s'être adapté à l'œuvre de nos contemporains. H. Berlioz*

Berlioz párizsi Rákóczi-indulója kéziratoss vezérkönyvének első oldala.
 A lap alján Berlioz kiadatlan jegyzete az indulóról.
 A párizsi Conservatoire National de Musique et de Déclamation könyvtára.

nagy művészt és hihetőleg tekintélyes környezőit, mint amit rólunk jóakaró civilizátoraink terjesztettek. A levél szövegét jövő számunk hozandja.» A levél szövegével az újság adós maradt. Az egykorú sajtóban sem találtam nyomát. A Zenészet Lapok (1861. 15. sz.) megírja a hírt, de szükségesnek tartja, hogy más megyék és városok fiatalsága is bocsásson ki hasonló tartalmú felszólítást. Bgy várost sem illette meg inkább e korszerű indítványnak pártolása, mint éppen a fővárosit, melynek volt és van alkalma Berlioz műveit hallani. A terv. nem vált valóra, a győri ifjúság egyedül kívánt hódolni a francia mesternek. A győri levél szövegét nem közölte egyetlen lap sem. Berlioz kevéssel halála előtt elégette levelezését, így nem ismerjük a győri levelet, de fennmaradt Berlioz válaszában szövege (az eredeti hollétét nem ismerem), melyet Berlioz kiadott Emlékirataiban és közölt a Pesti Napló is. (1861. márc. 9.) Egykorú magyar fordításban így hangzik: «Uraim, vettem önök szép ajándokát és a hozzácsatolt hízelgő levelet. A rokonszenv e jele azon földről, melyre oly édesen emlékszem, nagyon meghatott. Művem sikerét valószínűleg azon érzelmeknek köszönöm, melyeket nemzeti daluk önökbe ébreszt — vagy önök költői kitétele szerint életre kelt önökben, kikről elmondhatni Virgillel:

*Furor iraque mentem
Praecipitant pulchrumque movi suceur rit in armis.*

De ha csak egy szikrát letek önök zenémben azon elragadtatásból, mely minden magyar szívből föl villan, úgy nagyon boldog vagyok és e sikert a légritkábbnak tekintem, amiben művem részesülhet, Párizs február, 24. Berliozt nagyon meghatotta, hogy tizenöt év múlva sem feledték el a magyarok és az ifjú nemzedék is lelkesedik Rákóczián.¹⁰⁷ Ebben az évben még egy levelet írt, Erkel Ferenchez, akiről Emlékirataiban nagy elismeréssel szól. A levél (eredetije a Széchenyi Könyvtárban) az indulóval kapcsolatos és így hangzik:

Mon cher Monsieur Erkel.

Je vous remercie de votre lettre et des informations que vous me donnez. Je n'ai en effet accordé à personne en Allemagne le droit de publier mon développement instrumental de Rákotzi Marsch et je vous cède mes pleins pouvoirs afin d'obtenir justice de l'étrange abus de confiance dont vous me parlez. Faites tout ce que vous jugerez convenable je m'en rapporte entièrement à votre sagesse et à votre loyauté. La publication d'une réduction au piano du manuscrit que j'avais laissé à Pest me contrarie d'autant plus que ce manuscrit n'est pas conforme à la marche que j'ai depuis mon voyage en Hongrie introduite dans la Damnation de Faust. J'y ai ajouté une coda un peu plus développée que celle de la première et qui augmente beaucoup l'effet de la péroraison. Si je savais même comment vous faire parvenir un exemplaire de la partition, je vous l'enverrai afin qu'on puisse entendre à Pest l'ouvrage tel qu'il est. Mais je crois que la police autrichienne ne laissera pas arriver jusqu'à.

vous mon envoi. Les deux exemplaires que vous m'annoncez ne me sont pas parvenus.

En attendant quelques lignes de vous, je vous serre la main et vous prie de vouloir bien me rappeler au souvenir de MM. les artistes du Théâtre National. Votre tout dévoué Hector Berlioz, 4 rue de Calais. Paris, 25 janvier 1860.

E levél előzményei mögött Erkelnek érdekes terve húzódik meg, melyre nem mutattak reá. Isoz, említett dolgozatában e levélváltás okául Zapf Antal pesti zeneszerző néhány év előtt napvilágot látott, Berlioz Rákóczi-jából készített zongoraátiratát jelöli meg, mely a francia mester engedélye nélkül jelent meg.¹⁰⁸ De Isoz nem mondja meg, miért jelentette ezt Erkel Berlioznak? Azért, mert ő maga akarta kiadni zongorára Berlioz művét s így bosszantotta, hogy Zapf megelőzte — engedély nélkül. A Zenészeti Lapok 1861. 24. száma írja: «Amint halljuk, Erkel Ferenc, ki a Berlioz Rákóczi-ja eredeti partitúrájának tulajdonosa, e közkedvességű s kegyelt nemzeti indulónk művészi feldolgozását zongorára két s négy kézre szándékozik közzétenni. Nagyobb szolgálatot alig tehetne nemzeti irodalmunknak, mintha

ez eszme igéjét testté változtatná, mert meg vagyunk győződve, hogy az szokott mesteri keze alatt egészen új érdeket nyerne». Erkel Ferenc terve, úgy látszik, közbejött akadályok miatt nem valósulhatott meg. Berlioz méltatlankodása érthető meg. Mikor csaknem másfél évtizede forgalomban van a Rákóczi tökéletesített, második kiadása, kellemetlenül érintette a primitívebb első verzió megjelenése, mert az induló jogát már eladta Richault kiadónak. A Rákóczi új vezérkönyve sem érkezett meg, legalább is semmi nyoma sehol, csak három évtized múlva kerül majd előadásra az új variáns a Fauszt elkár-

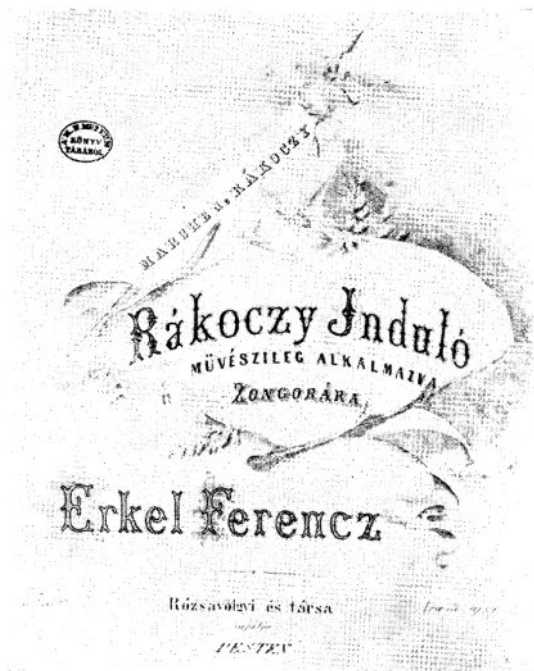
A párizsi Rákóczi-induló első zongoraátiratának címlapja 1847-ből.

A párizsi Conservatoire National de Musique et de Déclamation könyvtára.

hozása bemutatóján, addig a régít játszották. De ismertünk egy nagybányai hang versenyműsort, melyen Erkel Gyula, Ferencnek fia, tizenkét kezes átíratot csinált belőle. (Zenészet Lapok, 1862. 22. sz.) Ez is nyilván a régi variánst írta át és nem jelent meg nyomtatásban.

1861-ben jelent meg Eperjessy István Rákóczi keserve, «melyből ama világhírű Rákóczi-induló készült» és Treichlingernél egy könnyű Rákóczi-induló.

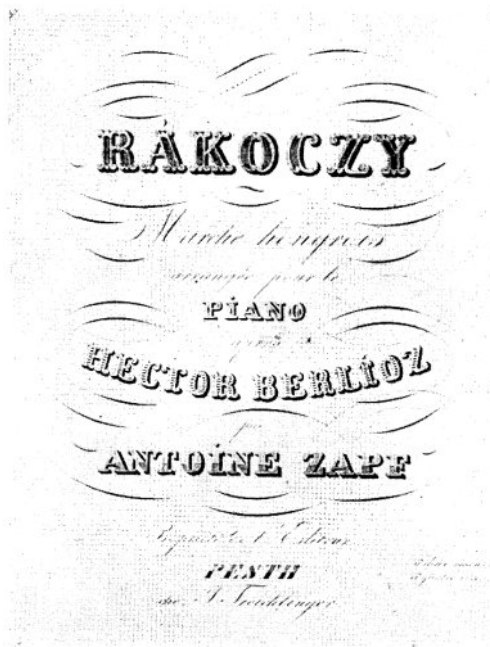

Erkel Ferencz: Rákóczi-indulójának címlapja.

A következő évben jelenik meg Engeszer Mátyás belvárosi kántor és zenedei tanár Rákóczi-indulója Szerdahelyi József szövegére «magány és karénekre». Szövege alkalmatlan az induló dallamára (Üdv hazánkon égi fény, nemzet öre tiszta lény). Még hiányzott a prozódikus érzék nálunk, kivált idegenből magyarosodott komponistáinknál. Engeszer kísérletet sem tett a probléma megoldására.

Wilmers Rudolf a legnépszerűbb zongoravirtuózok egyike, 1845 óta rendszeresen ellátogatott hozzánk és irántunk való szeretetét több népdalátírással és

a Petőfi-szobor javára rendezett hangversenyével rótt le. 1861. június 29-én a Nemzeti Színházban hangversenyt rendezett, melyen előadásra került, nagyzenekarra írt Hunnia című szimfóniája. A Hölgyfutár (július 2.) közli Tarnóczy Kázmér barszegyei főispánhoz Wilmers levelét, melyből megtudjuk, hogy a Hunnia a szerző hálája «Magyarország tiszteleti polgárságáért». Wilmers műve három tétel: I. Hősi hangok. Árpád bevonulása. II. Vallásos hangok (Szent

Berlioz-Zapf: Rákóczi-indulójának címlapja.

István-korabeli zavarok). III. Szabadságharc. — Az első két tételben nincs magyar téma. A III-ban «a Rákóczi-induló eleven hangzatú dallamcsoportozata sarkpontját képezi egy hangok által kifejezett csata ecsetelésének, amelynek komor, sötét képei, amelynek megsemmisítést érzékítő jelenetei, csak egy jobb kor hírnökének, ami napjaink szóval, (?) zengő szellemének (nyilván a Szózat) engednek. Úgy akartam festeni Magyarországot, amint a jog, a törvényesség és nemzetszabadság zászlaját lobogtatja s azt élete és vérével vedel-

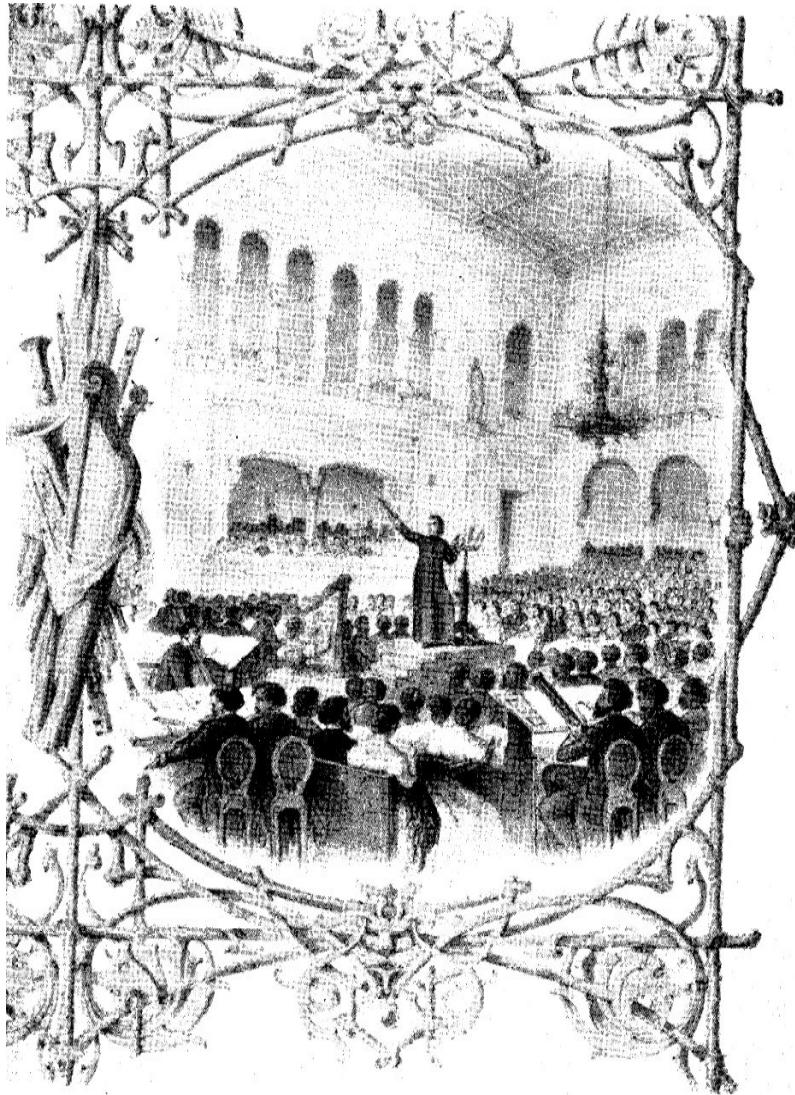
mezi». A Zenészet Lapok (40. sz.) csaknem kétoldalas cikkben foglalkozik a Hunniával. Hosszú kritikájának minden udvariaskodás mellett is az a véleménye, hogy «mellőzve a műnek specifikus magyar zenei meddőségét, meg kell vallani, hogy Wilmers úr szép készültséget s sok helyen párosult ízlést tanúsított symphoniájának hangszerelésében». E bírálatot a munka ismerete nélkül sem tarthatjuk igazságtalannak. Magyaros hangzású frázisok még nem jelentik a magyar műzenét, hová csak évtizedek múlva jutunk el.

Őszkor megíwlctt Molnár György igazgatása alatt a Budai Népszínház (szept. 14.). Műsoron szerepelt Kéler Bélának Szigligeti II. Rákóczi Ferenc fogsága című drámájához írt ouverture-je, a szerző személyes igazgatása alatt «legelőször» Dubez és Kéler zenekarától előadva. Kéler Béla, a magyar szimfonikus művészet érdemes előfutára, kinek egykori nagy népszerűsége ma a rádióban újra éled, Erkel Ferenchez írt levelében szól darabjának eszmei tartalmáról. «Nyitányomban a motívumok megfelelnek a Szigligeti dráma címének, t. i. Rákóczi fogsága és maga a drámában előfordult harcok jelenetek által igazolva vannak, úgy mint a Largetto Religioso által Rákóczi Ferencet mint jezsuita növendéket jellemezni akarom». Kéler kéri Erkel, hogy a Nemzeti Színház is iktassa műsorába darabját.¹⁰⁹

1833-ban jelent meg az első Rákóczi-keringő. Azóta a walterjárdányt a quadrille epidémia váltotta fel. A Zenészet Lapok írja (1861., 17. sz.) Rákóczi pantalonban címmel, hogy Grazban francia négyest csináltak a Rákócziból. «Csak az vigasztalhat aggodalmunkban, hogy e nagyszerű badarságot, nem köztünk, hanem a németek közt tették.» A Zenészet Lapok azonban nem-sokáig örvendhetek a német elsőbbségnek. A következő évben megjelent az abszolutizmus népszerű nótafájának, Nyizsnyay Gusztávnak Rákóczi quadrilleja. Ábrányi Kornél most már nem tudja türtőztetni magát. «Sokszor hallottam én azt emlegetni, hogy hajdanában a jurátusok feszes magyar nadrág mellé, hegyébe egy par pengő sarkantyúnak frakkot vettek s úgy jártak el hof-ot macholni a diéta alatt a pozsonyi nőknek . . . Ha a Dalárda négyesnek Quadrille Rákóczi neve lehet, úgy lehetett a frakk sarkantyú mellett ... A magyar ember verdächtig lelkesülésbe jön, ha meghallja a Rákóczit. Most pedig Nyizsnyay úr quadrille-jenek hallatára annyira megutálja az aufwieglert nótát, hogy többé meg sem bírja hallgatni igaziba sem.» (1862. 51. sz.)

Liszt Rákóczi-Rapszódiaja sem megy ki a divatból. Egyik legtehetsége-sebb tanítványa a korán elhunyt Taussig Károly, eljátssza a Nemzeti Színházban (1864. márc. 15.).

1865. augusztusában ünnepelte a Pest-Budai Hangászegylet! Zenede, a magyar zenei nevelés legfontosabb intézménye, alapítása huszonötödik évfordulóját. Ebből az alkalomból nagyszabású ünnepséget rendeztek országos dalos versennyel egybekötve, mehre Liszt Ferenc is eljött leányával, Kozimával, és vejével Bülow Jánossal, valamint több külföldi kiválósággal. Az első napon került színre a Szent Erzsébet oratórium, a másodikon egyebek közt a Dante-szimfónia s végül az ujonnan készült Rákóczi-induló zenekarra.

A Pest-Budai Hangászegyleti Zenede alapításának huszonötödik évfordulója alkalmából (1865) készült díszoklevél oldalképe.

Lisztnek nem volt szerencséje az induló zenekari átiratával. Nem tudott megküzdeni sem XV. Rapszodiájának, sem Berlioznak élő emlékével. Weimar levegőjében Liszt azt hitte, hogy az indulót tetszése szerint formálhatja, motívumait szétszedheti, kadenciáit kibővítheti.

Üstdob crescendo után a tématorédék előbb α -moll altérait negyedik fokú quintsext, majd a bővített quintsext akkordon riad s így kerül a tonikai quartsextre. Majd a vonósok, klarinétok és fagótok

unisono hozzák a témát, melyet a kürtök és rézfúvók alátámasztanak rövid, de egyhangú α -moll akkordokkal. A megismételt mondatban már induló-szerűén jön a téma. Két triót hallunk, illetve ugyanazt a triót először α -dúrban s később α' -dúrban. Az első trió után, a kidolgozásszerű részben, mely nagyon emlékeztet Berlioz fugatójára, hsz-moll quartsextjén jelenik meg a téma, majd α -moll és c-moll quartsextjén, amire szűkített hetedhangzatok következnek kromatikusán, aztán a kürtök és harsonák diadalmas unisonóban hozzák a témát a főhangnemben, de még csak az altérait negyedik fokra épített szűkített hetedhangzaton, melyről a basszus kromatikusán halad lefelé, végül unisonóban egyesül a témával. Ezt követi a tulajdonképpeni visszatérés. Átvezető rész után trio α' -dúrban. Ezután nincs visszatérés. A coda ugyanaz, mint a XV. Rapszodiában, csak a vége kibővül. A rapszódia pianisztikus oktávái helyett a zenekarban subdominánsan jön a tématorédék, majd íermátás megállás hsz-dur quartsextjén, újból megállás fisz-moll quartsextjén s ezután α' -dúrban lényegesen kibővítve ér véget. Alapvető különbség Liszt zenekari Rákóczija és a többi variáns között a kadenciák kibővítése, amit legnehezebb megszokni a magyar fülnek s mindazoknak, akik az indulót ismerik. Összehasonlítva a különböző Rákóczi-induló variánsokat: az első dalforma középrése Decret-Schollnál kilenc ütem, Erkelnél, Berlioznál kilenc, Lisztnél: rapszódia tizenegy, zenekar tizenhét, Reményinél tizenegy és Fáyánál nyolc ütem. Fáyé az egyetlen páros szimmetrikus ütemszám. Nála a kezdetkor, Reményinél a visszatéréskor nincs felütés. Decret-Scholl, valamint Fáy az első dalforma középrése első ütemeiben egyszerű β' -dur harmóniakat ad:

EMLEKÜL
LISZT FERENCZEL.

RÁKÓCZY INDOLOJA

Zongorára alkalmazva

Farkas Ferencz

Nemzeti Színház első karmestere által.

Wagner. Josef Mayer által.

1851

(A mellkép Lisztet ábrázolja magyar ruhában.)

addig ugyanez a rész a többi feldolgozásban jóval színesebb, így Liszt zenekari Rákócziójában

A főtéma hatodik ütemének a 12—18—22. példában közölni kívül még egy variánsát találjuk a XV. rapszódiaiban, ahol a főtéma első mondatában így alakul a hatodik ütem

Tehát ez az ütem az említett feldolgozásokban négyféle képletet mutat. Décret, Erkel és Berlioz csak a 12 példabeli ütemet használja. Liszt a rapszódiaiban kétféle verziót alkalmaz (27. és 12. rjélda), szintúgy zenekari művében is kétfélet (18. és 12. példa). Székely és Fáy a 22. példát, Reményi a 18. példát írja.

Liszt Rákócziójának túlzott tematikus és harmonikus munkája idegen maradt a magyar közönség számára, mely egy új Berlioz-átiratot várt. Ez volt az oka a langyos fogadtatásnak, amit Liszt hívei is kénytelenek voltak beismerni. A Pesti Naplóban (aug. 27.) Liszt veje, Hans von Bülow védi szeretett mesterének és apósának művét. «Nem csekélyebb művészettel mint elődje (t. i. Berlioz) érti Liszt a mai gazdag orchestrum eszközeit minden irányban kizsákmányolni . . . Liszt egyénisége egymagában összhangzatosan befejezettebb és lángelmű, de bizarrabb szeszélyektől mentebb, mint a Berliozé. Jobban tudja féken tartani Pegazusát, ötleteit a nagy egész iránti tekintetnek alárendeli és művének lehető objectiv megjelenése javára elnyomja képzeletének minden szétágazó gerjedelmét. Mint különösen szerencsés hozzátevése és újítása Lisztnek: némely főtétel változatos ritmusának meghosszabbítása, melynek szűkszabása és egyenlő tagú monotonája némi nemesbülést — ha ugyan e kifejezés félre nem értetik — igényeltek, valamint a második rész intonációjának felette szellemdús és valóban nemzetieszen feltalált összhangoztatása, a Maggiore elevenítő áttétele, az alsó terc fellépésekor, az ezt a főtétel ismétlődése előtt követő hadi zaj, amely Berlioznál csakugyan már a vázlatban (?) megvolt és a hanghatás minden előbbi pompáját még felülmúló coda, melyben két főszünet (General Pause) kedélyes pajkossága valóban villanszerű hatást gyakorol. A pléhangszerek bevágó ritmusa tökélyével» azonban nagyon elégedetlen Bülow. A Pesti Napló megpróbált lelkesedni (aug. 19.) nem komoly bírálat, de felköszöntő stílusában. «A nekünk már közönséges alakjában is oly kedves induló művészi és nagyszerűbb formákba adatva egy hatalmas zenekar által előadva, hogy ne ragadna bennünket lelkesedésre. S ha még hozzá, látjuk Lisztet kezében a vezénybottal s szemében s arcában

magyaros érzésének és lelkesedésének hű kifejezésével, hogy állhatnánk meg, hogy fel ne kiáltunk: Éljen Liszt Ferenc, a hazának dicső fia!»

A magyar Liszt-párt vezére, Ábrányi Kornél mindent elkövetett, hogy lapjában szépítse a kudarcot. «Nem annyira átirat — írja — Liszt Rákóczi, mint az induló főmotívumaiból szőtt egy darab történeti kép hangokban. Míg Berlioz átírata ellenállhatatlanul gyűjt s halált megvető győzelmes csatára vezet, addig a Liszté, mint egy nemzeti eposz elmondja, lefesti a hősök tetteit, fokozatosan felmagasztosít a honfi, érzelmekben s végre minden magyar győzelmi himnuszává avatja fel e páratlan nemzeti ereklyét. B művet nem pusztán átíratl szempontról kell megítélni, ha azt a Berliozéval akarjuk párhuzamba hozni. Berlioznál maga az átírat volt a cél, míg Liszt a főmotívumok átírata, illetőleg felhasználásával egy széles keretbe foglalt történeti hangképet akart előállítani s e célját tökéletesen el is érte. Megengedjük, hogy a nagy tömegre mindig gyűjtőbb hatást fog Berlioz átírata gyakorolni, de a műértő közönség művészi kidolgozás, felfogás s fokozatos fellelkesítés tekintetében a kettő közül mindig a Lisztének fogja adni az elsőbbséget.» (?) ¹¹⁰

Liszt Rákóczi nem tudott otthont lelteni a hangversenyteremben. Sem itthon, sem külföldön, míg Berliozé világszerte, állandóan műsoron van. Liszt Rákóczi csak Berlioz halála után jelent meg. Ide vonatkozóan Liszt a következőket írja egyik levelében: Par délicatesse d'amitié pour mon illustre ami j'en ai retardé la publication jusqu' après sa mort (Franz Liszt's Briefe, herausgegeben von La Mara. Leipzig, 1895. II. k. 336.1.) Több ízben megpróbálkoztak feltámasztásával, így 1894-ben Nikisch Arthur s legutoljára DohnányiBmó 1928-ban, a filharmonikusok hetvenöt éves jubileumán. A magyar közönség Liszt zenekari Rákóczi-ja helyett visszatért a XV. Rapszódiahoz, melyet Réth N. Nándor 1867-ben négykezes zongoraátírában ad ki.

A Rákóczi-nóta szignálszerű negyedlépése (lásd 7. hangjegypéldát) Lisztet egész életén át kíséri mint magyar vezérmotívum. Láttuk, hogy a 10. sz. Magyar Dalok-ban feldolgozza a nótát jellegzetes, kezdő, kvartlépéseivel. Ezeket a felfelé haladó negyedlépéseket különböző fekvésben megtaláljuk a zenekari indulóban. Előfordul azonkívül a kiadatlan kézirat Ungaria kantatében, többször a Koronázási Mise Glóriájában és Agnusában és a záró Ámenben, a Koronázási Ünnepi indulóban. A Magyar Roham Induló bekezdő ütemeiben is a Rákóczi-induló emléke kísért.¹¹¹

A KIEGYEZÉSTŐL A FEJEDELEM HAZATÉRÉSÉIG.

A feszültség, mely a nemzet idegeit oly sokáig izgalomban tartotta, a kiegyezés után engedni kezdett. A Rákóczi-induló is veszített politikai jelentőségéből, már nem elnyomott vágyak kifejezése, művészi hatása azért a régi Rákóczi személyének nimbusza sem csökkent, Jókai három regényben rajzolja Rákóczi korát, a zenei vonatkozásokban szabadon engedve képzeletét.

1869-bein meghal Berlioz. A magyar sajtó szüksézáván ír Pest-Buda egykor nemzeti hősként ünnevelt vendégéről. A Zenészet Lapok (márc. 14.) oldalas nekrológot közölnek, de az idézett mondat kivételével nem érintik magyar vonatkozásait. A Vasárnapi Újság, mely egészen jelentéktelen, elhunyt külföldi nagyságokról közöl arcképet és méltatást, ezúttal hallgat. A napi sajtóban is alig néhány soros hír itt-ott. Egyetlen visszaemlékezés nem jelent meg a magyar kortársaktól. Pedig sok érdekes, homályban maradt részlet szállt sírba az elköltözőkkel. Sohasem fogjuk megtudni, hogy Pesten vagy Bécsben* készült-e az induló, hogyan került Zichy Manó gróftól, illetve a Pest-Budai Hangászegylettől Erkel Ferenc tulajdonába az eredeti vezérkönyv?

Az elkövetkező években Erkel Berlioz-kultusza is engedett intenzitásából. Az 1869—70. években nem találunk a filharmonikus koncertek során Berlioz-darabot. 1870. augusztus 22-én a Vigadóban az országos dalosünnepség során ismét felhangzik Berlioz Rákóczi-indulója,¹¹² de aztán csaknem negyedszázadig nem adják, míg 1895. március 22-én a filharmonikusok Colonne Ede, a nagy francia karmester és Berlioz apostol vezetésével játs zák, de már az új kiadást. Ezt különben megismerte a főváros közönsége 1890. március 14-én, mikor a Zenekedvelők Egyesülete Bellovics Imre vezetésével bemutatja a Fauszt elkárhozását a beiktatott Rákóczi-indulóval.¹¹³

Liszt Ferenc, aki «vén sashól öreg keselyű» lett, még egyszer és utoljára fel akar melegedni letúnt ifjúsága hamvadó paraszain. A szegedi árvíztól sújtottak javára hangversenyt rendez több városban: Kolozsvárott (1879), Pozsonyban (1881), majd Bécsben stb., meryre a félkezű Zichy Géza gróf is elkíséri.¹⁴ Régi emlékek kelnek életre, mikor tomboló tetszészajra eljáts zák a három kézre átírt Rákóczi-indulót.

Rákóczi szelleme azonban megint csak beleütközött a túlzó loyaltásba. Az újonnan épült Operaház megnyitására Liszt Ferenc Király himnusz komponált, mely körül nagy csatározás támadt. Az 1882. évben Tánczos Béla indítványára az Országos Dalosszövetség tervbe vette pályázat kiírását magyar királyhymuszra. Liszt nem vett részt a pályázaton, de az ötlettől inspirálva megírta Magyar Király dalát, mely Ábrányi Kornél szövegével még 1883-ban megjelent Tábornszky és Parsch-nál. Siposs Antal zongoraművésznek, Liszt tanítványának kezdeményezésére mozgalom indult meg, hogy az Operamegnyitó műsorán Liszt Királydala is szerepeljen. Podmaniczky Frigyes intendáns azonban nem akarta előadatni a művet. Egy napilap híradásából megtudjuk miért. «Az operapróbatermében nyitva volt a zongora, rajta kitarva a hangjegyek, összegyűlve az igazgatóság, a szakértők, Podmaniczky, az Erkelek, Káldy rendező és elkezdik játszani Liszt Király hymuszát. Ez ő, a nagy virtuóz, ki hangszerezésével le fogja verni Berlioz — Uram Bocsa! — Rákóczi-indulóját. Most aztán öserővel harsan meg a hymusz dallama és a szakfériak ráismernek a régi öserejű nótára:

*Hej Rákóczi Bercsényi
Híres magyarok vezéri.*

A kuruc nótából királyhimusz: Erkel Sándor felugrik, Erkel Gyula felugrik, Erkel Elek felugrik, Erkel Ferenc feláll, Podmaniczky és Káldy haja égnek áll.

Hunyadi Lászlót nem lehet előadni az udvar előtt, mert abban a király lefejeztet egy magyart, Bánk bánt még kevésbé lehet előadni, mert abban egy magyar szúrja le a királynét. S most itt van ez a rebellis Liszt a Király-

Sipos Antal Rákóczi-indulójának címlapja.

himnuszával. Apage satanas: Ácsi zenekar. A Himnuszt el kell hallgattatni, a dolgot el kell tussolni.»

A humoros hír igazat mondott. Az Opera igazgatósága értesítette Liszt Ferencet, hogy «legyőzhetetlen akadály áll királyhimnusza előadásának útjában, mert a himnusz dallama egy általánosan ismert és a legmagasabb uralkodóház ellen irányult forradalmi dalból vannak kölcsönözve. E dal eredete lehetlenné teszi nekünk a nevezett királydal előadását a legmagasabb udvar jelenlétében s egy oly műintézet megnyitási ünnepélye alkalmával, mely létrejöttét Ő Felsége bőkezűségének köszönheti». Az Opera levelére Liszt a követ-

kezőket válaszolta: «Hogy a Hej Rákóczi Bercsényi-féle dal nem volt előttem ismeretlen, igazolja Magyar Király dalomnak Tábornszky és Parsch kiadásában megjelent zongorakivonata, melynek címlapján e szavak olvashatók: Egy régi magyar dallam után. E dallal legelőször Bartalus István antológiájában ismerkedtem meg s meghatott határozott, kifejező s mesterkéletlen jelegével, azonnal elláttam egy győzelmi végzetrésszel s mitsem törődve tovább egykori forradalmi szövegének szellemével, felkértem ifjú Ábrányi Kornélt egy új, kiválóan lojális szöveg írására, Éljen a Király végsorral, hogy aztán magyar király dalom úgy szövegileg, mint zeneileg teljes kifejezést nyerjen. Az átváltozások, az átmódosulások úgy a művészetben, mint a közéletben nem éppen ritkaságok. Számtalan pogány templomból lett katolikus szentegyház. Az egyházi zene klasszikus korszakában — a XVI. században — sok világi dallam nyert felvételt az egyházi énekek közé. Majd később a katolikus antifónák mint protestáns chorálok hangzottak fel. És így ment ez tovább és tovább. Az opera terét sem véve ki, melyben Meyerbeer Erős várunk nekünk az Isten szövegű chorált színpadi hatásra használta fel, az Észak csillaga dalművében pedig a Dessauer-indulót orosz nemzeti himnusszá avatta fel. Az általánosan ismert és kedvelt Rákóczi-indulónak is gyakran tulajdonítanak forradalmi irányzatokat, annak előadása is nem egyszer ütközött tilalomba. A zene maradjon mindenkor csak zene, minden fölösleges és ártalmas magyarázgatást kizárva. Különbön menten Isten, hogy bárhol és bármi szín alatt is, akár személyemet, akár csekély szerzeményemet előtérbe állítani céloznom. Egészen méltóságos Báró Úr belátására bízom afelett határozni, hogy szóban forgó Királydalom előadassék-e az új magyar Operaházban vagy sem. Tábornszky és Parsch kiadókánál a zene és énekkar sokszorosított szólamai, valamint a vezérkönyv is rendelkezésre állanak. Weimar, szept. 21.»¹¹⁵

A vezérkönyv hiába várta, hogy Podmaniczky érte küldjön. Liszt, aki egész életében hyperlojális, a szabadságharc és az abszolutizmus alatt pedig valósággal megalkuvó és gutgesinnt volt, most labancnál, bécsi intrikánál veszedelmesebb ellenféllel találta magát szemközt: Tisza Kálmánék liberalizmusával. Hiába tagadott meg mindent Liszt: fiatalkori revolucionarizmusát és nacionalizmusát, hiába minősítette «ártalmas magyarázgatásnak» a Rákóczi-induló rebellis múltját, a kései megtérés, kurucból labanccá vedlés nem használta. A szabadelvű Tisza—Podmaniczky klikk, mely szívből utálta Lisztet a cigányokról írt könyvének megjelenése óta s a legnagyobb magyar művésznek még kihűlt tetemét sem fogja beengedni az országba, hajthatatlan maradt. Pedig az ügy készült elfajulni politikai botrányá. Az ellenzék is élesztgette, a sajtó naponta közölt híradásokat az ügy fordulatairól. Az egyetemi fiatal-ság Liszt mellett akart tüntetni és az Operaház ellen. A Budapesti Hírlap különösen előljárt a támadásban: «Vájjon Haydn Gotterhalteja eredetileg himnusz volt? Utólag lett azzá: első szövege a szentségfelmutatás liturgia dala, a Tantum ergo Sacramentum volt, amelyet a pap az Isten dicsőítésére intonál és a kar folytatja. A néphimnusz csinált a dalra az Istenből császárt.

Ha ez nem volt sértő az Istenre s a római pápa beleegyezett, akkor az sem lesz sértő a magyar királyra, ha felkent személye ugyanazon dallammal dicsőítetik, mellyel a régi magyar világban nemzeti hőszaink ünnepeltettek.»

Rákóczi szelleme előtt még csukva maradtak az Andrássy-úti palota kapui.

Végre az uralkodó expiálni akarta elődei igazságtalanságát, s elrendelte a nagy száműzött hamvainak hazaszállítását. Rákóczi hazajövele újból megihlette az irodalmat (Herczeg Ferenc, Rákóczi Viktor), képzőművészetet (Iványi-Grtinvald, Jászay József, Stettka Gyula) és zenét. Aki majd összeállítja a magyar Rákóczi-bibliográfiát, bő zenei termésről is beszámolhat. Abszolút becsű munka nem akad köztük, de azért egyik-másik figyelemre méltó. Találunk színpadi műveket: Bakonyi—Kacsóh daljátéka. Rákóczi, operatrilógia (Zichy Géza: II. Rákóczi Ferenc Nemó, Rodostó), szimfonikus műveket: Aggházy Károly: Gyászhangok Rákóczi Ferenc emlékére, Siklós Albert: Rákóczi nyitány, Rékai Nándor: Kurucz Nyitány. Szendrei Aladár: Rákóczi ouverture, Farkas Ödön: Kuruczvilág (Előhang, Fegyvertánc, Tábortűz, Csata) magánénekre, kórusra és zenekarra, mely a zárótétel kihagyásával az Opera díszelőadásában is bemutatásra került scenirozva. Bndródi Sándor: Kárpát fölött csillagos . . . költeményére Hubay Jenő Rákóczi-himnuszt ír (férfikar vagy vegyeskar, zongora-tárogató-kísérettel).

Kálmán Imre, Kerner Jenő dalokat írnak. Az indulóra énekszöveget alkalmaznak a régebbi, Korbay Ferenc-féle kiadás mellett, Jámbor Simon (Petőfi csatadala) Goll János Wekerle László pattogó szövegére (Magyarok Istene rontsd a labanc hadát). Az iskolai-ünnepségek melodramákat termelnek (Kontor—Szepesy: Rákóczy lobogója. — Váradi—Ábrányi: Rákóczi Rodostóban. — Szentgály—

A Rákóczi-induló.

Désiré Ringel francia szobrász alkotása. (1880.)

Prónay: Rákóczi zászlója.) Színházi melodráma: Mezei Sándor—Kálmán Imre: Mikes Búcsúja. Egyik tudósítás szerint a katonazenekarok számára a Rákóczi-indulóból Gyászindulót csináltak. A fejedelem tiszteletére rendezett ünnepségek zenei mozzanatai a népies és műkedvelő kuruc romantika szellemét sugározták. Ma már a gépzene és a film is felismerték a Rákóczi-induló művészi értékét, drámai erejét.

A TÁROGATÓ.

A tárogatót a kuruc világ hangszerének ismerik. Hazafias ünnepségen felsír a tárogatón Káldy valamelyik kuruc nótája s azt hisszük, hogy Rákóczi levegője árad körülöttünk. A ma divatos tárogatónak semmi köze a XVII—XVIII. század hangszeréhez. A mai tárogató a modern kuruc romantika alkotása. Előbb azonban tisztáznunk kell, jogosan tartjuk-e a tárogatót a Rákóczi-kor hangszerének? Miért forrt össze a köztudatban a tárogató a kuruc világgal?

A tárogató elnevezéssel már a XVI. században is gyakran találkozunk. A kor emlékeiben a tárogatót felváltva emlegetik a török síppal. A török harcok idején a foglyok között török síposok is akadnak s így kezd nálunk is meghonosodni e hangszer. Takáts Sándor gazdag török-magyar anyagában fontos ide vonatkozó adatokat találunk.¹¹⁶ 1572-ben írják, hogy «Szegin Horváth Markó tárogató syposa vala, ha uram megh fogagia, hath mindiarast venne neki tárogatho sypoth, a tömlő syphoz is tud». Murmellius latin szójegyzékében 1532-ben előfordul már a tárogató síp (2490. sz.) és Calepinustól kezdve egész sereg szótárban. Zrínyi Ilona két török síposról ír,¹¹⁷ Thököly Imre Horváth Ferencnek 1691-ben írja: «Ügyekezék kegyelmed szerezni valamely hat török sipost».¹¹⁸ Apó Péter a Metamorphosis-ban szintén török sípról szól. Batthyáni Ferencről, Kemény János fejedelemről tudjuk, hogy tárogató síposuk volt. Mindez bizonyosága, hogy másfélszáz évvel Rákóczi előtt már ismerték a tárogatót, melyet akkor még tárogatósípnek hívtak. Honnan származott az elnevezés? A tárogató etimológiáját két elmélet magyarázza. Az egyik a Szarvas Gábor—Ponori Thewrewk Emil-féle,¹¹⁹ mely szerint a tárogató alapszava a trombita harsogását utánzó tra-tra-tra, jelen esetben tara-tara-tara hangutánzó prefixum, mely majdnem minden nyelv hangszerneveiben megtalálható. Indiában a tarai-turai hosszú halottsírató trombita,¹²⁰ Virdungnál a tara-tantara, melynek alapszava a tárogatóban is benne van, trombitát jelent.¹²¹ Eredetileg tehát taragató síp volt, melyből népetimológia útján tárogató síp lett s végül a síp elhagyásával egyszerűen tárogató.¹²² Ezzel szemben Réthei Prikkal Marian azt állítja,¹²³ hogy 2 tárogató síp billegető sípot jelent. Tárogatni = ismételve kinyitni, betenni, billegetni, eredeti értelme: ingat, lenget, emelget, de sípra alkalmazva nyilván csakis a síplyukak ujjemelgetésével való nyitogatását jelenti. Réthei Prikkal állításá-

nak igazolására hivatkozik Comenius Jarma-jának egy helyére (169. 1.), mely az «orgánum tibiis et fistulis constab» mondatot így fordítja: az orgona lyukas szárú bordókból és billegető, tárogató sípokból áll. Szerinte téves Szarvas hangfestő elmélete, mert a tárogató a táragat ige származéka, ez pedig a tár ige gyakorító alakja. Réthei Prikkel még tovább kalandozik az organográfia és hangszermechanika előtte ismeretlen területeire és azt akarja bizonyítani, hogy a török síp nem azonos a tárogatóval, mert ez az előbbi a klarinét. Már tizenhat év előtt kimutattam Réthei Prikkel elméletének hangszer-tani képtelenségét,¹²⁴ — a kérdés nyelvészeti oldaláról nem is szólva — itt még csak annyit Réthei hangszer-tani tájékoztatatlanságának jellemzésére, hogy Apor baxamétáját, mely nem egyéb, mint a passamezzo táncnév elkorcsosult alakja (a német waschamesa mintájára), nem táncnak, de «élesebb hangú fűvő szerszámnak, talán tárogatónak» tartja!

Szarvas Gáborék elmélete megfelel az igazságnak. A magyar hangszer onomastica-ban akad bőven onomatopeikus elnevezés. Rozsnyai Dávid czinczinnek,¹²⁵ Gyöngyösi csinziának,¹²⁶ Halmágyi István naplója zsinzsia-nak¹²⁷ nevezi a török réztányért, melynek bibliai variánsát csel-csel-nek, olaszul cinella-nak hívják.

A tárogató török származásával adva van a hangszer ázsiai eredete is. Hangsúlyozzuk: eleinte, a XVI., főképp a XVII. században a tárogató inkább csak népies kifejezés volt, az urak töröksípot mondtak, míg a német síp a kornétot, zinket, Schalmeyt esetleg még másféle hangszer jelentett. A török síp oboaszerű, kettős nyelvsíp, keleti változata a pásztorsípnak, a chalumeau-nak, a Schalmeynek. Törökországba az araboktól került, akik zurna-nak, zamr-nak hívták, az arabokhoz a perzsáktól jött, ezek surnay-nak, ünnepi sípnak nevezték.¹²⁸ A mongolok a fa sur-nayra felszereltek réztölcsért, primitív alakban a tibeti fennsíkron láthatjuk harib

Lovas magyar tárogatós a XVIII. századból.

néven; ilyen tölcéses magyar tárogatót (valószínűleg XVIII. századból) őriz a kopenhágai hangszertörténeti múzeum,¹²⁹ hasonló típusú a délszláv *sopelo* (tarozó). Perzsiából, a tárogató őshazájából, a hangszer eljutott Indiába is, ahol szintén szereltek fel rá fa- vagy fémtölcsért. Bizonyos, hogy az ázsiai őshazában a magyaroknak is volt valamilyen primitív nyelv-sípjuk, mely a tárogató őse lehetett s az sem kizárt, hogy mikor megjelentek a honfoglalók a Duna völgyében, még volt ilyen típusú fúvóhangszerük. Mind-ebből azonban nem következtethetjük, mint a derék Fáy István, hogy a tárogatót őseink hozták Ázsiából, mert a török harcokig semmi nyoma nálunk az ázsiai *schalmein*-nak. Az az állítás, mintha a XVI—XVIII. századbeli magyarországi tárogató még az ázsiai őshaza kultúrájának volna magyar földön egyenes maradványa, «Árpádok korabeli örökség», ahogyan Réthey Prikkel mondja: alapot nélkülvő kitalálás, melynek lélektani magyarázata a XIX. század kuruc romantikája. De a nemzeti lélek sírta bele minden keservét & ezért érezték a tárogatót mag}Tar hangszernek. Korhadtt öblében évszázados keservek, rég tombolt csaták emlékei, porladó hősök harci kiáltásai szunnyadnak. Új, egyéni volt a nemzeti lélek, mely évszázadokon keresztül a tárogátón keresztül ontotta felénk minden búját és örömét s így a XVI. század török hangszeréből a legmagyarabb, Rákóczi-hangszert teremtette.¹³⁰

Az irodalmi források s az ikonográfiai anyag egybevetése (a legrégebb tárogátónk a XVIII. század végéről való) azt a meggyőződést keltik, hogy többféle tárogató típus lehetett. Elképzelhetetlen, hogy egyetlen hangszer — primitív típus — olyan széles hangulatskálát tudott volna kifejezni. Búsongó szomorúságot és vad rikoltást, zokogást és harci riadást. Ezek a többféle típusok alapján különböző hangszerek lehettek. Meggyőződésem szerint a magyar nép nem egyszer tárogátónak nevezett minden egyenes szárú fúvóhangszert, mely nem készült az akkor még kezdetleges hajlítású technikával. A tárogató olyanféle kollektív elnevezés lehetett, mint a «síp». A tárogató, török súp, elsősorban hadi hangszer. Keresztesi naplójának tanúsága szerint ugyan szomorú, érzelmes dalok is felhangzottak a török sípokon, nem tudjuk azonban, hogy vájjon nála nem nyugati oboatípust kell értenünk? Mindenesetre a XIX. század kuruc romantikája torzította el a tárogatót érzélgős hangszerré. Úgy a keleti, mint a nyugati oboatípusok jellemzője az éles nazális hang, mely felette alkalmas hadi szignálokra. A francia gyalogság már a XVII. században oboával helyettesítette a trombitát. A török súp fűlsértő élességére idézhetjük a XVI. század legkiválóbb német organográfiai szaktekintélyét, Praetoriust, aki a *Theatrum Instrumentorum* (Wolfenbüttel, 1619.) előszavában leír egy konstantinápolyi ünnepet: «Eistlich reiten zwei Tüerken vorher, einer mit Heertrummel, der andere mit Schalmeyen . . . Diesem folgen zu letzt viel Spielleut mit Trummein und Schalmeyen bis zur Kirche ... so führet ihn die gantze Stadt mit Schalmeyen und Trammel. Diese Eumpen music wird noch heutiges Tag bey den Tüerken in hohem Wert geachtet.» Praetorius fület a zurna nagyban bánthatta. A francia had-

sereg afrikai bennszülött csapatai ma is használják a zurnát. A monda szerint Heister generális összegyűjtötte a tárogatókat az aradi várba s elégettette. Nem valószínű, hogy a tárogatókat elkobozták, mert labanc síp és kuruc síp, azaz hadi oboa és török síp között nem volt lényeges különbség, csak a hangszínben. A császáriak szintén ismerték a Heerpfeifet, a háborúsípot. Nem a tárogató volt rebellis hangszer, hanem a nóták voltak azok. A Hazai és Külföldi Tudósítások írja (1810., 22. sz.), hogy a Stipsits-huszárok zombolyai ünnepén a regimentből egy főtiszt úr az ő beszédében így szólt: «... Harsogjatok hadi trombiták, zengjetelek tárogatók, kik az ostromjelt fújtátok, vagy diadalmi éneket.» Nem valószínű, hogy egy császári főtiszt merete volna emlegetni a tárogatót, ha tiltott hangszer lett volna. Parasztsíposok, toronyörök, valószínűen diákok, esetleg cigányok akadálytalanul játszottak rajta.

A nemzeti ébredés a XVIII. század végén a porlepte sípokba is belefűj, de nem igen törődtek vele az első szalmaláng kialudtával. Elvértve hallani róluk. 1839. február 23-án a Nemzeti Színházban bemutatták Thern Károly Szvatoplukját, melyben a színlap szerint «az előforduló nagy csatadal zenéjét ó régi magyar tárogatón Engländer úr, a hangászkar első oboistája fogja játszani.» Ez volt az első feltámasztási kísérlet s a tárogató bevezetése zenekarba. Nem vagyunk pontosan tájékozva, milyen hangszer volt az Engländer úré, alkalmasint angol kürt — oboaszerű típus.

Azután elalszik a tárogató-ügy is, mint annjd más magyar probléma. Fáy István gróf veti fel a Délibáb 1853. évfolyamában (Néhány szó a tárogatóról), majd Simonffy Kálmán a Hölgyfutárban (1858. évfolyam). Az érdeklődés 1859-ben fordul teljes erővel a tárogató felé, mikor a lapok közlik a Pest-Budai Hangászegyleti Zenede felhívását a tárogatótulajdonosokhoz, hogy küldjék be hangszereiket a zenede felelősségére és költségére. Kettő jelentkeztek, Uram György és Liskay János. A Vasárnapi Újság 1859. évfolyamában egész cikksorozat foglalkozik a tárogató kérdéssel.¹³⁰ Vahot Imre elhozza Nyitráról a Ligats-család birtokában lévő tárogatót (40. sz.), el akarja készíttetni a hangszer mását s meghonosítani a cigánybandákban. Bors Károly a jászkunoknál keresi a tárogató nyomait (43. sz.). Hajdú László tárogató-iskola írásának szükségességét hangoztatja (46. sz.). Végre a tervezések gyakorlati stádiumba lépnek. Szúk András a Nemzeti Színház első oboistája elkéri a Nemzeti Múzeum igazgatóságától az intézet egyik tárogatóját és Scripski budai hangszerkészítő-mesterrel elkészíti a múzeumi minta pár-darabjait három különböző alakban. Az egyiket híven az eredeti mintájára, a másik kettőt a «mostani terjedtebb zeneigényekhez alkalmazva». Szúk András ezalatt szorgalmasan gyakorolta magát az új hangszereken, melyen a befűvés, a felhangok fogása nem volt könnyű. A közönség izgatott kíváncsisággal várta a tárogató bemutatóját, mert híre járt, hogy Szúk András e zeneeszközön valamely ős indulónkat fogja hangoztatni». December 8-án volt a hangverseny, mely azonban csalódást okozott. A Vasárnapi Újság (51. sz.) így ír: «Hangja sokat hasonlít a klarinét hangjához, de ennél

áthatóbb és kellemesebb, talán minden fúvó hangszer között legjobban közelíti meg az ének hangját. A Szúk úr által használt tárogató nem okoz feltűnően nagy lármát, de ennél lehetnek hajdan nagyobb példányok is, mikor a hangszer igazán tárogatott. A bemutatott hangszer további kifejlésre teljesen képes, de jelenlegi primitív alakjában is főképp cigány bandában igen jól alkalmazható. Úgy látjuk . . . voltak még nagyobb s ettől különbözőbb hangszerek, miket tárogatóknak neveztek, de mellyeket még ezután fog kelleni feltalálni s kiismerni . . . Más tárogatók voltak azok, mellyeket a toronyban, mások mellyeket a csatákban s mások mellyeket zenekarban (?) használtak. Szúk András ma is bír egy sokkal hosszabb és billentyűkkel ellátott példányt, melynek mind hangterjedelme nagyobb, mind kezelése biztosabb.» A bemutatott művek között szerepelt Tinódi két históriás éneke, melyet meg kellett ismételni.

Ez a tárogató nem török síp volt, hanem nyugati schalmey-típus, melynek szelíd pásztor stílusú hangja helyett a magyar közönség harci riadást várt. Szúk és Scripski készítettek zenekari használatra egy b hangolású típust, a kis b-től a kétvonalas b-ig terjedő hanggal, az új hangszer azonban nem elégitette ki a hozzáfűzött várakozást. Ezért, mint a Zenészet Lapok jelentik (1861., 42. sz.), egy új, tökéletesebb alakban készített tárogatót akarnak bemutatni, mely huszonnyolc hüvelyk hosszú és másfél hüvelyk átmérőjű s tizenhárom billentyűvel van felszerelve úgy, hogy nemcsak diatonikus, de kromatikus dallam eljátszására is alkalmas. A lap helyteleníti, hogy Szúk a sipolák (clarinette) alakja szerint akarja tökéletesíteni a tárogatót. Hajdú László, aki már a Vasárnapi Újság 1860. évfolyamában kifogásolta a Szúk—Scripsky megreformált tárogatót, a Zenészet Lapokban (1861., 46. sz.) újból megbírálja és részletes technikai javaslatot ad a hangszer átalakítására, mert eddigi alakjában semmi köze sincs a régi magyar hangszerhez. «Kár volt a történeti emlékeink és ősi régiségeink iránti kegyelet félretételével ősi tárogatónkat idegen mondurba és fegyverzetbe való öltöztetés által eredetiségéből kiforgatni, elnemzetietleníteni.»

A reformált tárogató még néha felbukkan mint Tinódi-korabeli hangszer. A tárogatómozgalom lelke Mátray volt, aki az Akadémia Tinódi kiadását készítette elő. Mosonyi is mellette fogott. Kuruc nótákat nem szólaltatott meg a tárogató, mert ezeket Káldy előtt nem igen ismerték. A Rákóczi induló eljátszására pedig alkalmatlan volt. A Pesti Napló (1859. dec. 17.) elmondja, hogy a hangversenyen a közönség követelte a Rákóczi-indulót: «a hangversenyző néma mozdulatokkal menti ki magát, a mi nem csoda». A tárogató fúvása kényes és nehéz volt, mint általában a kettős nyelv-sípoké. Ezért nem terjedt el s a cigányok sem érdeklődtek iránta. Káldy Gyula a Kuruc Dalok közzététele nyomán támadt fölbuzdulást felhasználva, Schunda Józseffel együtt új tárogatót készített,¹³¹ mely alapjában fából való saxofon. Egyszerű nyelv-síppá alakították át, klarinétfúvókával szerelték fel s így lehetővé tették, hogy a cigánybandák klarinétosai is játszhassanak

Tajta. Schunda az egész hangszert megnagyobbította, öblösítette és három hangolásban (B, Asz, Esz) állította elő. 1897-ben Káldy a Történeti Társulat ülésén nagy sikerrel bemutatta az új tárogatót, melynek mélabús alapszíne hatásosan illett a Káldy-féle kuruc átiratokhoz. Káldy—Schunda tárogatója külföldre is kikerült, nem csak a cigánybandákkal. Bayreuthban is felfigyeltek az új hangszerre, mely Richter János tanácsára Tristan és Isolda III. felvonásában az Isolda érkezését jelző vidám danát (lustige Weise) fűjja.¹³² Ez a tárogató még sokkal inkább meghamisítása a Rákóczi-korabeli hangszernek, mint a Szúk—Scripsky-féle hangszer. Nem rikoltó harci síp, de érzelgős szalon hangszer. Ha majd egyszer revízió alá kerül a kuruc romantika, talán remélhetjük, hogy megkísérlik a tárogató hiteles rekonstrukcióját.

RÁKÓCZI AZ IDEGEN ZENÉS SZÍNPADON A XIX. SZÁZAD ELEJÉN.

Az egykorú francia közvélemény és irodalom meleg részvétellel, a Habsburgok ellenségének, a magyar szabadság hősi védelmezőjének kijáró hódolattal fordult Tequeli = Thököly Imre felé, kinek küzdelmét csak a távolból szemlélte. Rákóczi, le comte de Charoch, azonban a Napkirály udvarában élt. A tragédia utolsóelőtti felvonása a franciák előtt játszódott. «Ragotzi» alakját, jellemét megfigyelhették. Emlékiratok, levelezések, történeti munkák, regények örömet foglalkoznak vele. A «Histoire du Prince Ragotzi ou la guerre des mécontents sous son commandement. A Paris, chez Claude Cellier. MDCCVII» es a «Histoire des revolutions de Hongrie avec les mémoires du Prince François Rákóczy. A la Haye MDCCXXX» e szinte kimeríthetetlen forrása az egykorú és későbbi francia irodalomnak.

Rákóczi bravúros menekülése bécsújhelyi fogságából Lehmann kapitány segítségével, különösen érdekelte a francia közvéleményt. A század vége felé, mikor az ancien régime inogni kezd, mindinkább nő a rokonézés «a lázadó» alakja iránt, akit a lappangó és kitörésre váró jakobinizmus is csodál. Kalandos menekülése pedig legendás hőssé avatta. A Pièces Intéressantes et peu connues pour servir à l'histoire et à la littérature par M. D(e), L(a), P (lace). A Bruxelles, 1787. Tome V. a 351—359. oldalon elbeszéli Rákóczi menekülését. Ez anekdota, mely nálunk még ismeretlen, majd forrása a későbbi Thököly—Rákóczi drámai műveknek, mert fővonásaiban úgy exponálja a történetet, ahogyan a színpadon fogjuk látni. A menekülés különleges énekesműfajnak, a «Rettungsoper»-nek kedvelt tárgy¹a. Bouilly e témakörben nagyszerű szövegeket tudott írni. Tőle való Cherubini Les deux journées-ének (magyarul, német címe után: «A vízhordó») és Paer Leonore ou l'amour conjugal-jának szövege, utóbbiból készült Beethoven Fideliójának librettója.

Az Anecdote szerzője szerint Rákócziné szép, szellemes, élni vágyó nő, aki még a papokra is hatni tud, hogyan bírna akkor Lehmann kapitány, Rákóczi börtönének őre és Lehmann fiatal fivére, aki lovagi szolgálatra

mindig kész, ellentálni a bájos fejedelemnének? így jelenik meg a nobilis galantéria, mint az események mozgatója. Rákócziné gyémántokkal ékes dobozban elküldi arcképét Lehmannnak, mire a kapitány megengedi, hogy a fejedelemné egy éjet együtt töltsön férjével a börtönben. A császárné engedélyével Mariendal búcsújáráhelyre megy, tizenkét mérföldre Béctől; ahol találkozik Lehmann kapitány fivérével. Segítségével parasztlánynak

öltözve bejut a várba, miközben kény telén tűrni az őrtálló katonák megjegyzéseit, akik azt hiszik, hogy ez a parasztlány is pásztoróra siet a kapitányhoz.¹³³ A hitvestársak boldogan omланak egymás karjába.

A meneküléshez szükség van a kapitány fivérére is. A fejedelemné is megnyeri, sokat sejtető ígérettel: «d'une proposition assaisonnée de toutes les graces faites pour lui inspirer les espérances les plus flatteuses». Rákóczi lovásznak öltözik és a kapitány fivérének tisztkábat ját viszi ura után. Sok veszedelmen keresztülvergődve, végre kijut a várból és számtalan viszontagság után elérkezik Lengyelországba. A fejedelem sajnálta, miért nem vette reá Lehmann, hogy kövesse,

LEHMANN
ou
la Tour de Neustadt
OPÉRA EN TROIS ACTES

Paroles
de B. J. Marsollier.

MUSIQUE
DE DALAYRAC.

représenté sur le Théâtre de l'Opéra Comique, Paris le 21 Février 1808 (2e représentation.)

Cote 48

A PARIS

Chez Mre ERARD Rue du Mail N° 27.

Propriété des Editeurs. Enreg^{is} à la Bibliothèque N^o

Dalayrac: Rákóczi tárgyú operájának címlapja.

mert másnap fölfedezték a szökést, a kapitányt letartóztatták és néhány nap múlva kivégezték. A fiatalabbik Lehmann Bécsbe sietett, hogy jelentse a fejedelemnének a szerencsésen sikerült szökést. A fejedelemné segített, hogy életét biztonságba helyezze. Elnyerte-e remélt jutalmát? A diszkrét francia író kitérően felel e kérdésre: «Peut être l'auroit-il fait souvenir du prix qu'elle avoit attaché à ce service, si cette évasion n'eût pas été connu à Vienne et ne l'eut forcé de ne songer qu'à mettre sa vie en sûreté.»

Ez anekdota az egyik forrása Marsollier: Léhéman ou la tour de Neustadt című opera comique szövegének, mely Dalayrac zenéjével a 10 év Frimaire 2i-én (1801. nov. 12.)¹³⁴ került színre. Lehmann¹³³ itt már nem a gáláns lovag, de energikus, bátor férfi, Rákóczi fegyvertársa. A személyek között találjuk Beresini lengyel tábornokot (Bercsényit) és Amélinát (allúzió Amália fejedelemnére.) Elhagyott, sziklás tájékon rejtőzik Frédéric Ragotzi Lehmannal együtt,

PERSONNAGES

ACTEURS.

FÉDÉRIC RAGOTZI, Prince souverain,
et chef des braves Hongrois, amant
d'Améline

GASPARIN.

LÉHÉMAN, Capitaine, et ami du Prince
Fédéric Ragotzi, homme plein de courage
et d'énergie

RIZICOURT.

AMÉLINE, fille de Léhéman, et amante
du Prince Fédéric Ragotzi

MME SÉTO.

BERESINI, Général Polonois

PRÉVOT.

JONNER, sergent

GORGET.

SORBAC, capitaine

PAULIN.

WARNER, officier autrichien

PHILIPPE

RÉICH, soldat brunois.

DARCOURT.

Soldats autrichiens.
Soldats hongrois

La Scène se passe, au premier acte, dans un beau paysage situé de Neustadt. Au second,
dans l'intérieur du château, et au troisième dans le bois, et aux environs.

Dalayrac operájának szereplő személyei.

parasztnak' öltözve. Megvitatják a helyzetet. Lehmann születése óta sohasem hagyta el urát. Emlegeti a török szövetséget, a nagyvezér firmánját. «Ragotzi prince souverain, vaivode de Transilvanie et chef de ces braves hongrois qui ne pouvaient plus supporter les prétentions de la maison d'Autriche, se sont décidés à périr plus tôt que voir anéantir leurs antiques et respectables privilèges.» Az osztrák zsoldosok elől menekültek. Lehmann elküldi leányát, Amélinát, aki Rákóczi szerelmese, tudja meg, mi van Beresini seregével?

A háttérben kunyhó, melyben elrejtve Rákóczi ruhája, a Tequeli-légió uniformisa. Rákóczi a kunyhóba megy, hogy átöltözzék, ezalatt osztrák katonák jönnek, a menekülő Rákóczit keresik «qui aidé des conseils et du courage du capitaine Lehéman veut se faire roi de Hongrie» s be akarnak menni a kunyhóba. Lehmann cselhez folyamodik, azt mondja, hogy Rákóczi egy ciszterna mélyén rejtőzik. Amíg a katonák a ciszternával bajlódnak, Rákóczi megszökik. Lehmann felfedi kilétét a katonák előtt, akik svájciak és örömmel állanak a fejedelem ügyének szolgálatába. Ágyúlövés jelzi, hogy Rákóczit elfogták. Valamennyien elsietnek, a visszatérő Améline üresen találja a kunyhót. A dombtetőről letekintve látja atyját elvonulni a katonákkal. A II. felvonás a neustadi várban történik. Az elfogott Rákóczi itt van, de nem tudják kilétét. Ide érkezik Lehmann is a svájci származású katonákkal, ég a vágytól megtudni, mi történt urával. Inni kezd a várbeliekkel s reméli, hogy a bor megoldja nyelvüket. Ő maga is ittasságot színlel. A parancsnok szembesíti Rákóczit Lehmannal, aki a Thököli-légió tisztjének mondja a fejedelmet. Az örök a szép Améline kedvéért elalszanak, hogy a lány találkozhasék szerelmesével. Rákóczira csak közönséges fogolysors várna, de egy osztrák tiszt felismeri. Az együttes kérdi

*Quel est son sort?
La mort.*

A császáriak szívében nincs irgalom a magyar lázadó iránt. Bosszúállóan hangzik a vendetta kórus:

*Oui, c'est notre ennemi
Point de pitié, point de clémence!
Secondez nous,
Obéissance
Vengeance!*

A III. felvonás színhelye a neustadi vár előtere. A torony rácsos ablakán át belátunk a vár belsejébe. Lehmann megtudja, hogy Lipót császár elrendelte, hogy még az este gyilkolják meg Rákóczit, mikor a harang hármat kondul, álmában szúrják le a fejedelmet. Az egyik ő, aki életét köszöni Lehmannak, felajánlja, hogy megszökteti, de a húséges barát hallani sem akar arról, hogy ura nélkül meneküljön. Nincs veszteni idő, nyolc is elmúlt már, bemennek a toronyba. Ezalatt megérkeznek Améline, Beresini és a magyar összeesküvők, parasztoknak öltözve:

*Nous le sauverons
Ou nous périrons
Tous pour le défendre!*

Lehmann ruhát cserél Rákóczival.¹³⁶ A fejedelem álöltözetben az ablakból létrán leereszkedik. Lent Améline várja, aki nem ismeri fel, szemére hányja «atyjának», hogy most hagyja el a fejedelmét, mikor az orgyilkosok jönnek.

Rákóczi előtt megvilágosodik a rejtély, miért cserélt Lehmann vele ruhát. Visszasiet a létrán, mire az ablakhoz ér, az orgyilkosok éppen Lehmannra akarják vetni magukat. Rákóczi pisztolyt szegez reájuk. Lehmannal együtt lefegyverzi őket és a várakokba taszítja. Ekkor Beresini és csapata megostromolja a várat. Rákóczi kinyitja a vár kapuját a magyarok előtt. Améline boldogan borul Rákóczi keblére. Záró együttes:

*Rangez vous
Près de nous
Vous tous
Qui détestez la tyrannie
Les Hongrois aujourd'hui
En sauvant Ragotzi
Ont sauvé leur patrie.*

Ez a szöveg iskolapéldája a századvég melodramatikus opera comique-jának, mely bővelkedik izgalmas és érzelmes jelenetekben, cselszövésben, látványosságban, átöltözésben, pantomimiában, deus ex machinában és más ilyen színpadi hatásban. Dalayrac a műfajnak Grétry és Boieldieu mellett legkiválóbb mestere, aki ebben a művében is érzelmes románcaival tűnik ki. Ragotzit citoyen Gavaudin, Lehémannt Rézicourt és Amélinát Madame Scio, a francia énekes színpad három kiválósága adta. Az egykorú sajtó nagy elismeréssel szól az újdonságról. A «*Courrier des Spectacles*» (21 Frimaire an X.) nem tud meghatóbbat, patetikusabbat elképzelni, mint a harmadik felvonás, igen dicséri a kórusokat és Améline nagy⁷ áriáját. A «*Journal de Paris*» (24 Frimaire, an X.) «roman théâtral»-nak nevezi a darabot s szintén a III. felvonást mondja a darab fémqoontjának s legértékesebb részének. De rámutat a lélektani ellentmondásokra és valószínűtlenségekre. «Mille et une invraisemblance» alkotja a darab bonyodalját. Lehmann nem más, mint Blondel és Ragotzi mint Richárd, (Grétry Oroszlánszívű Rikárdja, kinek apródja Blondel). Neki is igen tetszetek a kórusok. Dicséri a díszleteket, kivált a neustadi vár gótikus termét. Legbehatóbb és legérdekesebb a *Journal des Débats* cikke (23 Frimaire, an X.). «Une pièce à grand fracas, à grand spectacle, à grands chœurs, à évolutions militaires. Une pièce pathétique, héroïque, tragique.» A darab fárasztóan bonyodalmas és igen valószínűtlen. Nem fontos, hogy a darab képzelet szülötte vagy történeti esemény. Az orgyilkosság eszméje nem válik dicséretére Lipót császárnak, de a szerzőnek sem. A II. felvonásban, mikor Améline kérésére az örök horkolni kezdtek, hogy a szerelmesek találkozhassanak, a közönség hangosan kacagott és füttyölt. Végül a bíráló a konzulátus reakciós szellemében pálcát tör Rákóczi fölött. «Le prince Frédéric Ragotzi. . . n'étoit qu'un factieux qui trompoit les peuples sous le prétexte de la liberté, car c'étoit un bien pour la Hongrie que la couronne y devînt héréditaire.» A nagy forradalom viharától összerázott Franciaországban már előrevetette árnyékát a restauráció szelleme. Egyébiránt a darab

— mondja a bíráló — egyike Dalayrac legsikerültebb alkotásainak, melynek sikere azonban nem belső értékében rejlik, hanem sokféle hatásában.

Dalayrac operájának befolyása alatt írta Pixérécourt híres melodramáját «Tekeli ou le siège de Mongatz» (1803., dec. 29.).¹³⁷ Bár a konzulátus levegője sehogysem kedvezett a törvényes hatalommal szembeszálló «rebellis»-nek, ez a darab mégis egyike a századeleji legnépszerűbb színpadi műveinek. Mindjárt kezdetben betiltották, mert a Pichegru-féle összeesküvés dicsőítését látták benne, csak mikor Pixérécourt tisztázta magát a vád alól és Cadoudalt kivégezték, folytathatta a darab színpadi pályafutását. «Tekeli» különben olyan népszerű tragikus hős lett, hogy «Kikiki» címmel paródiát írtak róla.¹³⁸ Pixérécourt «L'es Mines de Pologne» című darabjában is szerepel Ragotzi, de csak mint «chef des cosaques».

Az idő múlásával a nyugati közönség szemében a magyar szabadság két hősenek alakja összeolvad. Senki sem mutatott erre reá, mert nem ismerték a vonatkozó műveket. Pixérécourt, kinek kedvelt zeneszerzője Dalayrac, — életrajzát is megírta — Marsollier motívumait használta fel Tekeli-jében. Viszont Pixérécourt hatása alatt írja meg egy besançoni színgazgató, Claparède, Bmeric ou les Hongrois című Thököly-operáját, mely Péterváron kerül bemutatásra s ott is jelenik meg.¹³⁹ A darabnak nem akadtam nyomára Párizsban s eddig a volt cári udvari színházak könyvtárában és levéltárában sem. Quérard említi,¹⁴⁰ úgyszintén a Soleinne-féle katalógus is.¹⁴¹ Pétervári színrehozatala maradandó hatást gyakorolt egy kiváló francia koreográfusra, aki Rákóczi pantomimját ír belőle.

A napóleoni századforduló egyik legzseniálisabb balletművésze Charles Louis Didelot, reformeszméi nem egyszer vetekeednek Nővérre táncnőzőfiájával, technikai újításai Vestrisével és Viganóéval.¹⁴² Az egykorú orosz irodalom a legnagyobb rajongással emlegeti Didelot-t. Puskin az Anyeginben többször magasztalja, Griboiedoff és Derjavin szintén. A ballet Byronjának is nevezik. Az anakreontikus és mitológiai ballet mellett mestere volt a történeti balletnek is, igen szerette a romantikus és történelmi meséket. Nemcsak a testtechnikát, a lábmechanikát, a mozdulatművészetet, de a tragikus mímélést is a tökéletesség eddig nem ismert fokára emelte. Külön dicséretet érdemel csoportplasztikája. Nagyszerűen értette, hogyan kell a festőművészet remekait feloldani koreografikus mozgásban. Didelot koreográfiája szintetikus művészet, mint a modern orosz ballet.¹⁴³

1811-től kezdve Angliában találjuk, ahol a King's Theatre Haymarket balletévadját, a french seasont vezeti. Angliai tartózkodása alatt írta «L'chaumière hongroise ou les illustres fugitifs» című balletet. B darab szövege egészen a legutóbbi időkig ismeretlen volt. Soleinne-nek, a XIX. század első felében a francia színpad nagy gyűjtőjének könyvtári katalógusában (II. kötet) ugyan fel van említve (2966. sz.) zeneszerző nélkül. Ez a példány elveszett, sem a párizsi nemzeti könyvtárban, sem az Arsenal Rondel-féle gyűjteményében, ahová került Soleinne anyagának jó része, nem talál-

ható. Hasztalan kerestük a British Museumban, a Victoria and Albert Museum színházi gyűjteményében, valamint az orosz könyvtárakban, pedig Oroszországban négy évtizedig volt műsoron. Két év előtt a londoni francia évad anyaga után kutatva, a párizsi nagy Opera könyvtárának még fel nem dolgozott anyagában J. G. Prodhomme igazgató segítségével megtaláltam a szövegkönyv egyetlen, ez idő szerint létező, példányát, melynek alapján ismertetem a darab szövegét.¹⁴⁴ Címe: «The Hungarian Cottage or The

Illustrious Fugitives.» «A grand-heroi-comiq Ballet in three acts composed by Monsieur Didlot. As performed at The King's Theatre Haymarket. April the -6th, 1813. The music by Mr. Venua, the scenery by Mr. Grieve, the machinery by Mr. Ronaldson, the dresses by Mr. Ravani and Mr. Robinson. After Designs and under the Direction of Monsieur Boisgirard. London printed by J. Bretell. Rupert street, Haymarket and sold at the Opera house and no where else, 1813. Price one shilling.» Most ugyanez a cím franciául, minthogy az egész szövegkönyv két-nyelvű.

Charles Louis Didlot.

Didlot balletjei elé rendszeren hosszabb előszót ír, mely mindig érdekes. A Hungarian Cottage előszava is megfelel a várakozásnak. Idézzük belőle az alábbiakat: «In the reign of Leopold Ignac, Count Francis Ragotski, married the daughter of Count Serin, by whose persuasions he engaged in a conspiracy raised by the latter with Frangipani, Nadasti, Tattenbach etc. against the Emperor. Count F. Ragotski was appointed commander of the rebels, who had offered to place Hungary under the protection of the Porte to receive garrisons and shake of the Yoke of the Emperor. Being disconcerted in their project and measures, the malcontents, beaten in every quarter found themselves compelled to surrender. Count Serin was taken and led prisoner to Vienna, whence he wrote to his son-in-law advising him to submit

to the Emperor. Through the means of his mother, Ragotski obtained his pardon which he received from the hand of his Sovereign. His Imperial Majesty sent garrisons into the states of the Count.»

A ballet meséje — Didelót szavai szerint — nagyrészt Claparède Kmeric című egyfelvonásos operájából való, melyet Péterváron látott (a darab címét így idézi Emeric ou les Hongrois). Első gondolata, hogy Claparède operájából írjon Thököly balletszöveget,¹⁴⁵ de a két alak jelleme — mint mondja — egyezik: mind a ketten felláztak a császár ellen, történetük is nagyjában hasonló. «A szerencsés befejezést a ballet természetéhez megfelelőbbnek találtam. Claparède ötleteiből néhányat felhasználtam, így a paraszt' féltékenységét, melynek következtében felfedezik Rákóczit stb.» (Az eltérésekre és egyezésekre, melyeket Didelot részletesen felsorol, éppen úgy Pixéré-courtból való kölcsönzéseire más alkalommal fogunk rámutatni.) Az első felvonás Didelot alkotása, míg a második túlnyomórésztben Claparède művét követi. A Hungarian Cottage-t Didelot nem a londoni balletévad megnyitására írta, mely alkalomra eredetileg kiállításos orosz balletnek kellett volna színrekerülnie, de a színház gazdasági helyzetében nem volt lehetséges nagy kiadásokra gondolni,¹⁴⁶ így azt el kellett halasztani s a későbbre tervezett Hungarian Cottage-el nyitottuk meg az évadot. Végül hangsúlyozza Didelot, hogy a mese természete miatt darabjában több a mimodramatikus, mint a koreografikus elem. A heroi-comic kifejezés szemben a heroi-tragic-kal nem csak a komikus jelenetekre célzás, de a szerencsés befejezésre.

Szıklás erdélyi tájékon indul a cselekmény, háttérben az obligát kunyhó, mely Paul et Virginie óta nagy szerepet játszik az európai irodalomban. Császári katonának adják, hogy 3000 aranyat kap, aki élve elfogja Rákóczi grófot. Rodrigue az öreg katona (Lehmannról mintázva) könnyezve olvassa a védőj hirdetésnyit, melyet egykori generálisa fejére tűztek ki. Alig néptelenedik el a színpad, holtfáradtan, éhségtől kimerülve megérkezik Rákóczi, nejével és kis gyermekével, aki boldogan majszolja a parasztok által ott hagyott kenyeret. Hirtelen zaj hallatszik, a gyermek a cserjésbe rejtőzik. Katonák jönnek és el akarják fogni a szökevényeket. Rettentő küzdelem, «a dreadful battle», keletkezik, melyből Rákóczi és neje kerülnek ki győztesen, a földet osztrák katonák hullái borítják, de Rákócziék is ájultan rognak össze. Rodrigue leánya, Mouska visszatérőben a mezőről, meghallja a kis fiú félnék kiáltását s reátalál Rákócziék félig kihült testére. Életre téríti őket s mind bemennek a kunyhóba.

A II. felvonás a kunyhó belsejében játszódik. Rodrigue éppen szomorkodik volt generálisa sorsán, aki egykor a csatában megmentette életét, mikor belép a fejedelmi pár. Tábornok és katona boldogan ismernek egymásra. Rákóczi elhatározza, hogy levélben kegyelmet kér a császártól, a levelet vigye el neje, aki azonban nem akarja elhagyni férjét. A gyermek fogja átadni a levelet, akit Rodrigue kísért útjára. Rákóczi a kunyhóba bezárkózik Mouskával, míg neje egy másik szobáskában lepihen. Megérkezik azonban Mouska.

Szerelmese, a féltékeny Frederic, aki roppant elkeseredik, mikor Mouska nem akarja beengedni a kunyhóba. Az ablakon keresztül látja, amint egy férfi rejtőzik el a padlásszobában.

Dühében elszalad a katonáért, akiknek elmondja, mit látott. A katonák sietve jönnek és át akarják kutatni a kunyhót. E pillanatban előjön rejték helyéről nem a Frederic által remélt fiatalember, de Rákóczi. Mouska csendesen sírdogál. A parasztleány most eszmél reá jóvátehetetlen hibájára. A zajra megjelenik a grófné is. Rákóczi a katonák kérdésére azt feleli, hogy futár, aki a táborba igyekszik. Hogy eltereljék a katonák figyelmét, inni, majd táncolni kezdenek. Rákóczi és Rákócziné magyar táncot járnak. Végére érnek a táncnak, mikor hírnök jelenti, hogy ütközet nyomaira, katonák holttestére akadt, s hogy Rákóczi a kunyhóban rejtőzik. A szeméyleírás alapján felismerik. Míg a katonák tanácskoznak, Rákóczi visszavonul rejték helyére. Ajtaja elé őrt állítanak, akit Rodrigue családja leitat. Frederic bánja előbbi meg gondolatlanságát. A részeg őr kalapját, kabátját és puskáját átadja Rákóczinak, aki csendesen lejön. B pillanatban megjelenik egy őrmester, észreveszi, hogy az őrt leváltották. Felmegy a padlásszobába, mialatt a gróf és a

KING'S THEATRE, HAYMARKET
Mrs. MATTOCKS'S NIGHT.
(Late of the THEATRE ROYAL, COVENT-GARDEN.)
 Mrs. MATTOCKS has the honor of announcing to the Nobility and Public in general, that
Madame Catalani and Sig. Tramezzani
Mrs. Dickens and Mr. Braham
 have, in the handsomest manner, offered to sing for her Benefit.
This present MONDAY, 23rd MAY, 1813,
 Will be performed Mrs. MATTOCKS's Company at the

WONDER.

Don Lopez Mr. MARSHALL, Don Felix Mr. RAE, his first appearance in that character
(Of the Theatre Royal, Drury-Lane - 4th P. 1812.)
 Don Pedro, Mr. QUICK, *(late of the Theatre Royal, Covent-Garden.)*
 Colonel Rubin, Mr. HOLLAND, Friedrich, Mr. BRINGTON,
 Alguazil, Mr. MADDOCKS, Gibby, Mr. PALMER,
(Of the Theatre Royal, Drury-Lane - 4th P. 1812.)
 Lafranco, Mr. FAWCETT, *(late of the Theatre Royal, Covent-Garden - by permission)*
 Habetia, Miss SYDNEY,
 Flora, Mrs. GIBBS, *(late of the Theatre Royal, Covent-Garden - by permission)*
 Isis, Miss SCOTT, *(late of the Theatre Royal, Drury-Lane - by permission)*
 Donna Violante, Mrs. JOHNSON,
(Of the Theatre Royal, Covent-Garden - by permission.)
 Previous to the Play, MOZART's celebrated Overture of Zauberpflote.
 At the END OF THE FIRST ACT, DONIZETTI'S

Robin Adair, by Mr. Braham.
 END OF ACT II.
The Soldier tir'd, by Mrs. Dickens.
 END OF ACT III.
Cavatina, Signor Tramezzani (Pucitta)
 END OF ACT IV. THE GRAND NATIONAL AIR OF
Rule Britannia by Madame Catalani.
 Mr. WEICHEL has most kindly offered his assistance in the Overture & Songs.
MRS. MATTOCKS
 having been graciously collected by their singing the things it her duty to oblige, once more to make
 her appearance on the Stage, will attempt to restore her personal Thanks to the Public at the end of
 the Play.
 After which, by permission, Miss SMITH *(of the Theatre Royal, Drury Lane)* will recite
Collins's ODE on the Passions—with appropriate Music.
 To conclude the Performance of Mrs. MATTOCKS, with the New and most comic Ballet, called
La Chaumiere Hongroise;
Ou, Les Illustres Fugitifs.
 Composed by Mr. DIDELOT, Ballet Music by Mr. FAYEA, THE SCENERY by Mr. GREVE,
 in which will be introduced the beautiful Overture
Hungarian Dance by Mr. & Mad^e Didelot
 Principal Dancers,
Mr. Veltris, Mr. Didelot,
 Mr. NOBLE, Mr. BOURDIN,
 Monsieur BOISGRARD, Maître BYRNE,
 Miss SMITH, Miss LUPPINO,
 Miss TWAMLEY, Miss MORI,
And Madame Didlot,
 who, with the whole Corps de Ballet, have most handsomely offered their assistance.
 PIT & GALLERY as Usual. Boxes to be taken, and Tickets had at Messrs.
 JOHNSON'S, Old Bond-street; and at the Opera-office, Haymarket.
 The Doors will be open at HALF past FIVE, and the Play begin precisely at HALF past SIX.
 Printed by E. Moxon, S. B. Rowland, London.

A Rákóczi-ballet londoni előadásának címlapja.

A részeg őr kalapját, kabátját és puskáját átadja Rákóczinak, aki csendesen lejön. B pillanatban megjelenik egy őrmester, észreveszi, hogy az őrt leváltották. Felmegy a padlásszobába, mialatt a gróf és a

grófnő megszöknek. Az őrmester riasztó lövést ad le. A katonák reátámadnak Fredericre, aki büszkén vallja be, hogy ő szöktette meg Rákóczit. A nagy lármára Rákóczi, veszélyben sejtve híveit, visszatér. Új csapatok érkeznek. Szuronyt szegeznek Rákóczira. Örömkialtás hangzik: Rodrigue érkezik Rákóczi fiával, ki atyja megkegyelmezését hozza. Nyomukban katonák: joy, happiness and gratitude. Térden állva adnak hálát a Mindenhatónak. A III. felvonás a császári táborban játszik, ahová Rákóczi és hívei megérkeznek. Lipót császár elhagyja sátrát, személyesen indul vendége fogadására, átnyújtja neki kardját, visszaadja címeit és elhalmozza kegyének számtalan jelével. Rákóczi Rodriguet és leendő vejét is bemutatja a császárnak, aki kegyesen felszólítja őket, lépjenek be hadseregébe, s kardot és rangot ad nekik.

A nagy forradalom után jelentkező ellenforradalmi szellem valamennyi országban érezte hatását. A konzulátus légköre is reakciós, az orosz abszolutizmus, de még az angol monarchizmus levegője is. Didelot gondolatvilága, írói egyénisége e három milieuban formálódott. Így nem lephet meg, hogy a hollywoodi happy endekre emlékeztető naivitással békíti ki az erdélyi grófot Lipót császárral. Rákóczit, a legnemesebb szabadsághóst, Kurópa jól ismerte, alakjára nem lehetett árnyékot vetni. De a forradalom után nem volt tanácsos, sőt szabad, hogy Rákóczi, aki a törvényes uralom híveinek szemében mégis csak «lázádo» volt, diadalt arasson, még olyan retrográd uralkodó fölött sem, mint az osztrák császár.

A bonyolult cselekmény filmgyorsasággal pergő drámai szituációira ezúttal nem vesztegethetünk időt. Didelot balletje táncos dráma, 'Nővérré kifejezése szerint ballet d'action, Vignanoé szerint coréodrame. Számunkra legérdekesebb része: Rákóczi és neje magyar nemzeti tánca. Didelot előszavában a következőket írja: «I have reserved for Madame Didelot and myself to introduce in the course of the performance a pas truly national (igazi nemzeti táncot) . . . this pas being an absolute exception to the general rules of our arts». Didelot nem vetette papírra táncait stenokoreografiai jelekkel, mégis nyilvánvaló, hogy Didelot itt magyar táncról beszél, olyan táncról, mely abszolút kivétel a táncművészet általános szabályai alól. A magyar szellemi expanzivitásnak, a magyar gondolatnak a magyar katona az első harcosa és terjesztője. A magyar katona kosztümje és tánca nyomán terjed a magyar nóta és a magyar gondolat. Két nagy tánc hullám gyűrűzik ki Magyarországból. Az egyik Bécsen és Itálián keresztül ér Párizsba. A másik Lengyelországon át Oroszországba, ahonnan Londonba jut. A pétervári kadétiskolában (Górnai Kadetsky Korpus) Ardalion Iván emlékiratainak tanúsága szerint, már a század elején táncolták nyilvános alkalmakon a vengerskaja-t, a magyar táncot.¹⁴⁷ Itt láthatta meg Didelot és stilizálva felhasználta balletjében. Stílusában a barokk tánc hungarizmusok keveredhettek verbunkos motívumokkal.

A Hungarian Cottage zenéjét Venua írta, a Londonban élő olasz származású francia zeneszerző, kiről érthetetlenül Grove nagy munkája nem

tud, még kevésbé a német bibliográfiai munkák. Fétis azonban ezúttal sem hagy cserben. Venua, mint a King's Theatre balletkarmestere, mintegy hatvan éven keresztül nagyon sok balletet írt, néhányat Didelot szövegére és koreografiájára. A British Museum zenei gyűjteményében harminc művét találtam, köztük a Hungarian Cottage zongorakivonatát, (Press mark from the General Catalogue: h 803 a/1), melyet a címlap «much admired hungarian ballet»-nek mond. Zenéjében melodramatikus, helyzetfestő részletek váltakoznak táncszámokkal. Jelentéktelen, sablonos balletmuzsika, melynek tematikájában nincs magyar dallam. A magyar táncszám címe: Pas Hongrois danced by Mr. and Mad. Didelot. Sem itt, sem a parasztki mulatságában (Rejoicement of the villagers) nincs magyaros vonás.

A Hungarian Cottage bemutatóját nem a szövegekönnyvön jelzett április 6-án tartották meg, de április 17-én. A Times már március 22-én jelenti, hogy a darab előkészületben van. Mozart dalművével, La elemeza di Titoval egy estén került előadásra. Április 20. száma részletesen szól az újdonságról: the dances were mostly new and pretended to be reel Hungarian: be that it is may they were very fanciful and elegantly fantastic. A The Courier (ápr. 22.) szerint A Rákóczi kettős, «in a style perfectly new to us but in the old fashion

LA CHAUMIERE HONGROISE,
(OU LES
Illustres Fugitifs.
The much Admired
HUNGARIAN BALLET,
Composed by *Mons. Didelot.*
and Performed at the
KING'S THEATRE HAYMARKET.
The Music Composed & Arranged
for the
Piano Forte
with a **FLUTE** Accompaniment ad libitum.
BY
F. VENUA.

LONDON.

Published by Falkner & Christman (late Kelly's) Pall Mall.
of whom may be had by the same Author

<i>Zephyr Instantane</i>	7. 6	<i>also the New Opera of L'Erosina di Reali</i>
<i>La Rosier</i>	10. 6	<i>(Composed by G. Ferris)</i>
<i>La Fiance di Golanide</i>	7. 6	<i>and the Whole of the New in R. T. A. to be had.</i>

Ent at the Hall Price 10/6

F. Venua Rákóczi-balletjének címlapja.

of Hungary». E bírálatokból kétségtelen, hogy az egész ballet koreográfiája magyar stílusú volt. Rákóczit Didelot táncolta, neje szerepét Mad. Didelot, leánynevén Rose Colinet francia táncosnő. A darab igen nagy sikert aratott, a magyar kettőst megújrázták, április folyamán még négyszer ment, májusban tizenegyszer, «mikor véget ért az évad. A következő években is műsoron volt. A Rákóczi pantomímia igazi nagy sikerét Oroszországban aratta. Didelot

1816-ban visszatért Pétervárra, ahol már 1817. december 17-én színrekerül műve *Vengerskaja Chidjina* címmel az *Eremitadnij Teaterben*, pazar kiállításban, mely ezeröttszáz rubelbe került.¹⁴⁸ A színlap külön feltünteti, hogy a felvonulásokat és a csatákat Valvule rendezte, a díszleteket Martynoff tervezte, a kosztümöket Babini. Rákóczi szerepében a kor egyik legkiválóbb táncosa Auguste Poireau lépett fel, Rákócziné Eugénia Ivanova Koloso va volt, Mousskát Natália Likhoutina, Rodriguet Ivan Ivanovics Ebergard adta. Az orosz kritika lelkesedéssel magasztalja Didelot balletjét. Raphail Zoloff neves orosz író kérde a *l'Observateur du Nord* című újságban (1817, 25. sz.), hogy sírt-e valaki az előadás alatt? «Sziklából kell lennie annak, aki nem sírt». A ballet a legmeghatóbb drámák közé tartozik, nagyszerű a jellemek beállítása. Zoiloff is összeesküvőnek találja Rákóczit a törvényes király ellen, aki azonban megbánja bűnét s ezért bocsánatot nyer. A cárizmus idejében nem is várhatunk más felfogást. Egyetlen európai színpad sem dicsekedhetik olyan művészekkel, — írja Zoiloff — mint a pétervári. Egy kis gyermek is nagy feltűnést keltett Rákóczi fiának szerepében. Piméne Arapoff is hangsúlyozza, hogy a *Vengerskaja Chidjina* dráma. Az oroszok realizmusra törekvése erősen aláhúzta a cselekmény drámai mozzanatait. Ebergard orosz szokás szerint mazurkát is táncolt a darabban. Didelot egyik tanítványa Gluschkovszky átvitte a *Vengerskaja Chidjina* Moszkvába is, ahol az Operában sikert aratott. A Rákóczi-pár szerepében Gluschkovszky és neje léptek fel. Diadalmas további pályafutását elbeszéli Plescejev az orosz ballet történetírója.¹⁴⁹ Didelot 1829-ben összeveszett Gagarin herceg intendánssal, elhagyta Pétervárt és Kiebben telepedett le, hol 1837-ben meghalt, de egész táncosnemzedéket nevelt fel, mely műveit és hagyományait őrzi. Darabja azonban színpadon maradt. A Rákóczi némajáték még 1834-ben is műsoron volt Péter váron.¹⁵⁰

Rákóczi alakja tovább élt Oroszországban. Jött a világosi katasztrófa. — Paskievics herceg jelenthette urának, hogy Magyarország a cár lábánál hever. Rákóczi és a magyar szabadság eszméje ott kísértett az orosz színpadon. Még 1853-ban is, az orosz táncművészet legszebb és legragyogóbb csillaga, Helena Andrejevna a Rákóczi-balletet választja jutalom játékának (feb. 22).¹⁵¹

JEGYZETEK.

¹ Lukinich Imre: Magyarországi ál Rákócziak. Levéltári közlemények. Budapest, 1923. évfolyam.

² Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv történetének kérdéséről. Budapest, 1926. 215. 1. Baldacci Antal jelentése: wo der Ragoczische Geist wieder aufzuleben begann . . .

³ Jósika Miklós: II. Rákóczi Ferencz. IV. kötet. Pest, 1861. 192—193. 1.

⁴ Haraszi Emil: Barokk zene és kuruc nóta. Századok, 1934. évi pótfüzet.

⁵ Ivásd: Terpsichore Musarum Aoniarum Quinta. Darinnen Allerley Frantzösische

Däntze und Lieder etc . . . Wolfenbüttel, 1612. — Gottfried Taubert: Rechtschaffener Tanzmeister oder gründliche Erklärung der Frantzösischen Tanzkunst etc. Leipzig, 1717.

⁶ Marko Miklós: Czigányzenészek Albuma. Budapest, 1896. 19. 1.

⁷ J. B. Altenburg: Versuch einer Anleitung zur heroisch musikalischen Trompeter und Paukerkunst etc. Halle, 1795.

⁸ Girolamo Fantini: Modo per imparare a sonare di Tromba Tanto di guerra . . . Aggiuntovi molte sonate, come Balletti etc . . . In Francfort, 1638.

⁹ Bercsényi nótájával még Napoleon idejében is találkozunk. Bihari is játszott (lásd Ráth Károly cikkét Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, II. kötet, I. füzet, 96. 1.), táncai közé is felvette és Káldy is kiadta (A régi magyar zene kincseiből. 4. sz.).

¹⁰ VIII. kötet, 374. és 412. 1.

¹¹ Thaly: Külömfélék Körössy György feljegyzéseiből 1707—8. Századok, 1888.

¹² Történelmi Tár, 1900. 337.

¹³ Thaly: A hazai képzőművészetek, műipar, nemzeti viselet, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczi Ferenc udvarában és korában. Történelmi Tár. 1882. 570. 1.

¹⁴ Árpád Markó: Les soldats français dans la guerre d'indépendance du Prince François II. Rákóczi. Paris, 1934.

¹⁵ A magyar zene tudományos tárgyalása. Ért. a nyelv, és széptud. köréből. (XV. kötet, VII. 5. 1. sz.)

¹⁶ Thaly: Lengyel képmű Magyarországon és gróf Bercsényi László zenemestere. Századok. 1869.

¹⁷ Márki: II. Rákóczi Ferenc. II. kötet, Budapest, 1909. VIII. fejezet. Rákóczi és a művészetek.

¹⁸ If j. Tsétsi János havi krónikája. Mon. Hung. Hist. Script. XXVII. kötet, Budapest, 1875. 337. 1.

¹⁹ Adalékok a Thököly-és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. I. kötet, Pest, 1872. XVII. 1.

²⁰ Fabó Bertalan: Magyar hadi és katonatáncok (Haraszi Emil: Daliás Idők Muzsikája). Budapest, 1918. 62. 1.

²¹ Koháry István: Haj ki Bánat . . . (Thaly: Adalékok, I. kötet, 196. 1.)

²² A Kurucz Dalok bevezetése.

²³ Sztankó Béla: Pálóczi Horváth Ádám dallamai. Magyar Zenetudomány. Budapest, 1907. I. évfolyam, 1—2. füzet.

²⁴ Szendrey—Kodály: Nagyszalontai Gyűjtés. Budapest, 1924.

²⁵ A Nosza hajdú firge varjú nótának Thaly adta az Erdélyi Hajdú Tánc címet s erre a szövegre Káldy alkalmazta önkényesen Horváth gyűjteményéből a Telekes bocskor gyöngyös kapcza dallamát.

²⁶ Egy kurucz dallam feljegyzései. Zenei Szemle, 1928. évfolyam.

²⁷ Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. Budapest, 1933. 275. 1.

²⁸ Hofkammer Archiv. Hoffinanz Ungarn, exp. 12. oct. 1702. Lukinich Imre szíves közlése.

²⁹ Adalékok. II. kötet.

³⁰ Vasárnapi Újság, 1864. 3. sz.

³¹ Az Őszi Harmat után 2. versszaka.

³² Egy külföldön utazó magyarnak jó Barátjához küldetett levelei. Győrött, 1793- 55. 1.

³³ Hoffer Andre kiadása. Budapest, 1882. 212. 1.

³⁴ A Magyar-Ország gyűléseiben egyben gyűltt Méltóságos és Tekintetes Nemes Rendekhez 1790. Esztendőben tartatott Beszéd most deák nyelvből magyarra fordítva. 1791. 130. 1.

³⁵ Harsányi-Gulyás: Csokonai összes művei. Budapest, é. n. I. kötet.

- ³⁶ Michael Konrad von Heydendorf. Selbstbiografie, ed. Rudolf Theil. Archiv für Siebenbürgische Landeskunde. XIII. kötet (1883). 228. 1.
- ³⁷ Zenei Lexikon. II. kötet, Budapest, 1931. 380. 1.
- ³⁸ La Transylvanie et ses habitants. II. kötet, Paris, 1845. 266. 1.
- ³⁹ Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. I. Jahrg. I. Heft (1887). 112—13. 1. Alte Rakoczy Weise.
- ⁴⁰ A Muzsikának közönséges története. Tudományos Gyűjtemény. 1829. II. kötet, 61. 1.
- ⁴¹ Caecilia. Mainz, 1826. V. kötet, 20. sz.
- ⁴² Márki: Rákóczi legendája és története. Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, 1911. évfolyam.
- ⁴³ Cikke Reményi Ede Rákóczi-indulójáról a Zenészeti Lapokban, 1860. 4. sz.
- ⁴⁴ Ujfalussy Mihály: A Felső Magyar Országai Musika Egyesületnek megismertetése. Tudományos Gyűjtemény, 1831. I. kötet és 1832. IV. kötet.
- ⁴⁵ Merk János: Néhány adat gróf Fay István mint magyar zeneköltő és zongoraművész életéből. 1862. 19. sz.
- ⁴⁶ V. ö. a Zenevilágban (1906. szept. 22.) a Seprődi-Sz. K. B. polémiát.
- ⁴⁷ A Rákóczy-nóta és a Rákóczy-induló. Zenészeti Lapok, 1862. 17. és 18. sz.
- ⁴⁸ Nyílt Levél a Zenészeti Lapok szerkesztőjéhez. U. ott. 1862. 19. sz.
- ⁴⁹ Egy adat a Rákóczy-induló érdekében. U. ott. 1862. 20. sz.
- ⁵⁰ Levél a szerkesztőséghez, u. ott. 1862. 21. sz.
- ⁵¹ Cikke a Pester Lloydban. 1862. 43. és 52. sz. Ábrányi Kornél fordításában.
- ⁵² Bartalus István. Bräuer Ferenc. Jelesebb Zenetanítóink sorozatban. Ország Tükre. 1862. 11. sz.
- ⁵³ Nyilván ez a példány került a Nemzeti Zenede könyvtárába, jelenleg a Széchenyi-könyvtárban.
- ⁵⁴ Zenészeti Lapok, 1862. 22. és 23. sz.
- ⁵⁵ Pester Briefe über Literatur, Kunst, Theater und gesellschaftliches Leben. Pest, 1856. 60—62. 1.
- ⁵⁶ A Rákóczi-indulóról. Zenészeti Lapok (a Vasárnapi Újságból). 1862. 25. sz.
- ⁵⁷ További kutatások a Rákóczy-induló körül. Vasárnapi Újság. 1862. márc. 30.
- ⁵⁸ A Rákóczi-indulót érdeklő közlemények. Zenészeti Lapok. 1862. 31. sz.
- ⁵⁹ Szentgyörgyi Horváth N. vas megyei földesúr kiváló cigánybandát tartott és zenéseit fűvőhangszerekre is (oboa, fagott, trombita) tanította. V. ö. Mátray: A magyar zene és a magyar cigányok zenéje. (Kubinyi és Vahot: Magyar és Erdélyország képekben. Pest, 1854. IV. kötet, 120. 1.)
- ⁶⁰ Wrede: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Wien, 1898. I. Band 345—49.
- ⁶¹ A Rákóczy Indulóról. Zenészeti Lapok (a Debreczeni Közlönyből). 1862. 31. sz.
- ⁶² Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897.
- ⁶³ Vasárnapi Újság. 1862., május 18.
- ⁶⁴ U. ott. 1862., július 6.
- ⁶⁵ U. ott. 1862. 39. sz.
- ⁶⁶ Id. műve, id. kötet, 104. 1.
- ⁶⁷ A magyar zene és magyar cigányok zenéje stb.
- ⁶⁸ Ki volt a Rákóczi nóta és induló valóságos szerzője?
- ⁶⁹ Az Országos Hadi Levéltárban a General Commando aktáiban nincs sem Biharira, sem Schollra vonatkozó adat (Markó Árpád alezredes szíves közlése).
- ⁷⁰ Hajdú első cikke.
- ⁷¹ A magyar zene a XIX. században. Budapest, 1900. VIII. A régi Rákóczi-nóta és induló eredete. 56. 1.
- ⁷² Fabó: A kuruc világ dala és muzsikája. Pesti Napló Rákóczi-Albuma, 1907. 135. 1.

- ⁷³ Tóth Dénes: A magyar népszínmű zenei kialakulása. Pest, 1930. 40. 1.
- ⁷⁴ Urmánczy Nándor szíves közlése.
- ⁷⁵ Urmánczy Nándor szíves közlése.
- ⁷⁶ Galopade Hongroise dansée au Théâtre de la Porte Saint Martin dans le Ballet de la Neige par M. Mazurier et Mlle Mimi Dupuis, arrangée pour le piano par Henry Blanchard (1827).
- ⁷⁷ 1843. Két Garas. XIV. 438. 1.
- ⁷⁸ A falu jegyzője. Pest, 1845. I. kötet, 15g. 1.
- ⁷⁹ A Pesti Magyar Színház 1840., Jan. 27. színlapján már olvassuk, hogy legújabbán megjelent és kapható Wagner József műárusnál, a Servita piacon.
- ⁸⁰ A magyar zene és a magyar cigányok zenéje stb.
- ⁸¹ Érthetetlen, hogy Seprődi János, erdélyi létére, nem szól az erdélyi Rákóczi nótáról dolgozatában: A Rákóczi-nóta és változatai. Erdélyi Hírlap. 1906., november 1.
- ⁸² Kádár Jolán: A Pesti és Budai színészet története 1812—1847. Budapest, 1923. 70. 1.
- ⁸³ Julien Tiersot: La chanson populaire et les écrivains romantiques. Paris, 1931.
- ⁸⁴ Dobroslav Orel: Frantisek Liszt a Bratislava. Pozsony, 1925. — Benyovszky Károly: Liszt Pozsonyban (Muzsika, 1929.).
- ⁸⁵ Correspondance de Liszt et de Madame D'Agoult. Paris, 1933—34. Tome I—II.
- ⁸⁶ The City of the Magyar in 1839—40 in three vols. Vol. III. London, 1840. Chapter XXI. 3409. 1. Ez a munka is az indulót az erdélyi vereséggel hozza kapcsolatba.
- ⁸⁷ Erkel később kiadta még Rákóczy Indulóját «könnyű módszerben» zongorára és 1860-ban «művésziileg alkalmazva».
- ⁸⁸ Lisztnek is van egy könnyű Rákóczi átírata zongorára.
- ⁸⁹ Mémoires de Hector Berlioz comprenant ses voyages en Italie en Allemagne, en Russie et en Angleterre. Paris é. n. Calmann Lévy. 202—217. — A pesti levél majdnem egész terjedelmében magyar fordítása: Hector Berlioz Önéleteírása kiszemelte, fordította és bevezette: Dr. Wildner Ödön. Budapest, 1925., a Documenta Humana-sorozatban. 167—178.
- ⁹⁰ L'Histoire d'un romantique. III. Le crépuscule d'un romantique. Paris, 1913. 96—98. 1927-ben adta ki Boschot Le Faust de Berlioz. Etude sur la Damnation de Faust et sur l'âme romantique c. könyvét, melyben a Berlioz-féle Rákóczi, második, párisi variánsának kékes-színű papírjával akarja bizonyítani, hogy az induló még az 1842-43. években készült Párizsban, mert ugyanaz a papírja, mint a Traité d'Instrumentation-é (1843). A Rákóczi vezérkönyvének hátsó oldalán a Traité d'Instrumentation egyik fejezetének vázlata olvasható. Boschot ezt a bizonyítást, mely különben sem állhat meg, mert Berlioz régi papírt is felhasználhatott, aligha kockáztatja meg, ha tudta volna, hogy Budapesten van a Rákóczi-induló első Berlioz-variánsa. V. ö. még Isoz: Berlioz Rákóczi-jának eredeti kézírata. Magyar Könyvszemle 1913⁴.
- ⁹¹ Jantsy aus Lotz echte ungarische National Tãntze etc. Verlagskatalog der k. k. Hof und Priv. Kunst- und Musikalienhandlung des Tobias Haslinger in Wien (1830). 9. 1., Bibliothek der Gesellschaft der Musikfreunde).
- ⁹² A Nemzeti Színház kiadási naplói ezekről az évekről elvesztek, s így nem állapíthatjuk meg a másoló díját.
- ⁹³ Lásd a Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1847. évre. Kiadták Gilyén Sándor és Gönczy Sámuel.
- ⁹⁴ E levelet először Van Santen Kolf közölte a belga Guide Musical-ban (1890. 49. sz.) Feuilles détachées de la correspondance d'Hector Berlioz, de a zenei idézet nélkül. Utána szintén csonkán Tiersot (Hector Berlioz. Au milieu du chemin. Correspondance publiée par J. T. Paris, 1930. 140. 1.) — Berlioz lipcsei

tartózkodására lásd: Luise Pohl: Hector Berlioz. Leben und Werke. Leipzig 1900.

213 I. V. ö. még: Prodhomme. Hector Berlioz. Paris, 1905.

⁹⁵ Budapesti Zenekedvelők Egyesülete. Fauszt Elkárhozása. Drámai legenda 4 részben, zenéje Berlioz Hectortól. Fordította dr. Várady Antal. Budapest, 1890. Előszó.

⁹⁶ Vingt cinq ans à Paris. Journal du compte Rodolphe Apponyi, par Ernest Daudet. T. IV. 1844—1852. Paris. 1926.

⁹⁷ Jókai Mór önéletrajza s egyéb emlékezések 1825—1904. Beöthy Zsolt bevezetésével. Budapest, 1904. 216. l.

⁹⁸ Budapesti Hírlap, 1911. 3. sz. 19. 1. Szász Károly és Reményi Ede.

⁹⁹ Csak a későbbi, Bárd Ferenc-féle kiadás állott rendelkezésemre.

¹⁰⁰ Tiersot: Hector Berlioz. Le musicien errant. Correspondance publiée par J. T. Paris, 1919.

¹⁰¹ A magyar zene és a magyar cigányok zenéje stb.

¹⁰² Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. Budapest, 1927. II. V. 508. l.

¹⁰³ Márki: Rákóczi legendája és története stb.

¹⁰⁴ Kelley and Upton: Eduard Reményi, Musician, Litterator and Man, az appreciation. Boston, 1906. Magyar vonatkozásokban rendkívül hiányos és pontatlan.

¹⁰⁵ René Martin megállapította a Dollfus szerkesztő hagyatékában talált levelek alapján Cosima szerzőségét. V. ö.: Emile Haraszi: Cosima Wagner et la marche de Rákóczi. (Nouvelle Revue de Hongrie, mai, 1933.)

¹⁰⁶ Tárcája a Moniteur Universelben (1865. április 5.) Reményiről, magyarul szabad fordításban a Zenészeti Lapokban, 1865. 29. sz.

¹⁰⁷ Petz Lajos könyve: Győr zenei élete. Győr, 1930., nem ismeri a győri Berlioz-¹ügyet.

¹⁰⁸ Zapf Antal zongoraátirata elég híven — némi sajtóhibaszerű eltérések kivételével — adja vissza Berlioz zenekarát. Liszt forradalmasító zongoratechnikája még nem terjedt el, így Zapf eszközei is elég primitívek. A trió egy helyén kétütemes trilla fordul elő, mely a partitúrában nem található. Különben Zapf még a nagydob ágyúlövéseit is igyekezett visszaadni a zongorán.

¹⁰⁹ Zenei kéziratok jegyzéke a Nemzeti Múzeumban. Zenei levelek. Budapest, 1921. 229. sz. levél.

¹¹⁰ Bertha Sándor írja (S. I.M. 1907. 15 octobre), hogy 1863-ban, Rómában, Liszt számára lemásolta a Rákóczi-induló zenekari átíratának négykezes letétet, melynek triója pasztorál-stílusú (?) volt.

¹¹¹ Lásd e művek részletes felsorolását: Zoltán Gárdonyi: Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken Franz Liszts. Berlin 1931. (Ungarische Bibliothek.) 62. l.

¹¹² Ábrányi: Az Országos Magyar Daláregyesület negyedszázados története 1867—1892. Budapest, 1892. 132. l.

¹¹³ Az Operaházban 1904. márc. 29-én mutatták be a Fauszt elkárhozását. Ebből az alkalomból Lichtenberg Emil tollából ismertető füzet jelent meg, mely szól a darab történetéről (6—10. l.), de a Rákóczi-kérdést nem érinti.

¹¹⁴ Emlékeim, írta Zichy Géza gróf. II. kötet. Budapest, 1913.

¹¹⁵ Mariancsics Imre: Készül az Operaház ötvenéves története. Budapesti Hírlap, 1929. december 25.

¹¹⁶ Rajzok a török világból. I. kötet. Budapest, 1915. 427. l. — V. ö. még Tóth Béla: Magyar Ritkaságok. Budapest, 1899. XIX. A tároगतó.

¹¹⁷ Történelmi Tár, 1880. 422. l.

¹¹⁸ Monumenta Hung. Script. XXIV. k. 398. l.

¹¹⁹ Magyar Nyelvőr, 23., 84. k.

- ¹²⁰ Curt Sachs: Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens. Berlin, 1915. 170. 1.
- ¹²¹ Musica getuttscht und ausgezogen. Basel, 1511.
- ¹²² Az onomatopeia szerepére az organografiában: Haraszi Emil: Hangutánzás-és jelentésváltozás az egyetemes és a magyar hangszertörténetben. Budapest, 1926.
- ¹²³ A tárogató síp eredetisége. Magyar Nyelvőr. 1918.
- ¹²⁴ Haraszi Emil: A Tárogató. (Daliás Idők Muzsikája. Budapest, 1918.).
- ¹²⁵ Az utolsó török diák maradványai. Közli Szilágyi Sándor. Mon. Hung. Hist. II. Pest, 1867. 290. 1. U. ott. 303. 1. Cincinás.
- ¹²⁶ Kemény János emlékezete. Gyöngyösi összes költeményei. Budapest, 1921. II. kötet, 149. 1.
- ¹²⁷ Mon. Hung. Script. XXXVIII. 81.
- ¹²⁸ Curt Sachs: Reallexicon der Musikinstrumente. Berlin, 1913. — Handbuch der Musikinstrumentenkunde. Leipzig, 1920. — Lavignac—Laurencie: Encyclopédie de la musique. Tome V. Paris, 1922. Az alábbi fejezetek: R. Yekta: la musique turque, 3020 1. le zourna. — CH. Huart: musique persane. 3075. 1. — Rouanet: la musique arabe. 2793. 1. — Francke: la musique au Thibet. 3084. 1.
- ¹²⁹ Hammerich: Das Musikhistorische Museum zu Kopenhagen. Beschreibender Katalog. Kopenhagen, 1911. No. 122: Kleine ungarische Taragato in C. Schallbecher aus Metall, der dem Instrument winkelrecht angesetzt ist.
- ¹³⁰ Szilágyi Lajos írja (Debreceni Közlönyből Zenészet Lapok 1862. 31. sz.), hogy fiatal korában Biharban hallott Sós András nevű öreg tárogatóst, aki a Rákóczi-nótát játszotta hangszerén. Sós András anyja leánya volt Boné Andrásnak, aki tárogatósa volt Darabont Jánosnak, Rákóczi alatt Várad várkapitányának. Sós tárogatójának tokjára reá volt vésve: Darabont János, 1705.
- ¹³¹ Schunda József: A cimbalom története. Budapest, 1906. Függelék: A tárogató.
- ¹³² Haraszi Emil: Wagner Rikárd és Magyarország. Budapest, 1916. 430. 1.
- ¹³³ Rákóczi önéletrajzában (Dömján Elek fordítása. Miskolcz, 1903.) Rákócziné parasztöltözetben megy a várba, ahol Kertzel ezredes sógornőjeként fogadja, éjszakára mint örömlány kap engedélyt, hogy a foglyot szórakoztassa.
- ¹³⁴ Hevesi András említi a darabot: A magyar vonatkozású francia szindarabok bibliográfiája (Magyar Könyvszemle, 1929.). — Marsollier-Dalayrac műve Hollandiában is színrekerült: Lehman of het kasteel van Newstadt, historisch Zangspiel. Amsterdam, 1813. — Marsollier szövegét Ferdinand Pillvitz is megzenésítette: Lehmann, ein Tag der Gefahr, bemutatták Brémában 1829. febr. 4-én. (Riemann: Opern Handbuch. Leipzig, é. n.)
- ¹³⁵ Lehmann nevét eltorzított alakban találjuk a francia munkákban. A Histoire du Prince etc. Deheman-t (36. 1.), később Heman-t (49. 1.) ír. A Histoire des revolutions etc. Leyman-t (158. 1.) mond.
- ¹³⁶ Marsollier ebben a jelenetben a Histoire des revolutions nyomán halad, (Tome I. 158—60.). A gyertyakeresést is átveszi (lásd önéletrajz), de Lehmann fivére természetesen nem szerepel az operában.
- ¹³⁷ Kuncz Aladár gazdag anyagot tárgyaló dolgozata: Thököly a francia irodalomban (VI. ker. főgimnázium értesítője, 1914.) nem ismeri Marsollier librettóját s így nem tárgyalja hatását Pixérecourtra.
- ¹³⁸ Henri Beaulieu: Les théâtres de Boulevard du crime. Paris, 1905. 65. 1.
- ¹³⁹ Nouvelle Bibliothèque théâtrale ou choix de bonnes pièces jouées avec succès sur les théâtres de Paris. Saint Petersburg. Alexandre Pluchart et comp. 1811.
- ¹⁴⁰ La France Littéraire. Paris, 1830. Tome II. 215. 1.
- ¹⁴¹ Bibliothèque dramatique de M. Soleinne. Catalogue rédigé par M. Jacob. Tome III. Paris, 1844. 3030. sz. Hevesi bibliográfiája Soleinne nyomán említi Claparède művét, de nem mondja meg, hogy Thököly-tárgyú.
- ¹⁴² V. ö. Nash Ballet (1673—1899). Balét v Rosii do Natchala XIX. Stoletiya

i Balett v S. Peterbourge do 1899 goda Alexandra Plescejeva. Vtoroe Dopolnemieo Izdanie s Predisloviem K. A. Skalkovskago. S. Peterbourg. — Mark Perugini: The art of ballet. London, 1915. — Cyrill W. Beaumont: A History of ballet in Russia. London, 1930. — Sergej Kara Murza: Charles Louis Didelot, réformateur du ballet.. (Archives Internationales de la danse. 1934, avril.)

¹⁴³ Didelot (sz. 1767) III. Gusztáv alatt kezdte pályáját Stockholmban. Daübervalnál és Noverrenél tanult Párizsban. 1788-ban már Londonban találjuk, ahol évekig marad. 1801-ben I. Pál cár parancsára szerződtek az orosz udvari színházakhoz. Kevés, megszakítással harminchat évet tölt orosz földön, hol ötvenkilenc balletet ír. Először használt a színpadon testszínű tapadó ruhát, melyet Tricot nevű szabó készített, akiről nyerte a kosztüm nevét. Másik újítása a túll tunika. Legszenzációsabb ötlete Zéphir et Flore című művében a repülő ballet. A szereplők mozgó szárnyakkal, vékony drótok segítségével a magasba emelkednek.

¹⁴⁴ Carton Aumer-Corally-Didelot.

¹⁴⁵ A XIX. század elején a Thököly-balletek igen divatosak voltak, mert a közönség nagyon szerette a történeti némajátékot. A szökés motívumát Marsollier után alkalmazták Thökölyre. 1811 őszén Madame Treitschke da Caro, a híres nemzetközi táncosnő, a monzai királyi palotában Eugène de Beauharnais olasz alkirály előtt fellép Antonio Montecini halltjében: Tekeli (német címe: Tekely's Flucht) nagy sikerrel (Thalia, Wien, 25. decemb. 1811.). Ugyanez a ballet még 1828-ban is műsoron van a torinói Teatro Carignano-ban. Szövegét lásd: I. Teatri, giornale drammatico musicale e coreografico. Milano, 1828. Tomo II. Parte I. A nápolyi San Carlo 1833. karneválján mutatta be Giovanni Briol: Tekeli, Principe di Presburgo balletjét. (Szövegkönyve a párizsi Opera könyvtárának Silvestri-gyűjteményében.)

¹⁴⁶ Taylor, a színház managere, fizetési zavarokkal küzdött, Madame Catalani, a híres énekesnő be is pörölte. — A Kings Theatre Haymarket történetére jó szolgálatomra volt Charles William Smith, a British Museum zenei osztálya vezetőjének, kéziratban levő műve: The Royal Opera and pallet in London 1789—1820., a Record of Performances and Players with contemporary criticisms, melyet nagy előzékenységgel bocsátott rendelkezésemre a szerző.

¹⁴⁷ A Sovremennik folyóiratból Plescejev közli, önállóan megjelent 1873-ban.

¹⁴⁸ Az orosz anyag felkutatásában nagy segítségemre volt Sergej Kara Murza, orosz történetíró (Moszkva).

¹⁴⁹ plescejev id. műve. 71. 1.

¹⁵⁰ Les Annales du théâtre russe. St. Petersburg. 1861, 259. 1.

¹⁵¹ Plescejev 82. 1.